

KAMRAN İMANOV

*“Don bəzəyər də, ifşa edər də”
(M.Servantes)*

**Qədim mətnlər və klassik mənbələr
erməniçilik saxtakarlıqlarını və
uydurmalarını ifşa edir
və ya
“Armeniya” ərazisinin həqiqi
sakinləri haqqında**

Bakı – 2019

Kamran İmanov,

Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri.

Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməniçilik saxtakarlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir və ya “Armeniya” ərazisinin həqiqi sakinləri haqqında. Bakı, 2019

Bu kitab Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri Kamran İmanovun Müəllif Hüquqları Agentliyinin Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illiyinə və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş, 23 aprel – Ümumdünya Kitab və Müəlliflik Hüququ Günü münasibətilə 20 aprel 2018-ci il tarixində keçirilən “Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməniçilik saxtakarlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir” mövzusunda konfransda etdiyi “Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməniçilik saxtakarlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir və ya “Armeniya” ərazisinin həqiqi sakinləri haqqında” adlı çıxış sözü və təqdimat əsasında hazırlanmışdır.

© Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyi, 2018

© Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi, 2018, 2019

Mündəricat

Çıxış sözü	5
Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməniçilik saxtakarlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir və ya “Armeniya” ərazisinin həqiqi sakinləri haqqında ..	19

ÇIXIŞ SÖZÜ

Hörmətli xanımlar və cənablar, möhtərəm rəsmi qonaqlar və media dostlarımız!

Biz bu gün ənənəvi olaraq, 23 aprel – Ümumdünya Kitab və Müəlliflik Hüququ Günü münasibətilə konfrans keçiririk. Builki konfransımız dövlətimizin memarı Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illiyinə və müasir, müstəqil Azərbaycanımızın varisi olduğu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yubileyinə – 100 illiyinə həsr olunur.

Ölkəmizdə həyat sürətlə dəyişir, Azərbaycan yeniləşir və qüdrətlənir. Bunun başında innovativ, yeniliklərlə və islahatlarla zəngin və insanlara xidmət edən dövlət siyasəti durur. Bunlar Ulu Öndərin kreativliklə keçilən varislik yoludur. Ulu Öndərin uzaqgörənliyinin izləri, gələcəyimizə yol açan fikir və düşüncələri bugünkü cəmiyyətimizin ən dəyərli əqli mülkiyyətinə, ictimai rəy və varidatına çevrilib.

Hörmətli dostlar!

Tarixin hökmü tarixi şəxsiyyətlərin çətinliklər və problemlər barədə izahını yox, çətinliklər və problemlər üzərində qələbəsini tanıyır. Bu qələbəni biz bu gün Azərbaycanın nüfuzunun artmasında görürük, dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin son 15 ildə düşünülmüş, müasirləşdirilmiş davamçılıq siyasətinin nailiyyətlərində, yaradıcılıqla keçirilən varislik xəttində görürük, Azərbaycan xalqının cənab Prezidentə olan dərin ehtiram və sevgi duyğularında görürük. Rəhbər şəxsə bu münasibəti məşhur kəlamın dili ilə ifadə etsək: «İnsanlar üzərində əsl hakimiyyət yalnız onlara xidmət etməklə əldə olunur».

Bunları keçirilən Prezident seçkiləri təsdiqləyir. Müdrik Azərbaycan xalqı öz gələcəyinə böyük ilham və inamla baxır və gələcəyə aparıcı yol bacarıqlı əllərdədir, dövlətin taleyinin çiyinləri üzərində olmasını dərk edən məsu-

liyyətli rəhbərdədir, idarəetmə qabiliyyəti ilə səciyyələnən cənab İlham Əliyevdədir.

Hörmətli yığıncaq iştirakçıları!

Azərbaycan xalqı Respublika Gününün təntənəli qeyd edilməsinə hazırlaşır. Bu ADR-in 100 illik xüsusi yubileyidir. Ötən il Respublika Gününü qeyd edərkən, cənab Prezident İlham Əliyev aşağıdakıları demişdir: «...Dünya miqyasında birinci müsəlman demokratik respublikası Azərbaycanda yaradılmışdır. Bu, özlüyündə xalqımızın nə qədər mütərəqqi və istedadlı olduğunu bir daha göstərir...

...Azərbaycan dövləti və xalqı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə, onun qurucularının xatirəsinə böyük hörmətlə yanaşır...

Əfsuslar olsun ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü uzun olmadı. İki ildən sonra müstəqilliyimiz əlimizdən alınmışdır. Əgər Azərbaycan dövlət müstəqilliyini qoruya bilsəydi, əminəm ki, bu gün Azərbaycan dünya miqyasında ən inkişaf etmiş, ən zəngin ölkələrdən biri olacaqdı. Ancaq xarici müdaxilə nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdi».

Hörmətli dostlar!

Heç kəs üçün sirr deyil ki, Xalq Cümhuriyyətinin süqutunda kommunist libasını geyinmiş erməni millətçiləri – daşnakların əli var idi. Kifayət qədər güclü olmadığımız və daşnaklara inandığımız halda, bununla onların Qarabağa olan iddiaları da bitmiş olsun, hay-erməni ikiüzlüynün qurbanına çevrildik. Odur ki, dövlət başçımızın dediyi kimi, «...1918-ci ildə İrəvan Ermənistanına hədiyyə kimi verilmişdir». Bu gün qüdrətimizə və iradəmizə əsaslanaraq, dövlət başçımız bəyan edir ki, «Azərbaycan heç vaxt imkan verməyəcək ki, bizim tarixi torpaqlarımızda ikinci qondarma erməni dövləti yaradılsın. Elə mövcud olan erməni dövləti bizim torpaqlarımızda yaradılıbdır...».

Ancaq Ermənistan hakimiyyəti süni maneələr əsasında Azərbaycanla danışıqlar prosesini uzadır. Dalana aparan xəttin konteksti Qarabağ siyasətinin səmərəsizliyi, status-kvonun saxlanmasına söykənən siyasətin qeyri-rasionallığıdır. Çünki status-kvo heç də cəbhə və ya hərbi müstəvidəki balans demək deyil. Bu ilk növbədə Ermənistanın və Azərbaycanın iqtisadi inkişaf göstəricilərinin müqayisəsidir. Və bunu yox-yox, erməni şərhləri də etiraf etməli olurlar.

Budur dövlət başçımızın YAP-ın son qurultayında açıqlanmış fikirləri: «...**biz tarixi torpaqlarımızı da unutmamalıyıq və unutmuruq... Bizim tarixi torpaqlarımız İrəvan xanlığıdır, Zəngəzur, Göyçə mahallarıdır... Biz növbəti illərdə bu istiqamətdə daha fəal olmalıyıq və dünyanın müxtəlif yerlərində sərgilər, təqdimatlar keçirilməlidir. Çünki İrəvan bizim tarixi torpağımızdır və biz azərbaycanlılar bu tarixi torpaqlara qayıtmalıyıq...».**

Bu sözlərin, düşüncələrin arxasında təcavüzkarlıq meyli deyil, haqq-ədalət, beynəlxalq hüquq və tarixi həqiqət durur. Bunları yozmağa, olmayan məna verməyə heç bir ehtiyac yoxdur. Çünki dövlət başçımızın sözünün mahiyyəti torpaqlara qayıtmaqdır, tarixi İrəvan və Zəngəzura dönməkdir. Çünki cənab Prezident İ.Əliyev hər çıxışında, hər bəyanatında qeyd edir ki, Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq və normalar çərçivəsində həll olunmalıdır. Bu isə o deməkdir ki, SSRİ dağılından sonra MDB məkanındakı yeni müstəqil dövlətin sərhədləri BMT tərəfindən 1991-ci il səviyyəsində tanınır. Bu bir aksiomdur və bundan qarşı tərəfin imtina edənləri varsa, 1918-ci ilin sərhədlərini, yeni İrəvanın, Zəngəzurun, Göyçənin tarixi Azərbaycan torpaqları olmasını göstərməliyik, əcdadlarımızın yaşadığı minillik məkanını bunlara xatırlatmalıyıq.

Burada ən məşhur qərb filosof-hüquqşünasların dəfələrlə istinad etdiyimiz fikirlərini yada salmaq yerinə düşərdi. Nobel laureatı, liberal fəlsəfənin banisi Fridrix fon Hayek deyirdi: «İnsanların həyatını mümkün edən onların fəaliyyətinin nizamlanması, vərdişlərinin düşünölmüş qayda-qanunlarla əvəz edilməsi və hüquqi normalara riayət edilməsidir». Əks halda, digər qərb alimi, liberal hüququn banisi İeremiya Bentamin dediyi kimi, «Prinsiplərə riayət etməkdən imtina edən xalqlar gec-tez gücə tabe olmalıdırlar».

Hörmətli dostlar!

Haylara məxsus olmayan “armen / erməni” etnonimini və “Arminiya” adlı qədim toponimini mənimsəyərək, hay-erməni tarixşünaslığı Türkmənçay müqaviləsinin (1828) bağlanmasından sonra Şərqi və Qərbi Ermənistanın, hətta uydurma “Böyük Ermənistan”ın mövcudluğuna dair tezisləri fəal şəkildə gündəmə gətirməyə başladı. “Şərqi Ermənistan” nədir? Bu bizim tarixi torpaqlarımızın – İrəvan xanlığının ərazisində və sonradan hay-erməni iddialarının könlünü almaq üçün əvvəlcə Zəngəzur qəzasının, 1922-ci ildə isə Göyçənin (Şərur-Dərələyəz) Azərbaycan qoparılıb Ermənistanına verilmiş torpaqlarımızdır, torpaqsız Sovet Ermənistanının məhz bu cür Azərbaycan əraziləri hesabına yaradılmasıdır. Lakin bu azmış kimi Sovet tarixi elminin dəstəyi ilə erməni tarixşünaslığı hayların bu torpaqlardakı qədimliliyinə dair yalan və uydurmaları tirajlamağa başladı. Bunun üçün bu qondarma torpaqların hay çar sülalələri uyduruldu, “Şərqi Ermənistanın” Rusiyaya xəyali birləşməsi aspektində Kürəkçay müqaviləsinin müddəaları təhrif olunmağa başlandı, Qafqaz Albaniyasının tarixi, bu torpaqların əzəli sakinləri olan Azərbaycan türklərinin maddi və qeyri-maddi mədəni irsi, ümumiyyətlə hay-ermənilərin bu ərazilərdə avtoxtonluğunu “sübut” edə

biləcək hər bir şey saxtalaşdırılaraq mənimsənilməyə məruz qaldı.

Uydurma “parçalanmış erməni torpaqları” tarixi isə xüsusilə İkinci dünya müharibəsindən sonra aktuallaşdı, “Qərbi Ermənistan” iddiaları yeni nəfəs aldı.

Heç də təsadüf deyil ki, XVI-XVII əsrlərə dair erməni xalqının tarixi adı altında Azərbaycanın Qarabağ, Gəncə, İrəvan, Naxçıvan və Zəngəzur diyarlarının tarixi təsvir olunur.

Bundan başqa, haylar müxtəlif siyasi və elmi dairələrdə belə bir fikir yaymağa başladılar ki, “Qərbi Ermənistan” hələ də Türkiyənin tərkibində qalıb. Nəticə etibarlı ilə saxtakar erməni tarixşünasları Kiçik Asiyanın Doğu Anadolunun və Cənubi Qafqazın da torpaqlarını əhatə edən “Böyük Ermənistanın” xəyali siyasi sərhədlərini ictimai rəyə yeritməyə çalışırlar. Misallar gətirək. Belə ki, Ermənistan Milli Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru şərqsünas-türkoloq Ruben Safrastyan bu yaxınlarda bəyanatla çıxış edib, nə az, nə də çox “Türkiyə hakimiyyəti Naxçıvanın hesabına ölkələrinin ərazisini genişləndirməyə ümid edir...”, söyləyib. Ermənistanın Dağlıq Qarabağ münaqişəsində status-kvonun saxlanılmasına bəraət qazandıran, Türkiyə prezidentinin “Türkiyədən 100 min qanunsuz miqrantın xaric edilməsi istisna deyil” qanuni bəyanatında qeyri-leqal hay-miqrantlarına münasibətdə Türkiyəni girov kimi bunlardan istifadə etməkdə günahlandıran R.Safrastyandır. Bu həmin mütəxəssisdir ki, Türkiyənin terrora qarşı apardığı “Zeytun dalı (budağı)” əməliyyatına görə Ankaranı təcavüzkar adlandırıb. Naxçıvanda müntəzəm olaraq keçirilən türk-Azərbaycan hərbi təlimlərinə qarşı çıxış və qeyd edir ki, “Azərbaycan və Türkiyə bu ərazidə öz mövqelərini daha da möhkəmləndirmək üçün yollar axtarır”.

Türkiyənin Naxçıvana qarşı “ağressiv” niyyətinə dair R.Safrastyanın bəyanatları tərəfimizdən tərribat xarakterli təhrikçilik, açıq-aşkar yalan, riyakarlığın təzahürü kimi qiymətləndirilir.

Söhbət ondan gedir ki, Naxçıvan BMT-nin də qəbul etdiyi kimi, Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir. Türkiyə və Azərbaycan arasında möhkəm müttəfiqlik münasibətlərini, bir millət – iki dövlət təşkil edən iki ölkə xalqının qardaşlığını nəzərə alsaq, onda sual yaranır: “Erməni aliminin bu məlumatı nə üçündür?”. Söhbət ondan gedir ki, Naxçıvan torpaqlarına göz dikən və Naxçıvan xeyallarını bəsləyən hay-ermənilər Naxçıvanın Azərbaycandan alınmasını çox istəyirlər, qoparmağa gücləri çatmır, amma bunu başqa əllərlə etməyə çalışırlar. Axı, əgər Türkiyə Naxçıvanın statusunu dəyişsə, 1921-ci il Moskva və Qars sülh müqavilələri pozulmuş sayıla və onların ləğvi üçün hüquqi zəmin yaranabilir. Belə olduqda erməniçilik Naxçıvana qarşı öz ekspansiya iddialarına leqitimlik qazandırma imkanını əldə edə bilər.

Günümüzün Ermənistanına gəlincə isə, xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistan ərazisi Sovet dövründə Sovet hakimiyyətinin qərarları əsasında Azərbaycan torpaqlarının, o cümlədən Zəngəzur qəzası və Göycə mahalı torpaqlarının hesabına xeyli genişləndirilmişdir, lakin ermənilərin lehinə olan bu ərazi güzəştləri 1921-ci ildə imzalanan Qars müqaviləsində öz əksini tapa bilməzdi. Nəticə etibarlı ilə, bu o deməkdir ki, məhz Azərbaycan ən azından Ermənistanın 1988-ci ilə olan sərhədlərini, yeni, daha dəqiq desək, Qarabağın işğalına qədərki dövrə təsadüf edən Ermənistan sərhədlərini tanımamaq hüququna malikdir. Erməni fitnəkarlıqlarını rusiyalı politoloq-tarixçi Oleq Kuznetsov tam haqlı olaraq ifşa edib.

Günümüzdə aid “Şərqi Armeniya” fitnəkarlığından keçmişə aid “Qərbi Armeniya” fitnəkarlığına və uydurmasına

keçək. Bildiyiniz kimi, turanlı Ərsakların başında duran Parfiyanın yaratdığı Kiçik Ərsaklar bəyliyi Doğu Anadolu-da yerləşirdi, dominion idi, ermənicə Arşakuni çarlığı adlandırılaraq, «Qərbi Armeniya»nın hay-ermənilərinin iddia etdiyi kimi əsas hissəsi idi. II Ərsak e.ə. 63-cü ildə qardaşı Vələrsakı Armeniya taxtına oturdaraq, 428-ci ilə qədər bu əraziyə Vələrsak sülaləsinin törəmələri və varisləri başçılıq ediblər. Tarixi sənədlərdə Kiçik Ərsakların mənşəyi haqqında tamamilə aydın məlumat olduğu halda, hay-erməni tarixşünaslığı bunu ermənisayağı yozmağa çalışırlar. Odur ki, burada kimlər yaşamışdı? – sualına cavab axtaran erməni alimi İosif Sandalgianın Romada 1917-ci ildə fransız dilində nəşr edilmiş «Histoire documentaire de L'Arménie des ages du paganisme (1410 av. – 305 apr. Y-C)» («Ermənistanın bütperəst dövrünün sənədli tarixi (e.ə. 1410 – e. 305 illər)»; «Документальная история Армении в языческую пору (1410 г. до н.э. – 305 г. до н.э.)») kitabına müraciət edirik.

Ərməniyyə ərazisində yerləşmiş və burada yaşayan yadellilərdən (hayları Sandalgian bu ərazinin avtohtonları kimi təqdim edir) söhbət açaraq, 13 qəbilə (xalqların) adını sadalayır və bu **siyahıda əksəriyyəti türk mənşəli xalqlardır**. Elə bu səbəbdən tanınmış türk tarixçisi Fəxrəddin Kırzioğlu yazır ki, «erməni (haylara) Ərməniyyə torpağında yer qalmır» və 73 ildir ki, erməni şovinist dairələri bu kitabın mövcudluğunu tanımırlar və ...kitab əldə edildikdə onun nüsxələrini məhv etmişlər, bibliografiyalarda isə müəllifin adını heç vaxt yada salmırlar».

Beləliklə, tamamilə aydındır ki, nə Şərqi Armeniya, nə də Qərbi Armeniya bilavasitə hay-ermənilərin torpaqları olmuş və bunlar hay-erməni mifləridir.

Erməni riyakarlığını nümayiş etdirən yeni bir fakt. Türkiyədə Van şəhərində bu ilin aprel ayında özündə

Urartu dövləti (Van çarlığı) tarixinə aid olan tapıntılar və eksklüziv nümunələr cəmləşdirən muzeyin açılması nəzərdə tutulur. Qardaş ölkənin mədəniyyət nazirliyi muzeyin yaradılmasına artıq 10 mln. türk lirəsi maliyyə vəsaiti ayırmış və vaxtilə Doğu Anadolu ərazisində yerləşən bu qədim mədəniyyətə, bəşər sivilizasiyasının formalaşmasında onun roluna və əhəmiyyətinə diqqət yetirməkdədir. Bu nəcib məqsədin mənasını dəyişdirərək, hay-erməni «yerkramas.org» saytı (15.02.2018) yazır ki, Van şəhərində türklərin işğal etdiyi – «Qərbi Armeniyada» Ararat (Van) çarlığının – Urartunun tarixinə aid belə bir muzey açılacaq.

Xatırladaq ki, istər qondarma Ararat çarlığının mövcudluğu, istərsə də «işğal olunmuş» «Qərbi Armeniya» ərazisinin hay-ermənilərə məxsusluğu cəfəngiyat olan hay uydurmalarıdır. Diqqəti türklərin nəcib əməliyyatına yönəltsək, görürük ki, qarşı erməniçilik tərəfi növbəti dəfə ərazi iddiaları fitnəsini irəli sürməklə, öz məkrli niyyətlərini açıqlamış olur və iç üzünü, ikiüzlülüyünü ifşa edir. Urartu dövlətinə məxsus maddi və qeyri-maddi nümunələrini mifik «Armeniya» dövlətinə aid etdirir.

Erməniçilik, dəfələrlə qeyd etdiyimiz kimi, mif yaradıcılığına, mifomaniyaya çox meyillidir. Bu uydurmalar «böyük torpaqlar» mifini, qonşulara ərazi iddialarını və onların mədəni irsinin mənimsənilməsini bir-birinə bağlayır.

Əqli mülkiyyətimizin “Azərbaycan mədəni ənənələrini özünüküləşdirilməklə erməni ənənəsinə” çevirən oğurluq üsulları çoxdan sirr deyil. Bu üsullar, rəvayətlərimizi mənimsəmək üçün milləti erməni olanın söyləməsi, bayatılarımızı oğurlamaq üçün erməni aşıqları – husanların ifa etməsi, dastanlarımızı özünüküləşdirmək üçün türk adlarının və coğrafi adların erməniləşdirilməsi, atalar sözlərimizin və məsəllərimizin ermənilərə məxsus edilmə-

si üçün erməni dilinə, sonra isə digər dillərə tərcümə edilməsi, musiqimizi həyləşdirməyə üçün not şəklinə çevirib, nəşr etmək və yaxud erməni müğənnisi tərəfindən ifa edilməsidir. Mətbəximizi oğurlamaq üçün “pitidən bozbaş, dolmadan lavaşa” reseptlərimizin məruz qalması, “orijinallıq” naminə okeanın digər tərəfindən “yeniliklərlə” bəzədilməsi, xalçalarımızın özününküləşdirilməsində naxış və ilmələrimizə gülməli izahat verilməsidir. Azərbaycanda, İsraildə, Hindistanda və digər ölkələrdə tanınan narın, erməni katolikosunun qərarı ilə müqəddəsləşdirilməsi, həy-erməni rifahı və çiçəklənməsinin milli rəmzinə çevrilməsi və s. Artıq “həylərin dünyaya yaydığı qəhvədən”, “erməni qaysısından”, “ən qədim çaxır düzəldən ölkədən” və s. danışmağa ehtiyac duymuram.

Söylədiklərim nə qədər gülməli olsa da, erməni tarixi «kəşflərinin» qarşısında aciz görünür. Belə ki, Ermənistan sivilizasiya beşiyidir və hind-avropalıların köküdür, qədim misirlilər biliklərini ermənilərdən əldə ediblər və piramidaların tikintisini onlara ermənilər öyrədiblər. Vikinqlər erməni soyköklüdürlər, bunlar Britaniya adalarına qədər irəliləmişlər, Yerevan Romadan qədimdir, Xorvatiya, Bosniya, Belçika, Amerika, Kanada, Soçi, Suxumi, Odessa adları – həy-erməni yaradıcılığıdır və s. və i.a., saysız-hesabsız həy-erməni uydurmaları. Bunlara ciddi yanaşmaq da düzgün deyil. Lakin Yerevanda yerləşən Ermənistanın milli tarixi muzeyində həy-ermənilərin 500 min il yaşının olduğu nümayiş etdirilir.

Hörmətli dostlar!

Konfransımızın adı heç də təsadüfi seçilməmişdir. Bilki konfransımız ötən ilkinin davamıdır və «həy-ermənilərin «Armeniya» ərazisinə aid olan uydurmaları və bu ərazinin həqiqi sakinləri haqqında» mövzusunə həsr olunur. Qədim mətnlərə, klassik mənbələrə dünyada tanınmış alimlərin irəli sürdüyü fikirlərə əsaslanan bir sıra təq-

dimatlarda «Armeniya» termininin toponimik, etnonimik və linqvistik mənşəsi haqqında məlumat əldə edəcəyik. Bu yanaşmaları birləşdirən bir danılmaz fakt vardır, o da Armeniya haqqındakı bu yanaşmaların bugünkü hay-ermənilərə heç bir aidiyyətinin olmamasıdır. Qeyd edim ki, orta əsrlərdə qədim «Armeniya» sözünün mənimsənilməsi və XX əsrdən başlayaraq, «Hayastan» sözünün sinonimi kimi işlənməsi müasir zamanda da davam edir.

Biz tamamilə haqlı olaraq, qondarma qurum haqqında söhbət açdıqda «Arsax» sözünü dırnaqarası göstəririk – bu təsisatı heç bir dövlət və heç bir beynəlxalq təşkilat tanımır. Maraqlısı odur ki, hay-erməni təfəkküründə «Qarabağ» sözünün guya əvəzinə gələn «Arsax» sözü də türk mənşəlidir və onun kökündə «saka» - turanlı qəbilələr birləşməsinin adı durur. «Ərsak» tam şəkildə, yəni «Ər» + «Sak / Saq» (ər, döyüşçü Saka) qüdrətli dövlət quran Ərsaklar sülaləsi, Parfiya dövlətinin ilk və sonrakı hökmdarlarının adları ilə bağlıdır. Heç də təsadüfi deyil ki, Ərsak adı, Romada «Sezar» «imperator» sözünə sinonim olduğu kimi, qədim Şərqdə çar hakimiyyətinin rəmzi kimi çıxış edirdi. «Sak / Saq» sözü isə M.Qaşqarlının «Qədim türk lüğəti»nə, G.Canson “An Etymological Dictionary” görə, «ayıq», «sayıq», «qoçaq» mənasında işlənir və bununla “Ərsak / Ərsaq” ayıq, sayıq döyüşçü (ər), yəni «nəyisə qorumaq qabiliyyətli döyüşçü (ər)» mənasını verir. Türklər ayıq-sayıq qoçağı «sak ər» adlandırırdılar və Ərsak onun inversiya formasıdır. Beləliklə, «Ərsak» adı – «ayıq-sayıq döyüşçülər» və ya «saka döyüşçüsü» deməkdir. Bu növ etimologiya məşhur iranşünas alim Riçard Frayın (Riçard Fray «Nasledie İrana», M., Nauka, 1972) rəyi ilə uyğunlaşır. Fray hesab edirdi ki, «arsän», «ar / ər», ər, qəhrəman deməkdir. «Arsän» sözünün ikinci hissəsi «sän» isə M.Qaşqarlının lüğətində «sak / saq» şəklinə də istifadə edilir. Hay-ermənilər və ya farsların Si-

Sa-kan sözü də turanlı sakalarla bağlıdır. Çünki qədim Çin mətnlərində Su / Se (Sö / Si) sakaların Mərkəzi Asiyalı ana qol qəbiləsinin adı kimi verilir. Bununla, Si-unik = Si+unik (yəni «unik» «akan» mənasında) = Si bəyliyi, həmçinin Si+Sakan = Si sakaları deməkdir.

Onu da qeyd edim ki, məşhur folklorşünasımız Mirəli Seyidov «sak / saq» sözünü «ox» (strela) mənasında açıqlayırdı. Hay-erməni tarixinin atası hesab edilən M.Xorrenski yazırdı ki, «Sisak məhəretli oxçudur və öz adı ilə ölkəsini Sünik adlandırır, lakin farslar ona daha dəqiq Si-sakan deyirlər». Burada «sak» - ox, oxun ucu deyilirsə, xatırladım ki, «Siyuni / Siuni» də qədim ermənicə həmin mənə verir, lakin perslərin «Sisakan» sözü isə «Si» («si») – (üç, ortapers dilində), birgə «Üç ox» mənasına gəlir. Bu isə, bildiyimiz kimi, türk-oğuz qəbilələrin adları idi – üç ox, doqquz ox, boz ox. Azərbaycanca Şəmşədil gürcü sözü Şamşvilde – Şamişolda-nın türk dilinə uyğunlaşmasıdır və orta əsrlərdən bəri, «üç ox» mənasında işlənilir. Qədim Mesopotamiya mixi yazılarında «sak / saq» həmin mənəni saxlayaraq, «rəhbər», «başçı» kimi başa düşülürdü. Elə rus dilində «saqaydak» türk dilindən keçmə «ox torbası» («kolçan») deməkdir. Beləliklə, «sak / saq»ı ox mənasında qəbul etdiyimiz halda «Ərsak / Ərsaq» - «ox daşıyan döyüşçü» kimi açıla bilər.

Beləliklə, «Arsak / Ərsak» sözünün hay-ermənilərə heç bir aidiyyəti yoxdur.

Salamlama nitqimin sonunda bir neçə söz UNESCO-nun Qeyri-maddi Mədəni İrs nümunələri siyahısına daxil edilən və ediləcək sənət inciləri haqqında Sizinlə düşüncələrimi bölüşdürmək istəyirəm. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti hörmətli Mehriban xanım Əliyevanın söyləri nəticəsində 2008-ci ildən başlayaraq, bu günə qədər Qeyri-maddi Mədəni İrs inciləri sırasına Azərbaycanın

on bir elementi daxil edilib: musiqi alətlərimiz, xalçamız və aşıq sənətimiz, mətbəximizdən element və s. Biz bunu böyük fərah hissi ilə qeyd edirik. Özü də bədnam qonşularımızın UNESCO tərəfindən qeydə götürülən elementlərinin sayını iki dəfədən çox üstələyirik. Bununla belə, erməni tərəfi təklifləri verərkən, Azərbaycan xalqının maddi və qeyri-maddi irs nümunələrinə zaman-zaman iddialar irəli sürür, əqli mülkiyyətimizə göz dikir. Məsələn, xaçdaşların (xaçkarların) Qafqaz coğrafi arealından olan, burada yaşamış xalqlar, tarixi torpaqlar və müasir sərhədlər nəzərə alınmadan ermənilərə məxsus olması barədə iddia irəli sürülürdü. Bu fitnəkarlığa bu sahədə çalışan mədəniyyət nümayəndələrimizin və Agentliyin UNESCO-nun Baş direktoru xanım Bokovaya ünvanladığı məktub əsasında sipər çəkmək mümkün oldu: qəbul edilən qərarla Siyahıya yalnız Ermənistan ərazisində olan daşlar düşdü. Bir neçə il «Köçəri» rəqsini Qeyri-maddi Mədəni İrs siyahısına daxil etmək iddiasının qarşısını almaq mümkün olmuşdu. Lakin ötən il UNESCO «Köçəri» rəqsinin erməniləşdirilməsinə imkan verdi və bu rəqs Siyahıya daxil olundu. Heç şübhəsiz ki, bu rəqs türk xalqlarına məxsusdur. Qoyunçuluqla məşğul olan türklərin həyat tərzini, yaylaq-qışlaq köçlərini təcəssüm etdirən rəqsdir, xüsusiyyətləri müvafiq hərəkətlərdən ibarətdir.

Azərbaycan dilində “köçəri” sözünün etimologiyasının kökündə dünyanın elmi dairələrdə yaxşı bilinən “köç” türkiyəli durur. Hətta rus linqvist və türkoloqlarının yekdil rəyinə əsasən rus dilində istifadə olunan «koçevka», «koçevnik» sözləri də “köç” terminindən qaynaqlanırlar.

Bu rəqlə bağlı erməni plagiatına gəlincə isə, onların “Köçəriyə” “koç-ari”, yəni “cəsur arilərin rəqsini” kimi cəfəng etimologiya verməsi və eyni zamanda “koç” sözünün türkiyəli olduğunu gizlətməsi absurddan başqa bir şey deyil.

Ermənilərin “koç” termininə və törəməsi “koç-ari” ilə əlaqədar “tədqiqat və kəşflərə” dair xatırlatmaq istərdim ki, erməni fonologiyasında “ö”, “ə” saitləri mövcud deyil və ona görə də ermənilər türk terminlərini özününküləşdirərəkən məcburən “o” və “a” fonemlərindən istifadə edirlər və beləliklə, Azərbaycan “Köçərisi”, erməni transkripsiyasında təhrif olunaraq “Koçari”yə çevrilir. Bu gülünc vəziyyətdən çıxmaq üçün bəzi erməni mütəxəssislər rəqsin adını “qoç”, “koç”, “qoyun”la əlaqələndirir.

Ermənilər “Köçəri”ni ənənəvi erməni rəqsi kimi qeyd edirlər. Belə çıxır ki, rəqs qədim tarixə malikdir və etnik eyniləşməni əks etdirir. Bu halda təbiidir ki, ermənilərin izahlı lüğətlərində rəqs haqqında məlumat olmalıdır. Ancaq araşdırdığımız 1633-cü ildən 1944-cü ilə qədər mövcud olan erməni lüğətləri göstərdi ki, erməni dilində «koç» kökü və nəticə olaraq “köçəri” termini mövcud deyil.

Beləliklə, nə fonetik, nə də semantik cəhətdən “Köçəri” rəqsinin adı erməni lüğətlərində mövcud olmamışdı və nəticə etibarlı ilə bu rəqsin özü və adı son illər mənim-sənilməş sıralardandır. Lakin müqayisə üçün Mahmud Kaşqarının XI əsrə aid “Divanu Luğati-t-Türk” əsərini götürsək, görərik ki, “köçəri” sözünün iki mənası var: «köçmək» və “qoç”.

Erməni alimlərindən soruşmaq istəyirəm: “Necə oldu ki, XVII əsrdən bəri erməni dilinin 7 lüğətində “köçəri” anlayışı ümumiyyətlə olmayıb (Türk dilində isə XI əsrdə olub).

Bir sözlə, “Köçəri” minilliklərdir ki, Qobustanın yad-daşında həkk olunmuş milli rəqsimiz olan “Yallının” bir növüdür.

Hal-hazırda ermənilər UNESCO-nun siyahısına daxil etmək məqsədilə yeni fitnəkar təkliflər hazırlayırlar. «Sputnik Armeniya»nın xəbər verdiyinə görə, Yerevan qədim Azərbaycan diyarında yeganə qalan Göy məscidi

Dünya mədəni irsinin ilkin siyahısına hazırlayır. İşğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında məscidləri dağıdan vandallar bu addımı iranlılara hədiyyə şəklində, İran məscidi adı altında təklif edirlər. Bununla da İran ərazisində yerləşən üç monastır komplekslərini (Surb Stepannos, Surb Tadevos və Dzor-Dzori), İran UNESCO-nun Siyahısına daxil etdirmiş, ermənisayağı «əvəzini» qaytarmış hesab edirlər. Lakin bu azmış kimi, üstəlik, erməni qatığının (matsun) resepti və istifadəsini, erməni meyvə arağını (çox güman ki, işğal olunmuş Qarabağ tut ağacları meyvələrindən), hətta **erməni ənənəvi xalçaçılığını və tar musiqi alətini də UNESCO-nun siyahısına salmaq eşqinə düşmüşlər.**

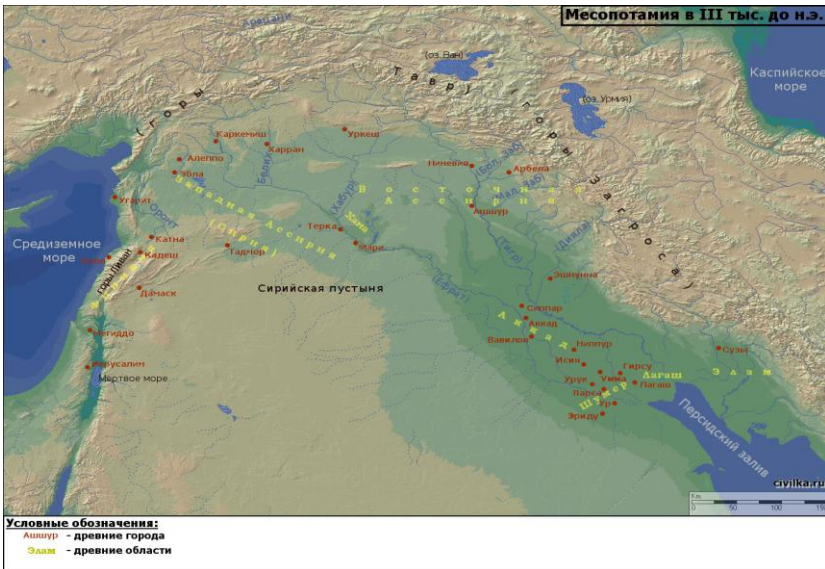
Digər xalqların ənənəvi mədəni nümunələrinin və ənənəvi biliklərinin oğurlanmasını, açıq plagiatını kənara qoysaq da, istər-istəməz **bir suala cavab axtarmalıyıq: nə vaxt ermənilər kimdənsə öyrəndiklərini, mənimsəyib özünüküleşdirdiklərini, riyakar, aqressiv fitnəli təklifləri yox, erməni xalqının həqiqi zəka və sənət məhsulunu təqdim etmək istəyinə düşə biləcəklər?**

Deyirlər ki, kimlərsə digərlərini aldatmaq üçün yalan səpir, digərləri isə aldadılmış olduğuna görə yalanı yayır. Odur ki, vicdanımızın qulu, iradəmizin sahibi olmaqla, aldadılmışların sayını azaltmaq məqsədilə gücümüzü əsirgəməyəcəyik.

Təşəkkür edirəm.

Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməniçilik saxtakarlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir və ya “Armeniya” ərazisinin həqiqi sakinləri haqqında

E.ə. III minillikdə Mesopotamiya

Mənbə: <http://civilka.ru/mesopotamia/narody.html>

I. Bu gün erməni tarixşünaslığı və çoxsaylı “elmi” dairələr bizi, ADR-in yaranması ilə əlaqədar yalnız 1918-ci ildə, hətta daha gec, özü də Stalinin hökmü ilə “azərbaycanlı” adlandıq deyə, ittiham edirlər. Bəlkə də bu, bizim millətin “naşılığına” istinad etməyə cəhd göstərən erməni təşviqat sənayesinin ən gündəmdə olan tezisidir. Qəti şəkildə bu hay-erməni tezislərinə qarşı çıxış edirik.

Lakin fərz edək ki, hətta bu belədir. Ancaq icazə verin soruşaq, axı bizi nə vaxtsa Azərbaycan (adərbaycan) tatarları və ya Qafqaz türkləri və ya türk-azəri, nəhayət, sadəcə türk və ya müsəlman kimi adlandırılar və heç olmasa, bu adlar bizim mənşəyimizi, dinimizi, yaşadığımız arealı ifadə edib. Bəs ermənilər? Özlərini “hay” adlandıraraq, onlar başqa etnonimləri və xüsusən də erməni-erməniyələrin adlarını mənimsəyiblər. Uydurma tarixlərinin səhifələrində gah hay, gah da erməni libasını geyinən, institutional tarixlərini bu və ya digər redaksiyada “Hayların tarixi” və ya “Erməni xalqının tarixi” kimi təqdim edən, ölkə anlayışını coğrafi arealın adı ilə əvəzləyən, yaşadıkları ərazilərin, başqa etnik qrupların adını götürən və ya dəyişdirən hay-ermənilərdən fərqli olaraq, azərbaycanlılar doğma coğrafi arealında, Azərbaycan adlanan ölkədə yaşayırlar, öz tarixini institutional mənbələrdə “Azərbaycan tarixi” kimi təqdim edirlər.

Ermənilərin öz keçmişinə yönəlik davranışı bu və ya digər ərazilərin əzəli sakinləri olan avtoxtonlara yox, sırf alloxton-miqrantlara xas olan bir yanaşmadır. Yalnız başqalarının torpaqlarını özlərinin əzəli ərazisi kimi müəyyənləşdirən, ən azından həmin torpaqlara iddia edən gəlmələr tarixə və müasir zamana bu cür baxmağa məcburdurlar.

Tarixi nöqtəyi-nəzərdən hay-ermənilərin ittiham oxlarına tuş gələn biz azərbaycanlılardan fərqli olaraq, hay-ermənilər digər xalqların tarixini, maddi və qeyri-maddi irsini özününküləşdirir, başqalarından oğurladıqları hər şeyi özlərinə məxsus əqli mülkiyyət kimi dünyaya tanımaq və təqdim etmək üçün min cür vasitəyə əl atırlar.

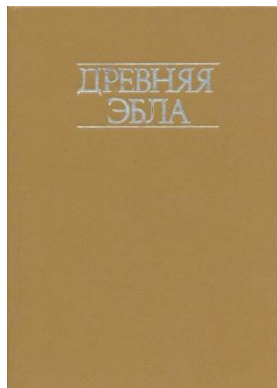
26 aprel 2017-ci il tarixində tərəfimizdən həm də kitabça şəklində nəşr olunan “Qədim mənbələr və klassik mətnlər erməni saxtakarlıqlarını ifşa edir” adlı təqdimatda bir sıra xalqların da yaşadığı “Armeniya” adlı coğrafi area-

lı “Hayes-Hayastan ölkəsi” adı ilə bilərəkdən qarışdırmasını, həmin xalqların siyasi və etnik tarixlərinin saxtalaşdırılmasını və süni sinonimiya ilə hay-ermənilərlə eyniləşdirilməsini, bununla da qədim diyar olan Armeniya / Ərməniyyənin keçmişinin mənimsənilməsini nəzərdə tutan hay-erməni tarixşünaslığının əsas tezislərini ifşa etməyin vəcbibliyi xüsusən qeyd edilmişdi.

İndi isə, əvvəlki araşdırmalarda olduğu kimi, klassik mənbələrə və qədim mətnlərə əsaslanaraq, Armeniya / Arminiya termininin yaranmasına, onun semantikasına, tarixi məlumatlara istinadən, bu terminin hansı etnosa mənsub olduğuna, həmin etnosun hansı dildə danışdığına aydınlıq gətirməklə, biz əvvəlcə bu terminin yaranmasının indiki hay-ermənilərə heç bir aidiyyəti olmadığını göstərəcəyik. Daha sonra Armeniya / Arminiya termininin günümüzdəki versiyalarının təfəsilatlı izahlarını verməyə çalışacağıq. Hay, Armen və Aram adlı uydurma fantomları İncilin erməni variantına daxil etməklə, tarixi saxtalaşdıran hay-ermənilərin Armeniya termininə dair versiyalarından yan keçəcəyik.

II. “Armeniya / Arminiya” termininin və onun əsasını təşkil edən “Arme / Erme” kökünün araşdırılmasında rəs-timiza çıxan iki parlaq məqamın şərhindən başlamaq istərdik. Bunlardan biri Ebladakı arxeoloji qazıntılar nəticə-sində üzə çıxan və e.ə. 2300-cü ilə aid olan mətnlərin iza-hıdır, ikincisi isə Strabonun qələmə aldığı və Troya döv-ründən ən azı üç min il daha erkən zaman kəsiyinə aid olan mifoloji xarakterli süjetlərdən birinin yozmasıdır.

II. 1. Mütəxəssislərin seçmə məqalələrindən ibarət “Qədim Ebla” toplusu Eblanın tarixi-mədəni abidə-lərinə həsr olunub. Bu qədim şəhər italiyalı arxeoloqlar tərəfindən Suri-yada aşkar edilib. Kitab arxeoloji missiyanın rəhbəri Paolo Mattie tə-rəfindən tərtib edilib və professor İ.Dyakonovun məqaləsi ilə tamam-lanır. Aşkar olunan arxeoloji tapıntı-lar Eblanın çar sarayına və e. ə. III minilliyə aiddir. Arxeoloji qazıntılara qədər bu dövr yazısız hesab olunurdu. Lakin sonradan topluda öz əksini tapan materiallar diqqətləri cəlb etdi, çünki bəzi qədim mətnlər-də “Ebla” adı “Armanum” adı ilə paralel çəkilirdi.

Əvvəlcə, P. Qarellinin “Замечания по топонимике из архивов Эблы” məqaləsinə nəzər salaq (Сб. «Древ-няя Эбла», под общ. ред. И.М.Дьяконова, М., «Про-гресс», 1985). Müəllif yazır ki, “tez-tez adı keçən bir çox məlum qeyd olunan adlar mövcuddur ki, onların eyniləş-dirilməsi müəyyən çətinliklərlə qarşılaşır”. Misal olaraq “Ar-mi”ni şəxs adı kimi qiymətləndirən başqa bir mütəxəs-sis J.Pettinatonu göstərmək olar. Onun nöqtəyi-nəzərinə görə, bu isim “şəhərdir, hansı ki, bəzi hallarda Ebla şəhə-rini nəzərdə tutur”.

Bununla belə, müəllif bu izahı haqlı olaraq tənqid edir və vurğulayır ki, əldə edilmiş arxeoloji lövhələrdə toponimlərin müəyyən edicisi olan "ki"-nin varlığından asılı olmayaraq, "ar-mi" sözünün ilk hecasında ikiqat artma baş verir və bununla da "ar-mi – ar-mi" forması yaranır. Müəllif belə fərz edir ki, bu forma məhz "yr" – "şəhər" ifadəsinin cəm sayının isim formasıdır. Qarelli yazır ki, müəllifin yanaşması düzgün deyil, çünki, birincisi, linqvistik cəhətdən "yr" əsasən toponim kimi istifadə edilən "ar-mi" mənasını verə bilməz, ikincisi «ar»-dan sonra cəm sayı "mi"-nin "ar-mi – ar-mi" şəklində ikiqat artan anomal forması gəlir. Bununla da müəllif güman edir ki, «Ar-mi^{ki} Ar-mi^{ki}» Armiya şəhərinin sakinlərini ifadə edir, yəni armiyalıları.

Bununla yanaşı, Ar-mi şəhərinin harada yerləşməsi barədə suala birbaşa cavab verilmir. Yalnız aydın olan odur ki, Ar-mi Eblaya yaxındır. Müəllif mətnlərdə Ebla və Armi ("Eblaki wa Ar-miki") adlarının paralel istifadəsini fərqləndirir və bu Naram-Sinin yazılarında analoji parallelliyin də izahını zəruri edir: "Ar-ma-namki və Eb-laki" və ya "Ar- ma-nim və Eb-laki".

Sözlərin sonluğunda fərqlərin olduğu üçün sözlərin kökündəki sonluğun uzadılmasını mümkün hesab edərək (Mari qazıntılarındakı mətnlərində olduğu kimi), biz Ar-ma-num adlı şəhərin Hələb bölgəsində yerləşməsi versiyasını nəzərdən keçiririk.

Müəllif digər mütəxəssislərin, o cümlədən C.Pettina-tın qədim mətnlərdə rastlaşan "A⁻-duki" adının Xatti ölkəsini ifadə edən Hattu termini ilə eyniləşdirməni irəli sürən nəzəriyyələri ilə razılaşmır və səbəb kimi o dövrlərdə vahid bir Xatti ölkəsinin olmadığını göstərir, belə ki, əsrlər sonra birləşməni Xett çarı Anitta həyata keçirdi.

Lakin biz müəlliflə tam razı deyilik, çünki ehtimal var ki, söhbət Mesopotamiyadan Fələstinə köç edən İncil

xatlarından gedir, Suriya isə onların məskəni sayılır – həm xatların formalaşması dövründə, həm də sonrakı xronoloji mərhələlərində. Mətnlərə əsasən, Mari Eblalılara kömək etmiş çar « $\bar{A}$ -du¹»-dan narazı idi və bu, bizim fikrimizcə, mümkündür. Bununla yanaşı, bu iki şəhərin bir-birinə yaxın yerləşməsinə dair fikir də məntiqə uyğundur.

Ebla

Mønbe: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ebla>

II.2. Adı çəkilən toponimlərin təhlilində İ.Dyakonovun “Значение Эблы для истории и языкознания” məqaləsi vacib rol oynayır. İ.Dyakonov yazır ki, Eblaya “yürüş haqqında” Akkadın Aşağı Mesopotamiya sülaləsinin iki çarı məlumat verir: “Qədim Sarqon” (e.ə. 2316-2261-ci illər) və Naram-Sin (e.ə. 2236-2200-ci illər) və görünür, e.ə. 2225-ci ildə Eblanın sonuncu çarı İbni Zikirin zamanında “Ebla” və “Armanum” tamamilə dağıdıldı və Ebla çarlığını süquta yetirdi. Ebla e.ə. təxminən 2000-ci ildə bərpa olundu, İ.Dyakonovun fikrincə, onun əhalisi dəyişdi və burada amorey qərbi-sami və huri dili yayıldı və Ebla II minilliyin birinci yarısında yenidən dağıdıldı və bir daha bərpa olunmadı. İ.Dyakonov yazır ki, Ebla haqqındakı mətnlərdə söhbət erkən bürünc dövründən, təxminən, e.ə. 2500-2225-ci illərdən gedir, həmin vaxt burada yeni açılmış eblait dilində danışan “fərqli əhali” yaşayırdı.

İ.Dyakonovun fikrincə, amoreylər, hətta hürrilər də, burada sonralar yaşamışlar. Burada İ.Dyakonovun İ.E.Qelbə (G.J.Gelb, “Ebla and the Kish Civilization”, “La Lingua di Ebla”, Napoli, 1981) istinadla bir fikrini xüsusi vurğulamaq yerinə düşərdi: “...Eblait mətnlərinin toponimikası xürrit, şumer və sami mənşəli deyildir (buraya Hind-Avropa dillərini də əlavə edə bilərik), hələlik tamamilə sirr olan daha qədim etnik substratdır”.

Daha sonra İ.Dyakonov yazır ki, “bəzi elmi” dairələrdə Ebla ilə qonşu olan Armanum şəhərinin adı və tez-tez mətnlərdə rast gələn “ar-mi^{ki}” toponimi və ya etnonimi müstəsna marağa səbəb olmuşdur. Və həmin adla burada ermənilərin ulu babalarını görmək mümkün deyilmi? – deyə ümid yaratdı”. İ.Dyakonov inandırıcı arqumentlərlə sübut edir ki, “ermənilərin III minillikdə Suriyada mövcudluğu barədə fərziyyə inandırıcı deyildir”, eblait mətnlərinə xatırlanan “ermənilər haqqında mif” isə “İncil şəhərləri haqqındakı mif kimi məhvə məhkumdur”. İlk öncə ona gö-

rə ki, “Ebladan olan çoxsaylı şəxsi adlarda, toponimikada erməni, yaxud digər Hind-Avropa linqvistik elementinin olmasına dair heç bir işarə belə yoxdur”. O da bəllidir ki, “ermənilər bütün tarixləri boyu özlərini bu cür adlandırmamışlar”. Pers termini Arminiya, yunan termini Ἀρμένιοι “şübhəsiz ki, ermənilərin hayk qonşuları tərəfindən onların yaşadıkları cənub ətrafındakı hansısa toponimə görə yaradılmışdır və “bu toponimin burada daha əvvəllər, erməni etnosunun yaranmasından minilliklər öncə mövcud ola biləcəyini inkar edən səbəb yoxdur”, e. ə. III minilliyin qədim Suriya şəhərinin adı ilə e.ə. VI əsrdən bizim eraya qədər yabançı ölkələrin erməni xalqına verdiyi adın oxşarlığı sadəcə bir təsadüfdür.

Öz tərəfimizdən əlavə edək ki, görkəmli alimin hay-erməni dairələrinə bu cür elmi cəhətdən əsaslandırılmış və dəqiq cavabı daha da sərt ola bilərdi, çünki e.ə. VI əsrdən bizim eraya qədər hay-ermənilər yox, toponim olan Armeniya adlanan torpaqlarda yaşayan armeniyalılar erməni adı daşıya bilərdi.

O ki qaldı ar-mi^{ki} etnoniminə, İ.Dyakonovun da qeyd etdiyi kimi, çox ehtimal ki, burada Armanum şəhərinin sakinlərinin adını, yaxud hər kəsə bəlli olan sami etnonimi armi, arami, arammı terminlərini görmək lazımdır, hansılar ki, əvvəllər, yəni II minilliyin sonunda qeydə alınmış müəyyən samilər qrupuna şamil edilən arameylərə aid edilmirdi...

İş burasındadır ki, Arami etnonimi (armi, arami və s. yiyəlik forması) e.ə. II minilliyin əvvəlində amorey şəcərələrində, həmçinin İncilin qədim yəhudilərin, arameylərin və ərəblərin epiteti qismində qeyd edilmişdir və ehtimal ki, ümumiyyətlə, “nomadlar” anlamını daşıyırdı, çünki nə amoreylər, nə yəhudilər, nə də ərəblər müasir elmdə aramey adlandırılan sami dilində danışmışdılar”.

Professor İ.Dyakonovun fikirləri ilə bütövlükdə razılaşaraq, hesab edirik ki, Arman, Armi adlarının mənşəyi Arameyayaqədərki Aramu termini ilə əlaqəli ola bilər, lakin bu əlaqə mütləq deyildir və bu barədə ətraflı araşdırmalar aparmaq tələb olunur. Üstəlik, professor F.Ağasi-oğlu (Cəlilovun) “Azər xalqı” adlı elmi işində Arman toponiminin türk xalqlarının onomastikasında geniş istifadəsini sübut edən arqumentlər irəli sürülmüş və bu etnonimin müəllif tərəfindən

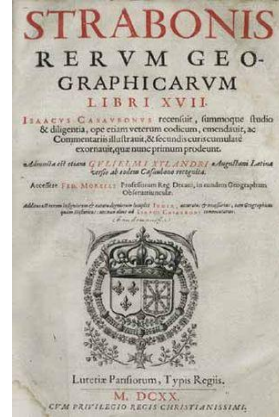
türk tayfalarına aid etdiyi subarey tayfası “ermlərin” adı olaraq qəbul edilməsi təklif olunur.

Bununla yanaşı, türk dillərində “meşə-ağac” mənasında günümüzdə də istifadə edilən bu terminin mənşəyinin “arman-orman” sözündən də qaynaqlanması istisna deyil. Bu versiya tarixçi-dilçi E.Əlili tərəfindən və mərhum türk professoru F.Kırzioğlunun bir sıra araşdırmalarında (məsələn, “Türk tarixində Ermenilər” kitabında) Arme / Erme termininin coğrafi anlayış kimi şərh verilmişdi. Və nəhayət, dərc etdiyimiz bir sıra araşdırmalarımızda, biz bu terminin Nairi ittifaqından olan turan xatt tayfasına aid olduğunu göstərmişdik. Bu barədə daha sonra deyiləcək. Beləliklə, Armeniya / Arminiya və müvafiq olaraq, Armanum və Armi terminlərinin nə müasir ermənilərə, nə samilərə, nə də Hind-avropalılara heç bir aidiyyəti yoxdur.

Və bu bölmənin sonunda professor C.Kempbellin bir maraqlı fikrini sitat gətirmək istərdim: “Arminiyanın və Persiyanın erkən tarixi turan ənənələri və sənədləri sayəsində əldə edilmişdi. Eyni ilə Radjinin Tarangini tarixinin (“Kaşmir hökmdarlarının tarixi”) böyük bir qismi də məhz turan mənbələrinə əsaslanırdı. Turanlı Kiçik Asiyanın sayəsində nəinki Qərbdə yunan tarixçiləri öz tarixlərini təsəvvür edə bilmişlər, həmçinin digər tarixçilər də illiriyalıların, etruskların, keltlərin qoruyub saxladığı kitabə ənənələrindən qaynaqlanmışlar. Məhz kelt və skandinav mü-

əlliflərin qoruyub saxladığı ən qədim yazılardakı ənənələr, daha mədəni turan xalqlarının ənənələri ilhaq edilmişdi” (John Campbell “The Hittites. Their Inscriptions and their History”, 1890, ingilis dilində; tərcümə bizimidir).

II. 3. Tərkibində “arm” olan hər bir terminə əl atan hay-ermənilər təbii ki, Strabonun “Coğrafiya”sında adı hallanan Armen / Armenusdan yan keçə bilməzdilər (burada qeyd etmək yerinə düşərdi ki, erməni tarixçisi S.Ayvazyanın fikrincə, “armatura” sözü də öz tərkibində “arm” birləşməsini daşıyan bütün terminlər kimi hay-erməni mənşəlidir). Strabonun qeydləri həm də ona görə maraqlıdır ki, Araz çayının etimologiyasına yenidən nəzər salmağa imkan verir. Xatırladaq ki, qızıl axtarışında olan arqonavtlara Armenin başçılığa ilə fessaliyalıların da qatıldığını təsvir edən yunan mifologiyasını əsas götürərək, Strabon yazırdı: “Rəvayətə görə, Yason fessaliyalı Armenlə Kolxama səyahəti etdiyi zaman, Xəzər dənizinə qədər gedib çıxmışdı, sonralar isə, burada mövcud olan pirlər və abidələrin də sübut etdiyi kimi, İberiyanı, Albaniyanı, həmçinin Armeniyanın və Midiyanın böyük hissəsini ziyarət etdi. **Deyilənə görə, Armen əslən Armeniyadan,** Bibeid gölünün yanında, Ferra və Larissanın arasında yerləşən şəhərlərdən birindən idi və guya onun yoldaşları Kalaxanı və Adiabenadan əvvəl Akilisenada və Sisparidada məskən salmışdılar. **Armeniyanın adı da Armen ismindən qalmışdır**” (xətt bizimidir). Şübhəsiz ki, Yason və Armen haqqında Strabonun yazdıqları mifoloji əsaslara dayanır, lakin bəzən miflər tarixdə nə vaxtsa baş verən hadisələrin reminissensiyasını,

keçmişin izlərini əks etdirir. Göründüyü kimi, Makedoniya dövrünün antik müəllifləri arasında da Armeniya coğrafi adını, fessaliyalı Armenin xatirəsi ilə əlaqəli təsəvvür edənlər var. Demək ki, Armeniya adının yaranmasına görə biz Troyadan əvvəlki dövrün qəhrəmanları olan Yason və Armenə borcluyuq. Mövzunu davam edərək, Strabon Araz çayının etimologiyasını izah edir: “Belə ehtimal var ki, Armen və onun yoldaşları Arazı Peney çayına oxşarlığına görə eyni adla adlandırıb, axı Peney çayı da Araz adlandırılıb, çünki bu çay Ossanı Olimpdən qoparıb, yaraq Temney vadisini yaradıb”. [2. XI, 14. 13]. Burada bəzi izahlara ehtiyac var. Fessaliyanın Peney çayı Ossa və Olimp dağlarını ayırır və Temney vadisinə axın edir. Bəs bu oxşarlıq nədən ibarətdir? Söhbət ondan gedir ki, qədim Fessaliya pelasqların məskəni olub və bir sıra mənbələrə əsasən, köçəri qəbilə olan pelasqlar turan Xatt qəbilələri ilə əlaqədirlər. Və belə bir ehtimal irəli sürülür ki, etrusqların əslی pelasqlara dayanır. Demək ki, Kiçik Asiyanın Araz çayı və Fessaliyanın Peneyi çayı arasındakı oxşarlıq sadəcə onların adındadır. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, məlum olan tarixi mətnlərdə Araz çayının adının ən qədim mənbəyi e.ə. VIII-VII əsrlərə dayanan Assuriya çarı Sennaxerimin kitabələridir. Bu mətnlərdə qeyd olunur ki, “qələbə qazandıqdan və Babilin fəthindən sonra bu şəhərin sakinlərindən bir qismini Araz çayının sahillərinə köçürdüm”. Araz çayının adı həmin məlumatda “Arahkti” kimi keçir (Austen Layard “Discoveries at Nineven and Babylon”, N.-Y., 1853). Başqa sözlə desək, Araz hidroniminin adı 2800 il bundan əvvəl qeyd olunmuşdur. Sözügedən çay adlarının oxşarlığına aydınlıq gətirmək, bu oxşarlığın təsadüfi olmadığını anlamaq üçün qədim Fessaliya diyarına qayıtmağımız zəruridir. Araşdırmalarımız onu göstərdi ki, turan mənşəli pelasqların məkanı olan bu torpaqlarda həqiqətən də Armeniya / Ormeniya

adlı şəhər var idi və indi Peney adlanan Araz çayı da məhz bu ərazilərdən axırdı. Beləliklə, fessaliyalı Armenin adı Araz çayının da mövcud olduğu Armeniya şəhərinə qoyulmuşdu, Armen və onun yoldaşları Anadolu dağlarından qaynaqlanan çaya da Araz adını vermişlər. Strabonun təsvir etdiyi bu mifoloji süjetdən belə bir açıq-aydın nəticə çıxarmaq olar ki, nə Strabonun özü, nə də ondan sonrakı antik müəlliflər “Armeniya / Arminiya” toponimini nə o dövrün armen (armin) etnosu, nə də indiki hay-erməni etnosu ilə bağlamırdılar. **Və bununla da “Armeniya” coğrafi termininin yaranması və antik mətnlərdə adı getməsi hay-erməni etnosunun və erməni dilinin yaranmasını tarixi səhnədə “Armeniya” coğrafi adının peyda olması ilə əlaqələndirən müasir tarixçilərin mülahizələrini təkzib edir.** Tanınmış rus alimi İ.Dyakonov da hesab edirdi ki, bu mülahizə “sadələvhüdür və təmin edici deyil” (И.М.Дьяконов «Предыстория армянского народа». Ер., 1968).

“Armeniya” termininin hay-ermənilərə aidiyyəti olmadığı halda, başqa bir sualı cavablandırmaq gərəkir: Nəyə görə Araz / Araks çayı məhz bu cür adlandırılıb və bu hidronimin etimologiyası nədən ibarətdir? İlk öncə onu qeyd etməliyik ki, erkən fessaliyalılar yunan dilində danışmırdılar, hətta ümumiyyətlə, bu dildə Strabonun qeyd etdiyi hidronimin etimologiyasına dəlalət gətirən heç bir söz mövcud deyil. Balkan və Kiçik Asiya xalqlarının bir neçə dilini yaxşı bilən Herodotun fikrincə, fessaliyalılar onun bilmədiyi və hətta “barbar dili” adlandırdığı pelasq dilində danışmırdılar. “Pelasqların hansı dildə danışdıqlarını dəqiq deyə bilmərəm. İndiki pelasqlara dair onu deyə bilərəm ki, onlar Tirsəndən şimala doğru yerləşən Kreston şəhərində yaşayırlar (pelasqlar bir zamanlar dorialı adlandırılan tayfanın qonşuları idi və indi Fessamiotida adlanan ölkədə məskunlaşmışlar) və sonralar Hellepontda Plakiya və Skil-

lakın təməlini qoyaraq afinalılara qonşu oldular, digər pelasq şəhərləri də var idi ki, sonralar onların adı dəyişdirildi. Və dediklərimdən belə bir nəticə çıxarmaq mümkündür ki, pelasqlar barbar dilində danışmışdılar”.

Beləliklə, Herodot hesab edirdi ki, fessaliyalılar pelasq, yəni ellinlər üçün yad, barbar dilində danışmışdılar və pelasq mənşəli olan Yunanıstanın əksər sakini ellinləşmədən öncə öz dillərində ünsiyyət qururdu, Elladanın əvvəlki adı isə Pelasqiyadır (Herodot I, II). Bu məlumatlar digər qədim yunan müəllifi olan Fukitid (“Tarix”, V ə.) tərəfindən təkrarlanmışdı, Strabon isə öz “Coğrafiya”sında yazırdı ki, pelasqlar Yunanıstanda hökm sürən ən qədim tayfalardan biridir. Strabon onların daim hərəkətdə olduqlarını və tez-tez köç etdiklərini qeyd edirdi. Eyni məlumatı romalı müəllif Plutarx özünün “Сравнительное жизнеописание” kitabında verirdi. Romul pelasqların yerdəyişməsindən yazarkən, qeyd edirdi ki, Romanın əsasını “az qala bütün dünyanı dolaşmış-gəzmiş” pelasqlar qoyub. Və nəhayət, bir çox antik müəllif qeyd edirdi ki, ellinlər pelasqları Fessaliyadan sıxışdırıb xaric edəndən sonra, pelasqlar dənizi aşmış, İtaliyaya qədəm qoydular və etrusk xalqını yaratmışdılar. Bu xalqı romalılar tursk, yunanlar isə turhen adlandırırdı. Yunanıstanda qalmış pelasqlar assimilyasiya oldular. Herodot belə hesab edirdi ki, pelasqların son məkanı Lemnos adası olmuşdur ki, burada onlar e.ə. VI əsrə qədər öz izlərini qorumuşdular. Burada ucaldan stelanın üzərindəki pelasq yazıları bu dilin Hind-Avropa mənşəli olduğuna dair təsəvvürləri tamamilən təkrar edir. Mütəxəssislərin fikrincə, bu dilin etnokipr dilinə qohumluğu çatır.

“Qafqaz Albaniyası və Kiçik Asiya Xatları” (Bakı, Müəllif Hüquqları Agentliyi, 2014) əsərinin “Kıpr miqrasiyası” bölməsində qeyd etmişdik ki, bizim eradan əvvəl 4-cü minillikdən, 3500 – 2750-ci illərdən bizim eraya qədər

bəlli olan Kiprdəki ən qədim məskunlaşma yeri Kittim (Xirokitiya) yerli əhalini özünə tabe edən və kittiya xalqını və ya etnokiprliləri yaratmış Xattilər tətəfindən məskunlaşdırılmışdır. Sonradan Fələstini ələ keçirən və Xett dövlətinin dağılmasından sonra “Filimstimlər” (buradan “Fələstin” adı yaranıb) adlanan Axeylər deyirdilər ki, onlar Kittim ölkəsindən (yəni Kipr adasından) və Krit adasından gəlmişlər, finikiyalı tacirlər və dənizçilər də Kipri Kittium adlandırırdılar və Axeylər tərəfindən məhv edilmiş Kittionu bərpa etdilər. Qeyd edək ki, ekspertlərin fikrincə, Kittimin etnokipr dili Xattilərin (Xattili) və etruskların dili ilə oxşar olmuşdur. Bu, bizə belə deməyə əsas verir ki, Turan qəbiləsi olan Xattilər tərəfindən həyata keçirilmiş Kipr miqrasiyasının davamı olan digər miqrasiyalar da olmuşdur və Xattilərin dilinin etnokiprlilərin və ya kittiyalıların, pelasqların və etruskların dili ilə oxşarlığı heç də təsadüfi deyildir. Bu, Alban tarixinin müəllifi Kalankatuklu Musanın özü tərəfindən də təsdiq edilir: “... Onlardan, kittiyalılarından – Yafətin oğullarından ayrıldılar və kiprlilərin bütprəst adasına getdilər, kittiyalıların şimal ölkələrində yaşayan həmqəbilələri, onlardan isə aluanlar törəmişlər” (Kitab 1, Fəsil 2). “Qafqaz Albaniyası və Kiçik Asiya Xattıları” əsərində xatt-turanlıların mənşəyi və onların dilinin ümumiyyətlə Turan dilinə, o cümlədən də prototürk dilinə yaxın olmasına dair faktlar göstərilir. Xattilərin – kittiyalıların – pelasqların – etruskların əlaqələri haqqında deyilənləri davam etdirərək, prof. C. Kempbell xattilərin-xettilərin tarixi barədə mülahizələri ilə tanış olaq (“The Hittites. Their Inscriptions and their History”, Montreal, Toronto, 1890).

C.Kempbell qeyd edir ki, Etrusk yazıları olan Umbrian tabletlərində ehtimal edilir ki, etrusklar üç hissədən ibarət olmuşlar: Tusker, Naharser və Japusser. Tusker və ya Tuskidən olanlar qərbdə təmsil olunmuşdular və onlar assuriyalılar tərəfindən göstərilən Tuschadakı

Xatti xalqından gəlmişlər. Naharser və ya Naharci elə (Xatt) Nairisi və ya Mesopotamiyadan olan Naharinadır və onlar Qərbə - Basklar ölkəsinə köç edərək, Navarra (Navaranlar) adı aldılar.

Nəhayət, şərqdə yerləşmiş Japusser yaxud Japussi, Xupuscia / Hupusciadan olan insanları yunanlar Thapsacus adlandırırdılar və onlar da Nairi qəbiləsinin nəsil budağından biri olmuşdur (Nairi haqqında daha ətraflı K.İmanovun “Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməni saxtakarlıqlarını ifşa edir və ya digər xalqların siyasi tarixini, tarixi coğrafiyasını və mədəniyyətini özününküləşdirməklə hay-erməni qədimliyinin qurulma cəhdləri”, Bakı, 2017, 2018, Müəllif Hüquqları Agentliyi (rus dilinə tərcümədə «Древние тексты и классические источники разоблачают армянские фальсификации») kitabında daha ətraflı tanış olmaq olar.

Armenusun, hansının ki dilində onun qəbilə üzvləri danışmışlar, mənşəyi haqqında məsələni və bu qəbilənin yaranmasını araşdırandan sonra, biz Armenus və onun yoldaşlarının müəyyən etdiyi Araz adının mənası haqqında suala cavab verməyə çalışacağıq. Bizə tam aydındır ki, Araz adı qeyri-yunan mənşəlidir, lakin Yunanıstanın ilkin sakinləri olan Turan qəbiləsi Xattilərə gedib çıxan pe-lasqlara məxsusdur. Çay ona görə belə adlanır ki, müəyyən əraziləri ayırır (qoparır) və ya bölür. Şimali Yunanıstanın şərqində yerləşən Fessaliya öz-özlüyündə topoqrafik cəhətdən dağlıq silsilələrlə ayrılmış bir sıra dərin vadilərdən ibarətdir, Peney (Olimp şəhərinin cənubundakı müasir Pinos) isə Pindanın yuxarı hissəsindən başlayaraq vilayəti 2 hissəyə kəsmişdir.

Peney, o həm də Arazdır, bölmə xətti funksiyasına malik olaraq, qədim zamanlarda elə tarixi Fessaliyanı iki hissəyə bölən bir sərhəd xətti olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün də Araz sərhədayırıcı çaydır, qədim

dövrərdə isə bəzi tarixçilərə görə, Volqa çayı Araz adı altında Skif ərazisini Sarmatiyadan ayırmışdır. Bir sözlə, qədim dövrdə “Araz” termini “bölücü, sərhədayırıcı çay” kimi şərh edilirdi. Strabon da məhz terminin bu etimoloji yükünü xatırladır.

Azərbaycan tarixşünas-lingvisti Elşad Əlili ilk dəfə Araz adının “ayırıcı, ara” kimi etimologiyasını araşdırdı və bu sözün prototürk köklərini axtarmağın zəruriliyi barədə təklif irəli sürdü. Həqiqətən, əgər biz türk dilinin leksikasına əməl etsək, azərbaycanlılar üçün tamamilə aydındır ki, “ara” sözü “boşluq, bir hissə və ya nəyinsə arasında məkan” bildirir.

Qədim türk dilində “ar» feli “bölmək, ayırmaq” (yeri gəlmişkən, “arıtmaq” felindən törəyən “ari” sözü “ayırmaq, təmizləmək”, misal üçün, “düyü arıtmaq”, yəni düyünü lazımsız qatışıqlardan ayırmaqla təmizləmək) mənasını verir. “Arv” feli türk dilinin aglütinativ təbiətinə görə kök kimi bir çox törəmə sözlərə malikdir. Məsələn, “aralamaq”, kəsmək və ya “davamı var” kimi tərcümə olunan, məzmunca isə “ayrı-ayrı hissələr” mənasını ifadə edən “ardı var” söz birləşməsi.

Elə qədim türk termini olan “araqı”, yəni “aralıqda yerləşən” («Qədim Türk Lüğəti», SSRİ Elmlər Akademiyası, 1969) sözü də “aqa” – “ara” (aralıq) sözündən törəmiş sözdür, bunu Araz çayının etimologiyasını “sərhəd çayı” kimi şərh edən Strabon da təsdiqləyir. Belə alınır ki, Armenin ana dili türk və ya prototürk dili ilə qohumdur, ona görə ki, bu gün də bütün türk dillərində və dialektlərində “ara” sözü «arasında» sözləri vardır.

Fikrimizcə, bu təbiidir, çünki Xatti – turanlıların nəslindən olan pelasqların dili, təbii ki, Turan köklərinə malik olmuşdur. Bu da vacibdir ki, Turan, türk dillərindən başqa bütün qədim dillərdən yalnız etrusk dilində “ar” felinə oxşar “ars” – “itələmək, ayırmaq” sözü olmuşdur (Paolo

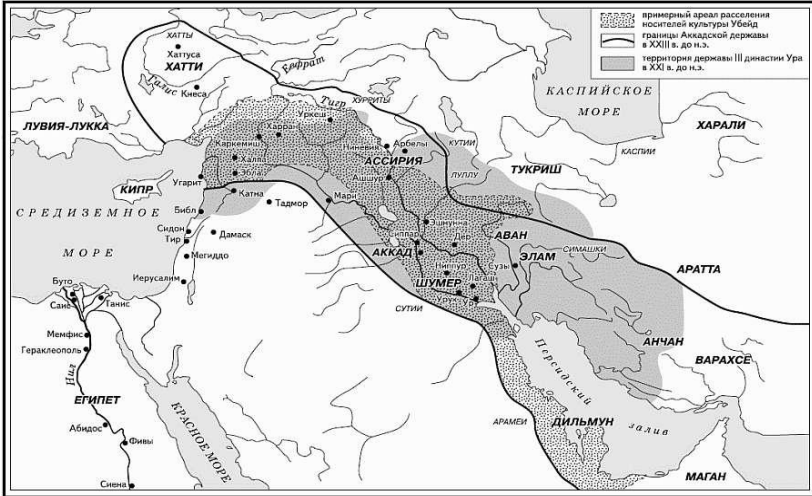
Agostino's "Etruscan Glossary"). Bu da təsadüfi deyildir, çünki etruskların özləri əslində Yunanıstandan İtaliyaya köç etmiş pelasqlar olmuşlar.

Yeri gəlmişkən, artıq etruskların ölü olan qədim dili Türk dili ilə çoxlu paralellərə malikdir və bununla bağlı bir çox xarici və yerli nəşrlər vardır. Həmçinin qeyd edək ki, romalı tarixçi Appian "Mitridat müharibələri" əsərində "Araz" çayının adını türk sifəti "Araqı"yə daha yaxın olan «Arake» şəklində göstərir. Türk dilinin fonologiya qanununa əsasən, sözün sonunda gələn "q" kar samitinin sonradan "d" və "z" ilə əvəzlənməsini nəzərə alsaq, bugünkü "Araz" adı olduqca aydın olur.

Bu materialı yekunlaşdıraraq təsdiqləyirik ki, Armen və onun yoldaşları turanlıların, prototürklərin pelasq dilində danışmışlar və istər "Armen", istərsə də "Araz" adı prototürk, Turan köklərinə aiddir, deməli, ən azı təxminən 3 min il əvvəl bölgədə prototürk turan dilinin daşıyıcıları olmuşar.

Və yenidən, yekun olaraq daha əvvəl sitat gətirdiyimiz qaynaqdan professor C.Kempbellin maraqlı bir fikrini misal gətirək. C.Kempbell yazırdı ki, "Turanlar Kiçik Asiya torpaqlarındakı Arianların və Samilərin sələfləri olmuşlar... və buna görə də Turan imperiyasının sərhədləri daxilində şəxsi adlar, coğrafi və ya mifoloji adlar da daxil olmaqla, ən qədim terminlərin etimologiyasını onların nümayəndələrinin dilində axtarılmasına haqq qazandırır".

Е.ә. III minillikdə Yaxın Şərqli

Мөнбә: *M.D.Buxarin, İ.A.Ladinin, B.S.Lyapustin, A.A.Nemirovski «Qədim Şərqli tarixi»*

III. «Armeniya / Arminiya» termininin mənşəyi haqqında

«Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməni saxta-
karlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir» (Bakı, 2017, 2018,
MHA) adlı tədqiqatımızın “Armeniya / Arminiya adının
mənşəyi” bölməsində və daha əvvəlki əsərlərdə tezis
şəklində bu terminin etimologiyası haqqında mülahizələr
söylənmişdir. Xüsusilə vurğulanmışdır ki, bununla bağlı
nöqtəyi-nəzərlərdən heç biri müasir hay-ermənilərə aid
deyildir.

Əlbəttə, M.Xorenskinin saxtalaşdırdığı İncillin ermə-
ni versiyasına əsaslanan yalançı hay-erməni tezisini və
Armen, Aram tipli adları Haykın mənşəyinə bağlayan Ar-
men, Aramenak, Aram və başqa bu kimi fantomların «ya-
radılmasını» istisna etməklə.

Armeniya / Arminiya coğrafi termininin mənşəyi bir
toponim və xoronim kimi şərh edilərək göstərilmişdir ki, o,
«yuxarı», «yüksək torpaq - ölkə» mənasında istifadə edil-
miş və «Urartu» adının sinonimi kimi işlədilmişdir (çar Da-
rinin Behistan / Bisitun yazıları, e.ə 520-ci ildən b.e. qə-
dər), Urartu yazılarında isə (e.ə. VII əsr) «Armé» termini
Fərat və Dəclə çaylarının yuxarı axarında yerləşən «şərq
vilayətini» bildirmişdir.

Qədim ivrit mətnlərində, həmçinin Assuriya mixi ya-
zılarında, qədim fars və qədim yunan mənbələrində Urar-
tu adının semantikasını «yuxarı», «yüksək», «yüksəklik»,
«yuxarı torpaq», «dağlıq ərazi» və s. mənalarda işlənmis-
dir. Herodot zamanında, Əhəmənilər hökmranlığı dövrün-
də bu coğrafi termin inzibati, xristianlıq dövründə isə kon-
fessional əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Təsadüfi deyil ki, Strabon öz “Coğrafiya”sında «Armi
/ Arim»ini Kilikiyada yerləşdirmişdir, müasir Türkiyənin
Karaman vilayətində isə Ermenak şəhəri mövcuddur.

«Armini» termininin mənşəyi haqqında biz onun etnonim olması barədə də danışmışdıq və xüsusən Kalisfen və Pindar kimi qədim müəlliflər Kalik dağında Kilikiyada yaşamış «Arim»lər qəbiləsi barəsində, bununla əlaqədar qonşu dağların da «Arim» adını daşdığını xatırlatmışdıq. Professor C.Kempbellə istinad edilərək, göstərilmişdi ki, «Armini» adının kökü Arima / Arimi / Erme (Yunan dilində Arimai) qəbiləsinin adına gedib çıxır və bu qəbilə İncildə Astheroth (Ashashtari) adlandırılan qədim turanlıların törəmələri Xattilərin «Nairi xalqlarının» tərkibinə daxil olmuşlar. Məhz qədim misirlilər onları mesopotamiyalı «Naharain»lər, ivrit mətnləri - Aram naharaim, assuriyalılar – Nairi, Herodot isə onları Sak hesab etmiş və Neuri (Nevrı) adlandırmışdır.

Bununla yanaşı, istisna deyil ki, bəzi xarici tədqiqatçılar, o cümlədən Sent Martin (St-Martin) «Armini» terminini Strabonun ermənilərin arameylərə, suriyalılara və ərəblərə qohum olmasını ehtimal etməsi səbəbi ilə «Aram» sözü ilə bağlayırdılar. İ.Dyakonov, İ.Şopen, N.Adonts, N.Eminin fikirlərinə istinad edərək, biz göstərmişdik ki, bu halda söhbət Arminiya sakinləri – ermənilər haqqında deyil, hay-ermənilər haqqında gedə bilər. Lakin Aram arameylərin sami nəslinin başçısı olmuşdur və onların dili Yaxın Şərq və Mesopotamiya xalqları arasında ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edilmiş, Yeni və Əhdi-Ətiqlərin dili olmuş, Aram adı isə «Hay xalqı» naminə ona təriflər yağdıran M.Xorenski tərəfindən hay-ermənilərin tarixinə «daxil edilmişdir». M.Xorenskinin bu «yeniliyi» ona gətirib çıxardı ki, hind-avropalı hay-ermənilər eyni zamanda nəinki Arminiyanın qədim əhalisi, eləcə də tamamilə başqa mənşəli bir xalq, həm də sami-arameylər olmaq istədilər.

Bu qısa girişdən sonra biz «Armeniya / Arminiya» termininin mənşəyi haqqında versiyalar barədə daha ət-

raflı məlumat verəcəyik. İncili təftiş etməklə (Hayk, Armen, Armenak və s.) yerdəyişməyə əsaslanan hay-erməni tezislərini diqqətə almamaq şərti ilə Arminiya / Erməniyə termininin bir çox versiyası mövcuddur. Bu versiyalar fərqli olsa da, onların hamısı Armeniyanın hay mənşəli olduğunu tamamilə istisna edir.

Beləliklə:

1. Bir çox hallarda rus tədqiqatçısı İ.Şopenin araşdırmalarına uyğun olan professor F.Kırzioğlunun “yüksək ölkə” mənasında coğrafi ərazi anlamına gələn versiyası;

2. “Ərmən” terminini prototürk qəbiləsi olan subareylərin adı kimi göstərən professor F.Ağasioğlu (Cəlilovun) versiyası;

3. Bir çox hallarda kanadalı professor C.Kempbellin mövqeyi ilə səsleşən, qədim Xatt mənşəli Nairi qəbilə birləşməsindən olan Armi / Arme / Erme tayfasının adını nəzərdə tutan, həmçinin Kilikiya ərazisində “Arima” yer adına əsaslanan bizim versiyamız;

4. E.Əlilinin “meşə, ağac” anlamına gələn türk termini orman / arman versiyası.

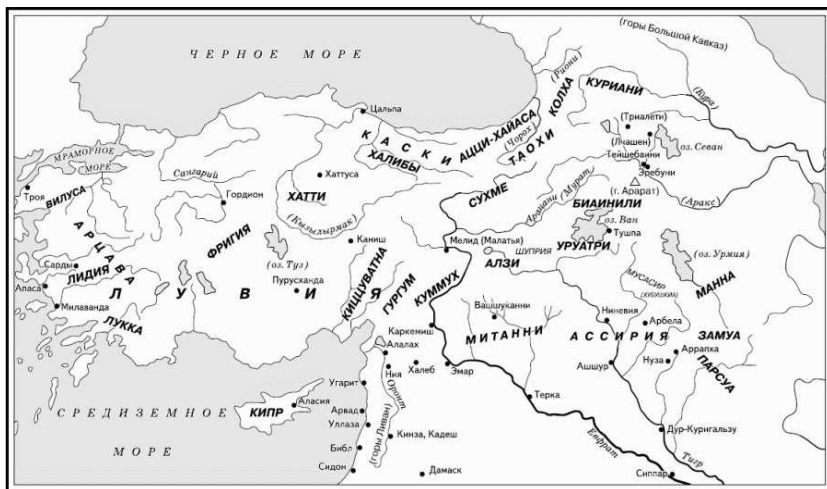
Bu versiyaları şərti olaraq bir sıra kateqoriyalara ayırmaq olar: toponimik, etnonimik, qarışıq (toponimik-etnonimik) və lingvistik. Biz professor F.Kırzioğlunun daha ətraflı toponimik versiyasından başlayacağıq.

III.1. Hər şeydən öncə, «Armeniya / Arminiya» tarixi termininin hansı semantik məna daşdığını anlamaq üçün, bu terminin tətbiq olunduğu coğrafi məkanı təsvir etmək lazımdır. Ümumiyyətlə, bu torpaqlar Şərqi Anadoluya aiddir və bu barədə Qars sakini tanınmış tarixçi Fəxrəddin Kırzioğlunun 1995-ci ildə Ankarada nəşr olunmuş son (şərik) əsərlərindən biri olan «Türk Tarixində Ermenilər» əsərində verdiyi xarakteristikaya nəzər yetirək.

Şimalda Qafqaz silsiləsi və Qara dəniz, cənubda Qırmızı Özen, Kərkük və Suriyada olan Sincar dağı, qərbdə – Malatya-Şukurov və Asiya İrmağı ilə əhatə olunan, şərqdə isə Xəzər dənizinə qədər olan torpaqlar onunla diqqət çəkirdilər ki, buradakı çaylar dörd dənizə tökülürdü. Məhz bu səbəbdən həmin torpaqlar qədim dövrlərdən müxtəlif dillərdə «yuxarı-ellər» və ya «Yüksək ölkə», yəni suyun axıb gəldiyi torpaq adlandırılmışdır. Hələ e.ə. 1280-ci ildə assuriyalılar Van gölünün ətraf ərazisi daxil olmaqla, Böyük Zabanın şimalında və Dəclənin yuxarı hissələrində olan torpaqları öz sami dillərindəki mixi yazılarında Uru (yüksək) - Atru (ölkə) kimi təsvir edirdilər. Bu da qısaldılmış formada Ur-Artu kimi təqdim olunurdu.

Anadolu və Armeniyanın dağlıq hissəsi

Мənbə: *M.D.Buxarin, İ.A.Ladinin, B.S.Lyapustin, A.A.Nemirovski «Qədim Şərq tarixi»*

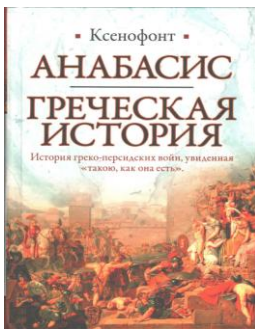
Assuriyaya su gətirən torpağı, Nairi adını, yəni Nehirler (Irmaklar) və ya “çay, su”, coğrafi termin kimi istifadə etdikləri yazı da məhz assuriyalılara məxsusdur (Sonralar onlar Nairiyə başqa, yəni «düşmən» mənası verməyə başladılar). Bu barədə türkiyəli professor Şəmsəddin Günaltay (Ş.Günaltay «Yaxın Şərq II Anadolu», Ankara, 1946) yazmışdı. Bu torpaqlara işarə edən və İncilin erkən versiyalarında Yaradılış (Genezis VIII, 4) hissəsində yer tutan saitsiz «R-R-T» adı, İncilin sonrakı redaksiyalarında səsləndirilmiş, yəni saitlər əlavə olunmaqla «Ararat dağı» və ya «Ararat torpaqları» (Nuhun gəmisinin dayandığı yer) kimi təqdim edilmişdi.

E.ə. I minillikdə cənub çöllərindən gəlmiş və Diyarbəkir torpaqlarında yerləşmiş sami-arameylər Dəclənin yuxarı şimal torpaqlarını öz dillərində «Ar-Mina» / Har-Mina / Har-Min-yab kimi adlandırmağa başladılar, bu da məzmunca «yuxarı torpaq / ölkə» (burada «Ar» = «yüksək, yuxarı», «Mina» isə = «torpaq, ölkə») deməkdir. Bu termin öz hökmranlığı dövründə “mənimsənilmiş”, Dəclənin mənbəyində və Fəratın yuxarılarında yaşamış xalqlara tətbiq olunan aramey danışığı dili qismində farslara qismət oldu. Bu da çar I Daranın e.ə. 515-ci ildən b.e. qədər Behistun (Bisütun) qaya yazılarında bu torpaqları Ar-Mina və Ar-Minia (coğrafi cəhətdən indiki Elazığ-Tunceli bölməsi) formasında xatırlamağa əsas verdi. Bunu erməni katolik rahib-tarixçi Cozef Sandalqyanın «Histoire Documentaire de l'Arménie des Ages du Paganisme» adlı kitabında, (Roma, 1917-ci il, həmçinin fransız tarixçisi Rene Grousset «Histoire de l'Arménie (des 1071)» adlı kitabında Paris, 1947 (hər iki kitab fransız dilində) belə qeyd etmişdir. Sonralar Qərbi Anadolunun sakinləri, ionlar (qədim yunanlar) Gekatey Miletski (e.ə. 549-486-cu illər) və Herodot (e.ə. 484-425-ci illər), farslardan sami coğrafi adını (Armini, Arminia) götürərək, «Armenya»

“Yuxarı torpaq, ölkə”) terminini öz əsərlərində istifadə etdilər, bu yerlərin sakinlərini isə «Armenioi» (Armenlər) adlandırdılar. Və bu, sonrakı Yunan və Roma mənbələrində bir ənənəyə çevrildi.

Yuxarıdakılardan belə nəticə alınır ki, «Yuxarı Ellər / Yüksək, Yuxarı torpaq, ölkə», «Urartu», «Ar-mina / Ar-Miniya», «Armeniya» terminləri coğrafi cəhətdən təxminən oxşar ərazini əks etdirərək, həm də müəyyən bir semantik kimliyə malikdir, çünki fərqli dillərdə eyni mənanı daşıyır.

Qeyd edək ki, Herodot Qalisin şərqi (Kızıllırmak) “Yuxarı Asiya” adlandırdı, ona qədər və sonralar isə, o cümlədən İstanbulun fəth olunmasının (1453) şahidi vizantiyalı Kristobul da eyni fikirdə olmuşdur və eləcə də Ksenofonun «Anabasis» əsərində də on minlərin yürüşü “Yuxarı Ellərə” (yuxarı torpaqlara) bir yürüş kimi başa düşülmüşdür.

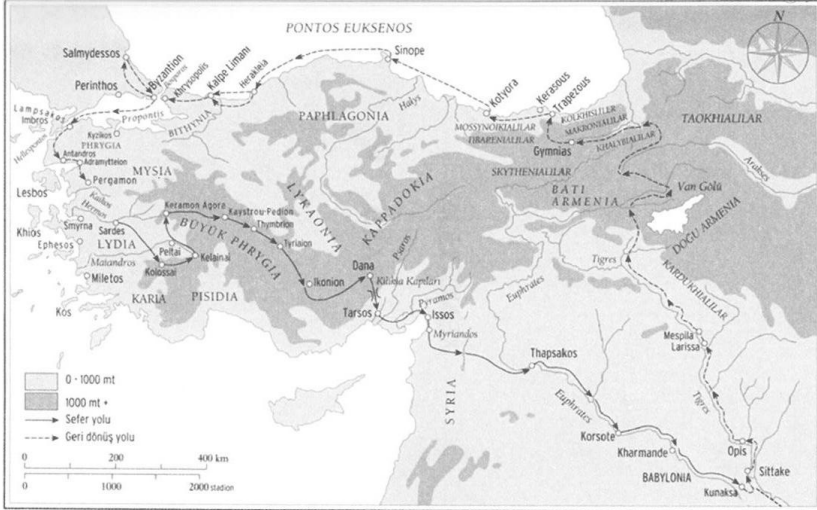

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, «Armeniya» coğrafi termin olaraq həm də müəyyən tarixi aralıqlarda həm inzibati, həm də sakinlərin konfessional aidiyyətinin bölgüsü mənasını vermişdir. Qrbarın bilicisi olan akademik Nikolay Marr «Armenya / Ermeni» termininin mənşəyini 451-ci ildə Xalkidon yığıncağından sonra xristianların donuz eti

istehlak edən, bu heyvanları saxlayan və qadağan olunduğu ortodokslar (pravoslavlar) və qriqorianlar olmaqla, bölünməsi ilə izah etmişdir, daha doğrusu, o hesab edirdi ki, bu termin coğrafi mənada yox, etnik mənada istifadə olunur, armenililər isə elə “Armenya / Erməni (Ermenli)” coğrafi termininin sakinlərini nəzərdə tutaraq, anadolulular, balkanlılar, qafqazlılar, suriyalılar mənasını ifadə etmişdir. Deməyə ehtiyac yoxdur ki, indiki ermənilər əvvəllərdə olduğu kimi, özlərini haylar, öz ölkələrini isə Hayastan adlandırırlar.

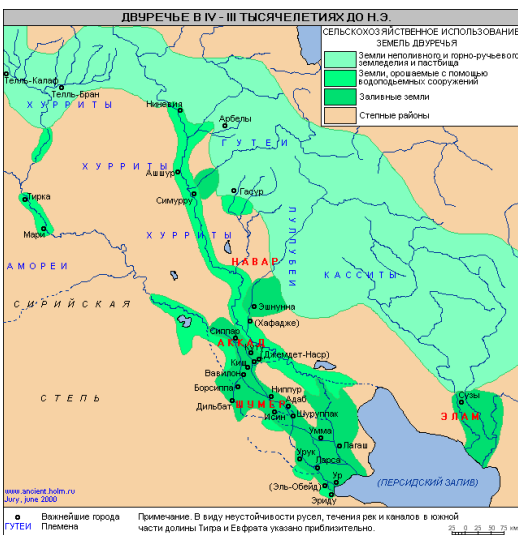
Onminlərin keçdiyi yol

E.ə. IV ə. bölgədən keçən Ksenofonun izlədiyi yol

Fəxrəddin Kırzioğlu erməni mənbəsi olan Qrant Andreasyana istinadən, yuxarıda qeyd etdiyimiz əsərində tamamilə düzgün vurğulayır ki, haylar «Armenian / Ermeni» adını çox sonralar və təsadüfi olmadan mənimsəmişlər, belə ki, Axlantlı Qriqor kimi erməni-qriqorian rahiblər Teymurdan bəhs edərkən (1393-cü ilin hadisələri) Şərqi Anadolunu «Yuxarı ölkə», yaxud Kemahlı Qriqor (Erzincanın qərbi) Cəlairləri xatırladaraq, bu torpaqları “Yuxarı əyalətlər” adlandırır. Bu torpaqların sakinləri haqqında danışan F.Kırzioğlu qeyd edir ki, Yuxarı Ellərdə (Urartu / Armenya) və ondan cənubda şumerlər ilə qohum olan Subarlar məskunlaşmışdılar. E.ə III minilliyə aid Şumer-Akkad mətnlərindən irəli gələn məlumata əsasən, Subarlar sami və ya ari dillərinə aid olmayan aqlütinativ xarakter daşıyan dildə danışmışdılar. Subaru adı “Sub-Aru” deməkdir (burada “Su” Dəclə və Fərat çaylarını + “Aru” isə “ara”, (“ikisinin arası”) mənasını verir) və bu semantika “Mesopotamiya”, yəni “Çaylararası” termininə uyğundur.

Е.ә. IV – III minilliklerde Çayларarası

Мәнбә: http://xn--c1acc6aafa1c.xn--p1ai/?page_id=17045

F.Kırzioğluya görə, onların şimal qonşusu, hətta ehtimal var ki, şimal qolunu qədim hürrilər təşkil edirdi və onların paytaxtı e.ə 2350-ci ilə qədər indiki Urfanın yerində olan şəhər idi. Hürriləri Xharri kimi tanıyırdılar, qədim misirlilər onları Kharru, yəhudilər İncildə olduğu kimi Hor (Horit, sonluqdakı “t” cəm halı bildirir) adlandırırdılar. E.ə. XVIII-XVI əsrlərdə hürrilər Hələbdə və Şimali Suriyada hökmranlıq edirdilər.

Xett dövlətinin paytaxtı Hattuşda (Boğazgöy), Kerkükün Mari və Tel-Amarna rayonlarındakı qazıntılar hürrilərin dilinin aqlütinativ olduğunu göstərdi və alman filoloqu E.Forrer buna əsaslanaraq, onların dilinin turan mənşəli, daha dəqiq desək, türkaid tipli dillər qrupuna aid olduğu barədə fikir irəli sürdü. Onların həyat təzi və atçılıqla məşğul olmaları da hürrilərin turan mənşəli olduğuna dair əlavə əsaslar verdi. F.Kırzioğlunun fikrincə, Urartulular (Yuxarı Ellilər) əsasən Hürrilərin törəmələridirlər və ural-altay dil qrupuna oxşar olan öz aqlütinativ dillərindən istifadə edirdilər .

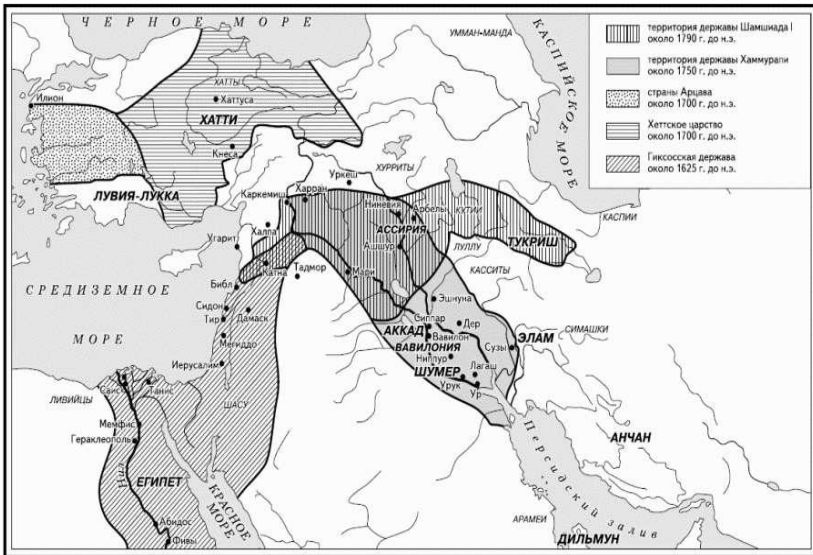
Sonrakı mərhələdə bu torpaqlarda kimmerlər yaşamışlar, F.Kırzioğlunun yazdığı kimi, bir çox tədqiqatçılar onları prototürk kimi qəbul edirdi, hansılar ki, Volqa və Karpat arasındakı geniş ərazidə, Qafqazın cənubunda və Don çayı ətrafında, Qara dəniz sahillərində yaşayırdılar və e.ə 2002-800-cü illər ərzində atçılıq və kurqan mədəniyyətinin daşıyıcıları idilər. Onları kimmerlərin etnik qohumu olan və oxşar həyat təzi keçirən Saklar (skiflər) əvəz etdilər. Bunun nəticəsində Saklara tabe olmaq istəməyən qərbi kimmerlərin böyük bir hissəsi öz yaşayış yerlərini tərk edərək Balkanlara və Mərkəzi Avropaya getdilər, şərqə kimmerlərin bir qismi isə Kür-Araz və Çorux çayı sahillərindən Anadoluya yayıldılar.

Homer e.ə. 750-ci ildə bu tayfaları Qara Dənizin şimal sahillərindəki Kimmerioi (kimmerlilər), ölkəni isə “Qa-

ranlıqlar ölkəsi” adlandırırdı, bir çox yunan mənbələri də bu adı istifadə edirdlər.

Saklar tərəfindən təqib olunan kimmerlərin şərq qanadı, Qafqaz dağlarını aşaraq, Kürün üst tərəfindən Urartu ərazisinə daxil olmuşdu. Onlara qarşı çıxan Urartu hökmdarı I Rusa (Rusa=Ursa e.ə. 735-713-cü illər) məğlub olmuş və xəncərlə intihar etmişdi.

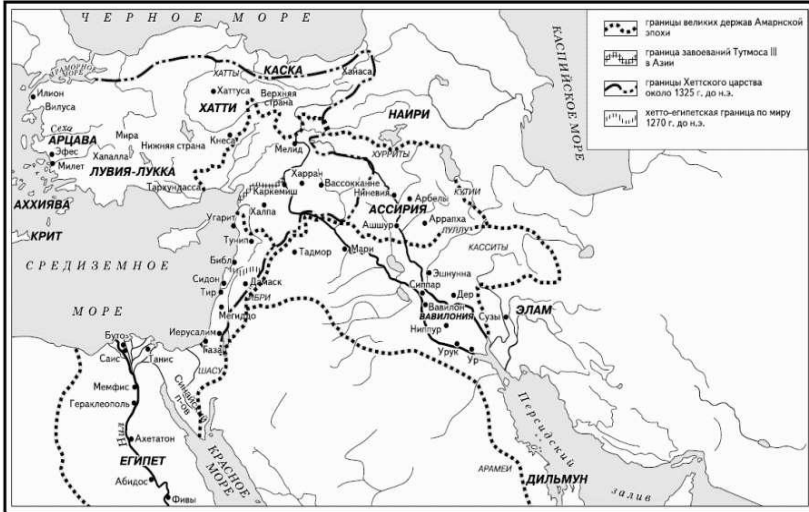
E.ə. II minillikdə Yaxın Şərq

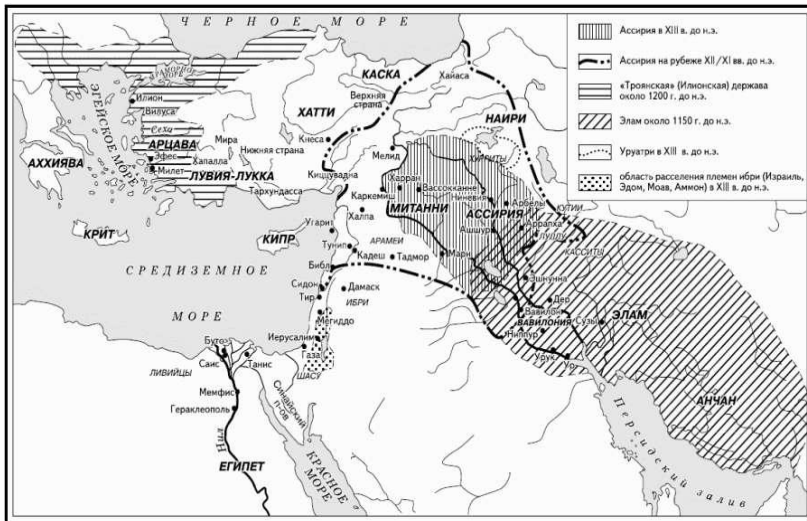
Mənbə: *M.D.Buxarin, İ.A.Ladınin, B.S.Lyapustin, A.A.Nemirovski «Qədim Şərq tarixi»*

Е.ә. II minilliyin 3-cü yarısında Yaxın Şərq

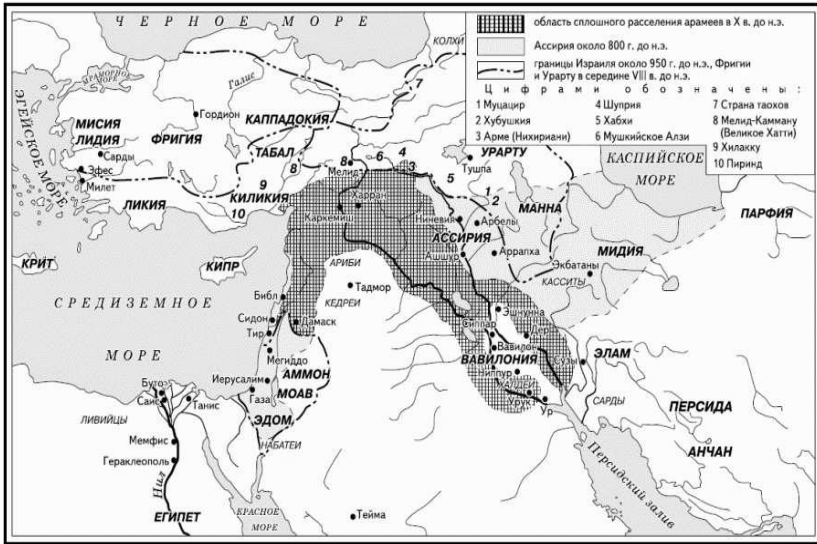

Е.ә. II minilliyin sonunda Yaxın Şərq

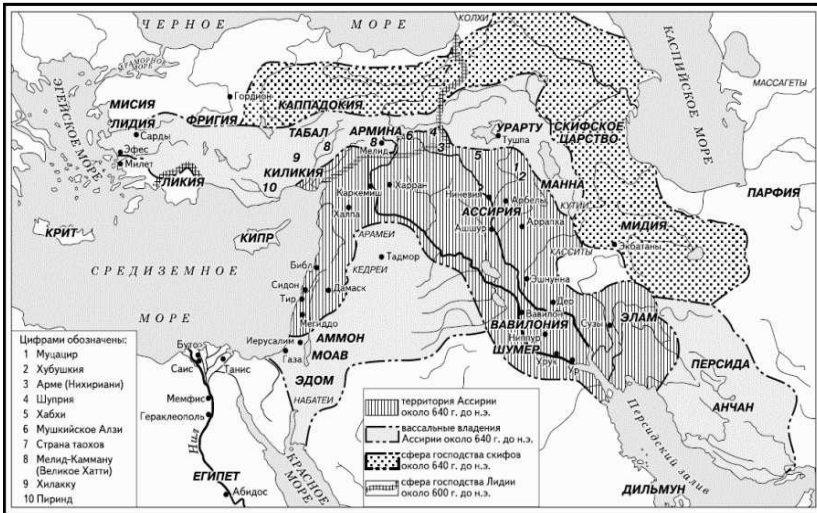

Mənbə: M.D.Buxarin, İ.A.Ladınin, B.S.Lyapustin,
A.A.Nemirovski «Qədim Şərq tarixi»

Е.ә. I minilliyin əvvəlində Yaxın Şərq

Е.ә. VII əsrdə Yaxın Şərq

Mənbə: M.D.Buxarin, İ.A.Ladınin, B.S.Lyapustin, A.A.Nemirovski «Qədim Şərq tarixi»

Kimmerləri assur dilində “Gimirri” adlandırırdılar, Əhdi-Ətiqdə kimmerlər Yafətin böyük oğlu “Qomer” kimi xatırlanır.

Ümumtürk tarixi üzrə görkəmli alimlərdən olan professor A.Zəki Validi Toğan türk və İran dastanlarını, həmçinin bizanslı Prokopiusun (e.ə. 550-ci il yekunlaşıb) salnamələrini təhlil edərək göstərdi ki, Kimmerlər Xəzər və Bulqarların əcdadlarıdır (yəni Şərqi Avropa qıpçaqlarıdır). Bununla bərabər o, türk dastanlarında “Kımarı / Kumar” adlanan qərb qıpçaqlarını ayırd etmişdi, Ptolomeyin “Coğrafiya”sına (b.e. 150-ci il) əsasən, göstərmişdir ki, Fərqanənin cənubunda da “Kumar”lar var idi.

F.Kırzioğlu qeyd etdiyi kimi, e.ə. 680-ci ildə Sakların sonuncu şərq kimmerləri qovmasına baxmayaraq, kimmerlər e.ə. 676-675-ci illərdə Frigiya çarlığını süquta uğradaraq, öz güclərini nümayiş etdirdilər. Kimmerlər yerləşdikləri ərazilərdə xeyli toponimik izlər buraxmışlar. F.Kırzioğlu bu torpaqlarda Sakların mirasının rolunu və əhəmiyyətini qiymətləndirərək yazırdı: “Xəzər və Bulqarların (Gürcüstan – Kartli tarixində qıpçaqlar kimi qeyd olunurlar) əcdadları olan kimmerlər, həmçinin türkmən / oğuzların əcdadı saklar “türk” termininin tətbiq edilməsinə səbəb olmuşlar”. Eramızdan əvvəlki mənbələrdə və əsərlərdə bu torpaqlarda Səlcuqların işğalına qədər tayfaların adları (etnik və coğrafi) qeyd edilmişdir və biz bu adlara rast gəlirik. Bununla bağlı Anadolunun (Azərbaycan və Qafqaz) yerləşdiyi Aralıq – Qara və Xəzər dənizləri arasında olan ərazidən bəhs edilən İncildə Hay / Hayk və Hayastan adları qeyd olunmur, qədim Urartu ölkəsi isə “Ararat bölgəsi” kimi təqdim olunmuşdur. Eyni zamanda Togarma (İncilin erməni dilinə tərcüməsində və mənbələrdə), “Torkom / Torkomyan”, Kartli tarixində - Targamos – Türk, şimala doğru Kürün yuxarılarında Meşək (Masaket / Massaget), Kartli tarixində “Moskhi” (Stalinin dövründə

Axıska-Axalkalakidən köçürülmüş və buna görə mesxeti-türklər adlanan müsəlman-türklər), Sakariyada və Qızılıрмаq sahilləri ilə “Gomer” (Kimmerlər) və onlardan Şimal-Qərbdən Mərmərə dənizində “Askenaz” ölkəsi (Saka) qeyd edilmişdir. F.Kırzioğlu qeyd edir ki, bu torpaqlarda Əhəməni hakimiyyəti dövründə I Daranın Behistun yazısında qədim Urartu ölkəsi mənasında “Armina” termini peyda olur, burada tayfa, etnos və hay-erməni haqqında heç bir məlumat yoxdur, söhbət yalnız coğrafi termindən gedir.

Herodot (III, 93-94) Dara dövrünün 20 satraplığı haqqında yazarkən, Armina terminini coğrafi mənada istifadə edir. Ərəmlərin geyim və xarici görünüşü təsvir olarkən onların midiyalılara oxşar olduqları və beləliklə Frigiya koloniyasının hay-erməniləri tipinə uyğun olmadığı vurğulanır. Miletli Hekatey (e.ə. 549-486) “Armenioi” (Ərəmlər, Ərəməniyəlilər) adı altında Herodot kimi Urartunun ermən əhalisini nəzərdə tutur. F.Kırzioğlu Herodot (VII, 73, 78, 79) və onun Daranın varisi I Kserksin (e.ə. 486-465) dövrünün təsvirinə əsaslanaraq haqlı olaraq qeyd edir ki, əgər hay-ermənilər Frigiyalıların koloniyası olaraq o zaman Fəratdan şərqə köç etmişdilsə, hansı səbəbdən onlar fars qoşunlarında ermənlər (qədim Urartu) və onların Qara dənizə qədər şimal qonşuları ilə deyil, Frigiyalılar ilə birlikdə ümumi komandanlıq altında peyda olurlar? Bu arada onu da qeyd etmək vacibdir ki, Herodot (III, 93-94) o dövrün satraplıq sayı və həmin satraplıqların Əhəmənilərə ödədiyi məbləğlər haqqında məlumat vermişdir.

Strabon (XI, XIX, 16) qeyd edirdi ki, ermənlərin / armenlərin bütün dini inancları perslər və midiyalılarınki kimidir (farslar hakimiyyəti onlardan ələ keçirmişdirlər). Lakin, Akilisena (Ərzincan, Şərqi Anadolunun qərbi) ermənləri / armenləri lidiyalılar kimi Anahitə ibadət edirdilər, bu

barədə Herodot da (I, 93) oradakı müqəddəs məbədlərdə fahişəliyə sitayiş olunurdu deyə qeyd edirdi. F.Kırzioğlunun yazdığına görə, bu, hay-ermənilərin yaşadığı ərazi idi. Bizim tərəfimizdən «Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməni saxtakarlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir və ya digər xalqların siyasi tarixini, tarixi coğrafiyasını və mədəniyyətini özününküləşdirməklə hay-erməni qədimliyinin qurulma cəhdləri» əsərinin «Armeniya / Arminiya tarixi cəhətdən nə deməkdir və burada əhali hansı dildə danışmışdır?» bölməsində qeyd edildiyi kimi, Ksenofonun “Anabasis” əsərində göstərilir ki, e.ə. V əsrdə həm pers satrapı olan Orontidin Armeniyasının, həm də digər pers satrapı Tiribazın Qərbi Armeniyasının əhalisi pers dilində danışan müxtəlif xalqlardan və qəbilələrdən ibarət idi. Kesariyalı Prokopiussə görə (“Tikililər haqqında” III kitab), onların qonşuları min il sonra b.e. V əsərində olduğu kimi Saklarla gəlmiş qohum tayfalar – karduklar, taoklar, xaliblər, hesperitlər, skitinlər idi. Burada əvvəllər olduğu kimi bir çox etnoslar yaşayırdı və titul millət kimi hay-ermənilər haqqında heç bir məlumat yoxdur.

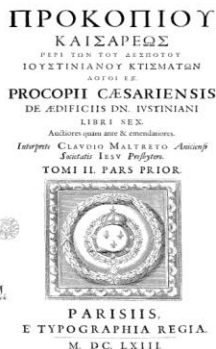
Deyilənlər “Armeniya” termininin hər şeydən əvvəl ərazi-coğrafi anlayış kimi istifadə olunduğunu açıq şəkildə sübut edir.

III.2. Etnonimik versiyasının şərhə maraqlı dairəmizdə olan regionda yaşayan etnoslara, xalqlara

Kamran İmanov

Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməni saxtakarlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir və ya digər xalqların siyasi tarixini, tarixi coğrafiyasını və mədəniyyətini özününküləşdirməklə hay-erməni qədimliyinin qurulma cəhdləri

Bakı - 2018

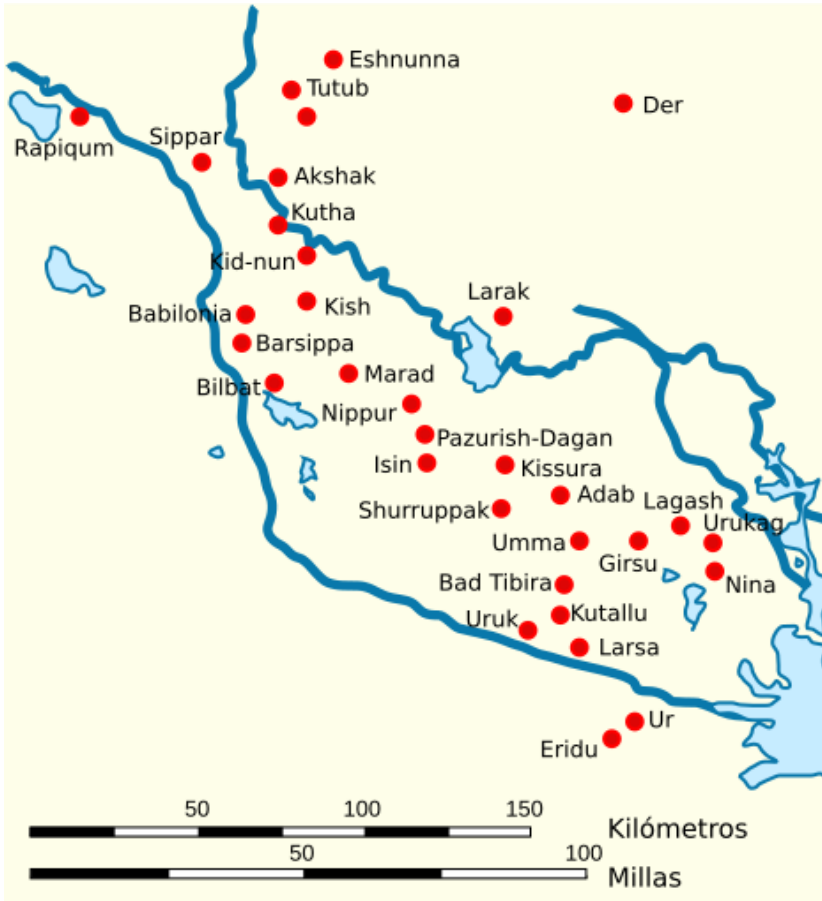
və qəbilələrə dair məlumatlara əsaslanmağı tələb edir, ona görə də irəliləmək üçün bizə qədim Şərqi tarixinə təzis ekskursu lazım gələcək və biz onu **“Mesopotamiya tarixinin mühüm mərhələləri”** adlandıracağıq.

III.2.1. Belə qəbul edilir ki, şumerlər Uruk mədəniyyətinin daşıyıcıları olublar (e.ə. IV minilliyin böyük hissəsi). Uruk mədəniyyətindən əvvəl isə Ubeyd mədəniyyəti mövcud olub. Bir çox müəlliflər ehtimal edirlər ki, elə onun da daşıyıcıları şumerlər olub. Lakin həmin mədəniyyətin keramika üzərində yeni mixi yazı üslubu və dəfnetmədə dəyişikliklər, eləcə də hansısa daha qədim bir dildən alınma sözlərin mövcudluğu buna şübhə ilə yanaşmağa məcbur edir. Ona görə də ehtimal edirlər ki, Ubeyd mədəniyyətinin daşıyıcıları Şumerdən şimalda Subar ölkəsində yaşayan subarlar olub, həmin mədəniyyət və “banan” dili adlanan həmin dil də onlara xasdır. Görünür, bu səbəbdəndir ki, şumerlər hesab edirdilər ki, onların tarixi bir vaxtlar iki icmadan – Eeredu (sırf şumer məskənləri) və Subardan başlayıb. Bununla əlaqədar olaraq ehtimal edilir ki, şumerlər Aşağı Mesopotamiyada e.ə. IV minilliyin əvvəllərində peyda olub, özlərinin sələfləri – subarlar və ya subareyalılarla qaynayıb qarışıblar, bununla da ilk sırf şumer dövrü – Uruk başlayıb, onun sələfləri isə - subarlar daha şimalda yaşamağa davam ediblər. Şumerlər onların şimal diyarını Subar, onların özlərini isə subarlar adlandırırdılar.

Uruk dövründən sonra Cemdet-Nəsr mədəniyyəti (e.ə. IV minilliyin sonu) və daha sonra Mesopotamiya tarixinin erkən xanədanlıq dövrü (e.ə. XXX-XXIV əsrlər) başlayır ki, bu dövrdə şumerlərin şəhər-dövlətləri yaranmışdır. Məhz bu dövrdə Aşağı Mesopotamiyada Zaqrosdan olan dağlılar – akkadlılar peyda oldular.

Erkən xanədanlıq dövrü arxeoloqlar tərəfindən III minilliyə (e.ə. III minilliyin əvvəli və e.ə. III minilliyin ikinci hissəsi) aid olaraq üç mərhələyə bölünüb. 1-ci və 2-ci mərhələlərin kəndarında mesopotamiyalıların yaddaşında “böyük daşqın” kimi iz buraxan fəlakət baş vermişdi (b.e.ə. təxminən 2900-cü il). E.ə. XXIV əsrin sonunda Aşağı Mesopotamiyada Şumer və Akkad birləşməsi baş verdi, Akkad sülaləsinin istibdadı yarandı (b.e.ə. XXIV-XXII əsrlər), onun süqutundan sonra Ura xanədanlığının bərpası baş verdi (b.e.ə. XXII-XXI əsrin sonu). Ura dövləti b.e.ə. təxminən 2003-cü ildə köçəri amoreylərin basqınları altında süqut etdi.

Qədim Mesopotamiya

Mənbə:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ciudades_de_Sumeria.svg

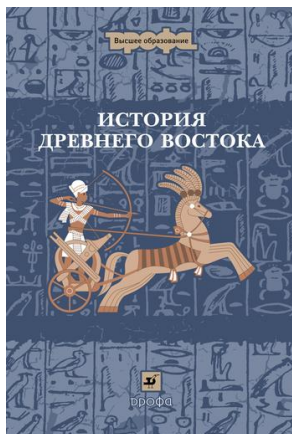
III.2.2. Burada suallar yaranır. Birincisi, şərq samilər olduqları qəbul edilən subarlar və akkadlar kimlər idi? İkincisi, qərbi samilər qismində qəbul olunan sutilər və amoreylər kimlər idi?

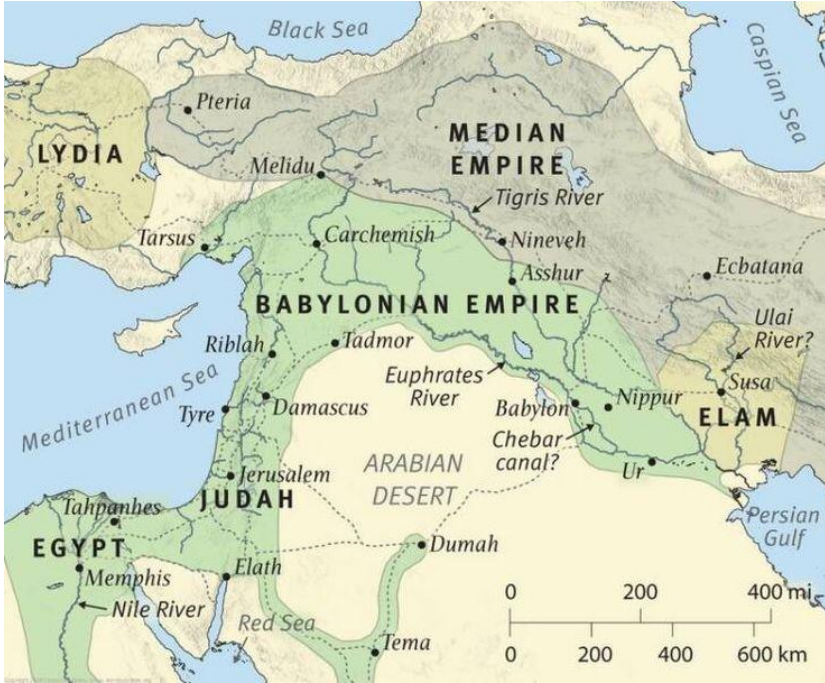
Bu suallara cavab vermək üçün tarixi xronologiyaya geri qayıdaq. Məlumdur ki, Mesopotamiya (əsasən hazırkı İraq) Aşağı və Yuxarı olmaqla iki hissəyə bölünürdü. Dəclə və Fərat çaylarının biri birinə çox yaxın və Fars körfəzinə axın etdikləri, sonradan da Şatt-əl-Ərəbdə qovuşduqları yer Aşağı və həmin çayların bir-birindən kifayət qədər aralı axdığı yer Yuxarı Mesopotamiya sayılırdı. Qədimlərdə Aşağı Mesopotamiya Şumer də adlanırdı, özü də Şumer onun əsasən cənub hissəsi (Dənizkənarı) idi, şimal hissə – Ku-Uri isə sonradan b.e.ə. II minilliyin sonlarında gəlmələrin adı ilə Akkad adlandırılmağa başladı. Aşağı Mesopotamiyanın “Şumer və Akkad” kimi adlandırılması məhz buradan e.ə. II minilliyin sonlarından başladı. Daha sonralar bura Babilistan, Yuxarı Mesopotamiya isə Assuriya (e.ə. I minillik) adlandırıldı və qədim tarixçilər də buna riayət edirdilər. Mahiyyətə Yuxarı Mesopotamiya-Assuriya həmin torpaqların geniş izahıdır, belə ki, onun qərb hissəsini yunanlar Suriya (Assuriya sözündən götürülmə), yerdə qalan hissəsini isə Mesopotamiya kimi təsvir edirdilər. Belə bir faktı nəzərdə tutmaq lazımdır ki, Mesopotamiya adı ilk əvvəllər yalnız Yuxarı Mesopotamiyaya aid edilirdi, yəhudi dilində İncil adı olan **Naxaraim (bu barədə yuxarıda danışmışdıq) məhz Yuxarı Mesopotamiyaya aid edilirdi** (hazırda bütün müasir dillərdə olduğu kimi Aşağı Mesopotamiya nəzərdə tutulmurdu).

Bütövlükdə tarixçilər ehtimal edirlər ki, e.ə. IV minillikdə Şimali Ərəbistandan köçmüş, şumerlərin yaşadıkları ərazilərin şimalında “akkadlar” adı (Ki-Uri vilayətinin şumer adı) almış şərq samilər həmçinin orta Dəclədə, yəni Yuxarı Mesopotamiyada da məskunlaşdılar. Şumerlərlə

qarışan birinci qrup babilistanlı, ikinci qrup isə – assuriyalı xalqın etnik əsasını təşkil etdi. Belə alınır ki, Babil və Assuriya dilləri eyni – şərqçi sami (akkad) dilinin müxtəlif dialektləridir, hansılar ki, e.ə. III-II minilliklərin kəndarında bir-birindən ayrılmışdı. Həmin şərqçi sami dili e.ə. III minilliyin sonunda Şumer və Akkadı birləşdirməklə yaradılmış Akkad çarlığının yaradılmasından sonra akkad adını almışdır. Belə hesab edilir ki, Aşağı Mesopotamiyanın şumer-akkad dilli əhalisi (babilistanlıların əcdadları) və Orta Dəcələnin akkad dilli əhalisi (assuriyalıların əcdadları) özlərini vahid ikidilli super etnos kimi dərk edirdilər. Yalnız e.ə. III-II minilliklərin kəndarında akkadlar şumerləri tam assimiya etdikdən sonra şumerlərin dili elm və dinin ölü dilinə çevrildi və nəhayət b.e.ə. II-I minilliyə doğru onlar sadəcə babilistanlılara çevrildilər, möhkəmlənmiş Assuriya dövləti isə özünü onlardan tam ayırdı, burada söhbət artıq b.e.ə. VII əsrdə Assuriya imperiyasının süqutuna qədər bir birinə qarşı çıxan assuriyalılar və babilistanlılar barəsində gedir.

Yuxarıda göstərilənlər Şumer tarixinin qəbul edilən versiyasına da uyğundur, xüsusən də biz B.S.Lyapustin, A.A.Nemirovski və digərlərinin redaktəsi altında yazılan ən mötəbər rus tarix dərsliklərindən biri – “История Древнего Востока” (Moskva, 2009. “Drofa”) əsərinə istinad etdik. Bizim istinad etdiyimiz hissənin müəllifi tanınmış professor A.A.Nemirovski tərəfindən yazılmışdır. Bununla yanaşı, gəlin akkadların dilinin, məhz sonradan samiləşdirilmiş (arameyləşdirilən) deyil, ilkin akkad dilinin xarakteri haqqında mülahizələrin nə qədər ədalətli olmasını araşdıraq.

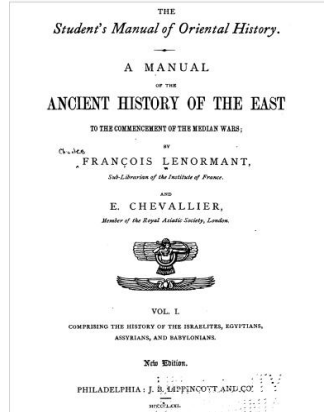

III.2.3. Bu məqsədlə ən tanınmış dilçi-tarixçi olan Fransua Lenormanın (François Lenormant) “Первичный язык Халдеи и туранские идиомы. Филологические и исторические этюды, следующие из аккадской речи (словаря)”, Париж, 1875) işinə müraciət edək.

Müəllif ikinci hissədə “Akkad dili Turan dili hesab olunurmu?” sualı ilə öz nöqtəyi-nəzərini digər tədqiqatçıların baxışlarına, ilk növbədə M.Haleviyə (Alevi) qarşı qoyaraq, yazırdı ki, “əgər söhbət akkad deyimlərinin hansısa konkret olaraq hansısa uqro-fin yaxud türk-tatar qrupuna aid dillərdən birinin bənzərliyindən getsəydi, o zaman mənim rəqiblərim haqlı olardılar”. Lakin, müəllif təsdiqləyir ki, akkad dili “zəngin turan dili ailəsinə”, yaxud “altay ailəsinə” (bizim onları necə adlandırmaq istədiyimizə uyğun)

aid olmalıdır. Bununla belə, Lenormanın fikrincə, akkadların yazılarında deyimlərin türk və monqol dili ilə bir sıra oxşarlıq olduğuna baxmayaraq, onlar uqro-fin dillərinə, habelə Midiya sakinlərinin qeyri-ariy dilinə daha yaxındır.

Müəllif protomidiya və akkad dillərinin bənzərliyindən irəli gələn vacib xüsusiyyəti qeyd edir və bu zaman o, Əhəməni üçdilliliyinin imkanlarına əsaslanır. Bu, müasir zamanda Westergaardın, M. De Sauleyin, Norrisin, ən nəhayət M. Oppertin və M. Mordtmanın apardıqları tədqiqatlar sayəsində mümkün olur. Onlar protomidiya dilinin turan və altay dilləri ailəsi ilə oxşarlıqlarını müəyyən edirlər, ələlxüsus ki, Midiya – Xaldeya ilə qonşu ölkədir.

Sonra müəllif nümunə olaraq “oude” dilini göstərir. Müəllifin fikrincə, məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşən bu dil, müəllifin qeyd etdiyi kimi, Ləzgistan və Gürcüstan arasında yerləşən bir neçə kəndlərinə danışmaq dili olaraq qalıb. Bu dilə parlaq dissertasiyalar həsr olunub. Onlardan biri M. Schiefnerə (Şiefne) məxsusdur və burada bu dilin təsnifatı aparılır və o, mövcud olan turan deyimlərinin yeganə parçası olaraq təqdim edilir. Qədim zamanlarda bu dildə əsasən Suziana və Xaldeyadan Fars körfəzinə qədər olan Asiyanın böyük bir hissəsində danışdılar (“les Memoires de l’Academie Imperiale de Saint-Petersbourg, 7-ci ser. VI cild). Müəllif yazır: “...hələ bizim zamanlarda belə bu dil ailəsi həqiqətən də coğrafi sərhədlərdən kənardadır və bir çox erudit keçmiş turan xalqlarını bu günün (coğrafi) çərçivəsində” (fransız dilindən tərcümə K. İmanovundur). “Akkad dili ilə müqayisədə, biz burada çox ibrətamiz və əhəmiyyətli

bənzətmələr görürük. Əgər bu gün “oude” “kalkala” (çox böyük) deyirsə, deməli burada nəinki eyni qrammatik üslubdan, hətta əsrlər əvvəl akkad dilində olan “galgal” sözünün özündən istifadə edilir. Həmçinin, “oude” dilində də - “katzkatz”, yəni “bölmək, hissələrə ayırmaq”, bu, akkad dilində “xaxsas”, yəni çox təkrarlanan “xas” – “dayandırmaq, kəsmək” deməkdir (bax: türk dilində “kəsmək” feli və törəməsi “kəs”).

“Xaldeyanın qədim turan xalqı: özünün varlığı ilə bağlı ənənələrdə iz qoyubmu?” əsərinin 3-cü hissəsinə dair müəllifin fikrincə, “Xaldeyanın turan xalqı özünün ixtira etdiyi yazısını saxlayıb və sonrakı sami əhalisi tərəfindən istifadə edilib. Bu dilin mövcudluğunu və xüsusiyyətlərini biz təsvir edilən hadisələr, ən nəhayət Aşurpanibal zamanında Assuriyalı yazarlar tərəfindən surəti köçürülən zəngin ədəbiyyat əsasında tədqiq etmişik, eyni zamanda, bu əsərlər vasitəsi ilə bilgiler verilirdi və tərcümələr edilirdi... Və bu dil Fərat və Dəclə hövzəsində tutduğu qərəzli mövqeyinə baxmayaraq, geniş ərazi üçün kifayət edirdi”.

Assuriya və akkad sözlərinin mənşəyinin fərqi üzərində dayanaraq, müəllif diqqəti “Assur” tanrısının adına yönəldir. “Assur” tanrısı Assuriya üçün bənzərsiz idi, lakin Babilistanda və Xaldeyada ona sitayiş etmirdilər. Onun ayrıca akkad adı olardı. Assuriyalılar coğrafi cəhətdən öz Tanrılarını [𐎠𐎢𐎡𐎠] şəklində ifadə edirdilər və bu işarə etimoloji olaraq “yaxşı Tanrı” deməkdir. Bəziləri (məsələn, M.Halevy) təxmin edirlər ki, bu sözün kökü akkad terminidir, lakin bu termindən Babil mənşəli sami mətnlərində istifadə edilmir. Yalnız bir dəfə Aşşur Tanrısının adı liturgiyanın himnində (Mus. Brit. K 4624) səslənir və fonetik olaraq “Ausar” şəklində xarici ad kimi yazılıb və bu forma Assuriyaya qədər məlum olan ən qədim yazılarda oxunan forma ilə tam eynidir və dilin yaranışından əvvəl olan

bu adın akkad mənşəli olmasını deməyə kiminsə haqqı yoxdur”.

“Babilistan” adı üzərində dayanaraq, müəllif qeyd edir ki, qədim akkad adı olan “Din-tir”i daha son dövrlərin Xaldey çarları Babilistanı “Ka-dingira” adlandırdılar, Assuriya dilində bu ad “Bab-ilu” kimi səslənirdi və eyni dini mənə kəsb edirdi. Müəllif belə hesab edirdi ki, ümumiyyətlə, Fərat və Dəclə hövzəsində yerləşən Babilistan və Xaldeya şəhərləri burada yaşayan turanlılar və samilərin yaşayan əyalətləri əks edirdi və belə bir vəziyyət Mesopotamiyanın şimal hissəsində turan əhalisinin çoxalmasının göstəricisi idi.

Akkad dilində qonşuları adlandırmaq üçün iki xarici forma qəbul olunub: “Martu”, yəni – “Qərb” – Suriyanı, “Nimma”, yəni “Yuxarıdakı ölkə” - Susiananı işarə edirdi. Assuriyalılar bu ölkələrdən birini “Aharri” adlandırır, yəni “Arxadakı ölkə”, (qərbə nisbətən), digərini isə - Elam. Elam adı İncildə istifadə olunur, lakin Susian - yazılarında bu adı heç mövcud deyildir.

“Babilistanın qonşuluğunda yerləşən və Nergal Tanrısına sitayiş mərkəzi sayılan, Assuriya dilində Kute, Akkad dilində Tiggaba və Tiggab-bir adlanan şəhər” xüsusi maraq doğurur. İncildə bu şəhər Assuriya formasından irəli gələrək adlanır. Lakin klassik coğrafiyaçıları başqa cür edirlər, belə ki Pliniy “Digba”, Ptolomey Διγουα şəklində verir. Peutingerin xəritəsində isə “Diqubis” formasında qeyd olunur. Bütün bu formalar Akkada mənşəli – Tiggaba-dan qaynaqlanır, hansı ki orfoqrafik olaraq Roma imperiyası zamanından qorunub saxlanılan ənənələrə uyğundur. Biz bu coğrafi məntəqədə xüsusi dayanacağıq, ona görə ki, aşağıda da göstərilən kimi, bura Xatların paytaxtı ilə əlaqəlidir.

Müəllifin göstərdiyi digər nümunə “Cənubi Xaldeyanın qədim yaşayış məskənlərindən biri – Our (Ur), Ouruk

(Uruk), yaxud Larsa ilə, – Ea Tanrısının müqəddəs şəhəri ilə əlaqəlidir. Eyni ilə sami Bel tanrısı tərəfindən assimilyasiya edilmiş Moul-ge tanrısının mərkəzi Nipour kimi. Dənizdən bir qədər uzaqda məskunlaşan assuriyalılar onu öz sənədlərində Eruti, Akkad mətnlərinə isə Rat-b adlandırırdılar. Lakin Ptolomey onun adını akkad formasına uyğun və danışiq dildə istifadəsi üstünlük təşkil edən Patta kimi qeyd edir. Akkad coğrafi nomenklaturasının sami nomenklaturasına paralel olduğunu və nəticə etibarlı ilə bəzi yerlərdə son zamanlara qədər istifadə olan danışiq dilində varlığını sübut etmək üçün yenə iki misal gətirək.

Müəllif qeyd edir ki, Assuriya sərkərdələri (kapitanları) “sak”, yüksək rütbəli zabitlər isə “sud-sak” adını daşıyırdılar və bu daha qədim Xaldey dövrlərindən alındığını göstərir. Bu xalis Akkad sözləridir, çünki “sak” – “başçı” (baş, şef), “sud-sak” – “kapitanların böyüyü”, “daha qüdrətli” deməkdir, “sud” kapitandan daha üstündür. Buradan da gibrid kompozisiya olan assuriyalı “Rab-sak”, yəni “le grand sak” (“Baş Sak”), yaxud (“Sakların şefi”) anlayışı yaranır ki, bu da “sak” adının Assuriya dilinin təbəəliyinə keçməsindən sonra mümkün ola bilərdi. Müəllif Xaldeyada və Assuriyada mövcud olan “dubsar” – “yazar” adının daha bir nümunəsini göstərir. Bu, sami ifadəsi deyil, xalis Akkad birləşməsidir, çünki “dub” – “plitə” və “sar” – yazmaq deməkdir.

Digər nümunə Babilistan sənədlərində istifadə olunan “sakkanakku” sözü ilə bağlıdır. Bu söz iki coğrafi işarədən əmələ gələn “ayaq” və “qulluqçu” mənasını verən “vicaire” (“vikariy”) terminindən qaynaqlanır. Bu termin Babilistanda müqəddəs kral hakimiyyətinin ən yüksək rütbəsini işarələyirdi. Məsələn, kral (çar) Bel tanrısının “sakkanakku” su hesab olunurdu. “Sakkanakku” söz olaraq suverenlik, hakimiyyət ideyası ilə bağlıdır, eyni ilə “iskun-

ka” şəklində səslənən və Behistun kitabələrində protome-diya dilində pers dilində “sakuka” kimi səslənən Sakların yaxud Asiya skiflərinin başçılarının dəqiq adı kimi. Bundan başqa, susien (suzian) “sinki” – “imperiya” və “sunki-k” (suveren) deməkdir və bu, protomidiya dilində “sunku-k” – suveren olaraq öz əksini tapır. “Sakkanakku” ifadəsindən Babilistanın cənub hissəsində uzun müddət istifadə edilirdi.

Bəzi hallarda Assuriyalılar tərəfindən istifadə edilən, lakin sami, eyni ilə ərəb dilində olan, “nuab” sözü ilə tez-tez əvəzlənən “Patesi” adı da sami dilinə aid deyil. “Patesi” sözünə erkən Akkad yazılarında rast gəlinir və hökmdar hakimiyyəti altında böyük şəhərləri idarə edən vitsekrallar, sərdar deməkdir (məsələn Urda). Bundan başqa, Samariyada qalib gələn Sarqon özü haqqında danışanda “Assur tanrının patesi” olaraq deyir, bu da “nuab Assur” ifadəsinə bərabərdir.

Sonda müəllif vurğulayır ki, qədim Xaldeyin qeyri-sami xalqı sami dillərindən köklü şəkildə fərqlənən Turan dillərinə mənsub olmuşlar. Qrammatik və leksik cəhətdən bu dil fin-uqor, samodi, türk, monqol və tunqus dillərinə bənzəyir, yəni spesifik Turan dil ailəsinə daxildir.

Xaldeyin bu qeyri-sami xalqı aşağı Dəclə və Fərat ölkələrinin coğrafi adlarında, arxiv sənədlərdə, sonrakı müəllif və klassiklərin mixi yazılarında və İncildə öz mövcudluğu haqqında çoxlu tarixi izlər buraxıb. “Qədim mənbələr Babilədə və Xaldeydə iki irqin mövcudluğunu müəyyən edir”.

Berosa və Yevseviyə istinad edən F.Lenormann, Xaldey-Babil imperiyasının qeyri-sami mənşəli tayfalar tərəfindən yaradıldığını göstərir. Berosa görə əsasını Xaldey təşkil edən Babilin ilk sakinləri əcnəbi idi. Həmin əcnəbilər bu ərazilərə Oannes tanrısı tərəfindən şəxsən gə-

tirilən digər irqin nümayəndələri idi. Aydınır ki, burada söhbət Berusun zamanında olan babillilərdən, yeni Berusun özünün aid olduğu sami mənşəli xalqa münasibətdə əcnəbilərdən gedir. Bu bir daha sübut edir ki, sivilizasiyanın yaradıcıları samilər deyildi. İlk Sələvkiilər dövrünə aid abidələr, müqəddəs kitablardan toplanmış və Turan dillərinə aid olduğu danılmayan dövrün mətnləri bunu təsdiqləyir.

Müəllif hesab edir ki, Şumer və Akkadların etnoqrafik ikilliyinin yalnız siyasi mənada şərh olunması yanlış bir nöqtəyi-nəzərdir, və bu gerçəklik əslində həm etnoqrafik, həm də linqvistik mənə daşıyır. Müəllif yazır ki, “Şumer və Akkadın ikilliyi əslində etnik cəhətdən iki əsaslılığa söykənir və bunu Assuriyalılar ən başından dərk etmişdilər”.

Qeyd olunanlara onu da əlavə etmək istərdim ki, hal-hazırda Müəllif Hüquqları Agentliyi tərəfindən 2017-ci ildə kitabı nəşr olunan tarixçi-dilçi Elşad Əlilinin “Akkad dilində türk kəlmələri və erməni dilində akkad sözləri” adlı tədqiqat işi əsasında hazırlanmış Akkad dilində türk kəlmələrinə dair geniş məlumatlar var.

III.3. Bu qısa tarixi təqdimatı davam edərək, subarlar mövzusunə qayıtmalıyıq. Aşağı Mesopotamiyada Şumer cəmiyyətin formalaşmasından sonra subarların məskən saldığı ərazilər Yuxarı Dəclə, Şimali və Mərkəzi Zaqqos boyunca yerləşən torpaqları əhatə edirdi və sonralar akkad dilində “Subartu / Şubartu” kimi səslənən “Subarlar ölkəsi” adlandırılmağa başlandı. Bundan əlavə, ehtimal edilir ki, III minillikdən II minilliyə keçid dövründə Subarlar onların şimal-şərq qonşuları olan və İncildən “xorey” kimi

tanınan Hürriilər tərəfindən assimilyasiya edilmişdilər. Məhz o zamandan bəri onlar Mesopotamiya mənbələrinə “subaru / şubaru” kimi adlandırılmağa başlandı.

Tarixi tədqiqatlarda fərz edilir ki, Şimali Ərəbistan ilə həmsərhəd olan Dəclə və Fərat çaylarının aşağı axarından cənub-qərbdə ubeydlərin məskunlaşdığı ehtimal edilən areal - “Eann dağları”, bundan qərbdə və şimal-qərbdə, Fəratdan Mərkəzi Suriyaya qədər ərazilərdə suti sami tayfaları yerləşirdi və bu Şumerin qərb sərhədləri idi. Şimali samilər və ya eblalılar (Suriyadakı Ebla şəhərinin adı ilə) Şumerdən şimal-qərbdə yerləşirdi. Ebla ərazilərini Şumer-akkadlar Martu (şumercə) və Amurru (Akkadca) adlandırır və hər iki halda “şimal-qərb” (coğrafi baxımından həqiqətən Aşağı Mesopotamiyadan bu istiqamətdə) mənasını daşıyırdı.

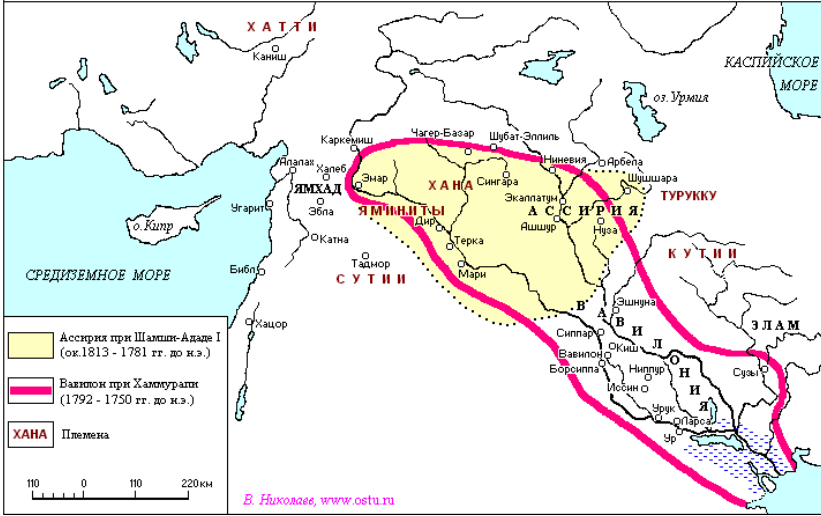
Şimali Suriyadakı Aman dağlarından Mərkəzi Zaqros qədər ərazilər, yəni Yuxarı Mesopotamiyanın əksər hissəsi isə Subarilərin ölkəsi – Subar adlanırdı. Eblalılar və Subarilərin bu ərazilərdə bir zamanlar mövcud olmuş nom dövlətləri digər şəhərləri də özlərinə tabe etdirə bilmişdi və Ebladakı qazıntılardan verilən nümunəyə görə Amurru (Suriya və ətraf ərazilər) e.ə. III minilliyin ortalarında Eblanın hakimiyyəti altındakı dövlətə daxil idi. Güman edilir ki, Eblalılardan o tərəfdə finikiyalıların qərbi-sami əcdadları (Biblos, Uqarit və s.) yaşayırdı, Subarilərdən şimal və şərq tərəfdə, Van və Urmiya gölləri arasında isə hürri dağ tayfaları, müasir İran Azərbaycan və Zaqros dağlarının şimal-şərq qollarında isə Kutilər / Qutilər məskunlaşdı. Hazırda qutilərin şərq-qafqazlı vaynaxların, Kutilər isə Dağıstanlıların qohumları hesab edilir (qeyd edək ki, bunlar əlavə elmi sübutlar tələb edən versiyalardır). Daha sonra onlardan şərqdə Dravidlərin yayıldığı areal gəlirdi, cənub-qərbi İrandan – Fars sərhədlərindən Mesopotamiyaya qədər ərazilərdə isə Mesopotamiyada

Elam (Akkadca “yüksək, dağlıq ölkə”) adlandırılan tayfalar yaşayırdı. Mərkəzi İrənin ərazisində Şumer ilə əlaqəsi olan qədim bir dövlət - Aratta da yerləşirdi. Xüsusilə qeyd edək ki, Elamın, Mesopotamiya və Subarilər və Kutilərin yaşadığı ərazilərin birləşdirdiyi Zaqrös dağları rayonu şumerlər tərəfindən “Dağlıq sidr ölkəsi” adlandırılırdı və sonralar burada Elamlılara qohum olan dağlı-lullubilərin diyarı vardı.

İndi isə siyahıda sadalanan qəbilə və dövlətlərin əlaqələri haqqında söz açaq.

Qədim Sarqon (e.ə. 2316-2261-ci illər) tərəfindən yaradılan Akkad dövləti onun nəvəsi Naram-Sinin (e.ə. 2236-2200-ci illər) dövründə süqut etdi. O, əvvəlcə hücum edən “şimal barbarları” (“Umman Manda, döyüşkən manda” adlanan, Kutilər və Lullubilərdən ibarət yarıköçəri tayfalar) dəf etmiş, lakin sonra Kutilər onu məğlub etdi və ölkəni öz hakimiyyəti altına aldılar. Akkad imperiyasının süqutundan sonra, Kutilərin hakimiyyəti dövründə Yuxarı Mesopotamiyada da dəyişikliklər baş verirdi. E.ə. XXII əsrdə (ortaları – ikinci yarısı) şimaldan bu ərazilərə hürriələr, cənubdan sutilər soxuldular və o dövrdən bu bölgənin əhalisinin əsasını təşkil etdilər.

Qədim Babilistan dövründə Mesopotamiya

Bir çox müəlliflərin tarixi mənbələrində qeyd edildiyi kimi, hürrilər subarilər assimilyasiya etmiş və daha sonra onların adı altında hərəkət etmişdilər. Sutilər isə öz növbəsində eblalıları (şimali samilər) assimilyasiya etmiş, mesopotamiyalılar isə sutiləri əvvəllər şimali samilərə tətbiq olunan “Amurru” (Amoreylər, Amoritlər) adı ilə adlandırmağa başlamışdılar. Sutilərin bir sıra tayfa ittifaqları mövcud idi, o cümlədən sutilərin özləri, xaneylər və s. Üçüncü minilliyin sonu və sonralar onları artıq **amoreylər** və ya **suti-amoreylər** adlandırırdılar.

Təqribən e.ə. XXII əsrdən başlayaraq subari-hürrilər simbiozu subarilər adı ilə, emblait-sutilər simbiozu isə amoreylər (suti-amoreylər) adı ilə çıxış edirlər. Bununla yanaşı birinci halda etnonim assimilyasiya olunmuş hissə tərəfindən saxlanılmış, ikinci halda isə yeni bir etnonim ortaya çıxmışdır. Bu hadisələr III Ura sülaləsini əvəz etmiş və öz növbəsində kutilərin hökmdarlığının ləğvindən sonra iqtidara gəlmiş Urdan olan İssin

çarlarının sülaləsi dövründə (e.ə. 2017-1794-cü illər) baş vermişdir.

Beləliklə, yerli əhali ilə birlikdə Mesopotamiyada suti-amoreylər yaşayırdı. Yarı köçəri həyat tərzinə görə onların başçıları çadırlarda, sırayı amoreylər isə şəhərlərə yaxın, otlaq üçün yararlı yerlərdə məskunlaşmışdılar. Hər bir Amorey (suti) tayfasının özünün hökmdarı, tayfa başçısı vardı və onlar zamanla güc mərkəzlərinə çevrilir, Mesopotamiyanın digər vilayətləri üzərində hökmdarlığını təsis edirdi. Bu dövlətlərdən cənubda Ur sülaləsinin mirasına iddia edən yamutbala tayfa ittifaqının Lars çarlığı (e.ə. 1800-cü il) dominantlıq edirdi, mərkəzdə amnanu tayfa ittifaqının paytaxtı – Babil, Orta Fəratda isə Xaneylərin tayfa ittifaqının paytaxtı – Mari hökmdarlıq edirdi. Bir qədər sonralar keçmiş Mari çarlığı və Assuriya dövləti də daxil olmaqla bütün Yuxarı Mesopotamiya Xaney hökmdarı Şəmşi-Adadın (e.ə. 1824-1777-ci illər) qədim Subartu adı ilə “möhtəşəm” adlandırılmış böyük dövlətinin tərkibinə daxil oldu.

E.ə. XVIII əsrdə məşhur Babilistan çarı Hammurapi (e.ə. 1792-1750-ci illər) Mesopotamiyanı yenidən birləşdirdi və bundan sonra bu dövr (e.ə. 1895-1595-ci illər) Qədim Babilistan dövrü adlandırıldı. Hammurapi ilk olaraq (e.ə. 1790-cı ilə qədər) Şəmşi-Ədəd və onun Haney çarlığı Subartunun Mesopotamiyada başçılığını qəbul etdi, lakin sonuncunun ölümündən sonra onun ölkəsi hissələrə parçalandı, birincilik isə Elam çarı Kedorlaomerə (elamca Kutir-Laqamar, e.ə. 1770-ci il) keçdi. Və bu barədə İncildə belə bir hekayə var ki, Elami çarı Kedorlaomer digər 7 Mesopotamiya dövlətlərinin bir sıra başçılarını, o cümlədən Senaardan Amrafeli (qədimi yəhudi dilində Babilistanın və Hammurapinin adları) birləşdirib Transiordanıya yürüş edərək, Mesopotamiyanın çarlarının çoxunu (Kedorlaomerin mənşəyi barədə biz ayrıca dayanacağıq)

özünə tabe etmişdir. E.ə. 1764-cü ildə Hammurapi Marinin hökmdarı Zimrilimlə ittifaqda Elamda hakimiyyəti devirmiş və ardınca Şamşi-Adadın oğlu İşmi-Daqanın başçısı olduğu Subartunun qalıqlarını özünə tabe etmiş, bundan sonra isə Maridən olan müttəfiqini də devirib, Elamı işğal edir və bununla da e.ə. 1755-ci ildə Babilistan mərkəzi olmaqla ümumi Mesopotamiya imperiyasını yaradır. Hammurapinin varisi Samsunlunun dövründə (e.ə. 1749-1712-ci illər) Hammurapinin dövləti “kass” (akkadca “kassu”, hazırda ümumqəbul edilmiş – kassilər) tayfaları tərəfindən darmadağın edildi. Bir sıra müəlliflər güman edirlər ki, “kass” özadlandırma kimi “kaspə” səslənirdi və onlar kaspilər idi. Qandanın başçılığı altında kassilər Babilistanı iki hissəyə böldülər, davam edərək Orta Fəratda məskən saldılar və yerli amoreylərlə birgə Terka şəhəri paytaxt olmaqla kassi-amorey Xana dövləti yaratdılar. Yuxarı Mesopotamiya Babilistandan aralanmış oldu və Aşşur da daxil olmaqla kiçik siyasi vahidlər ərazisinə çevrildi.

E.ə. 1722-ci ildə zəifləmiş Babilistandan cənub Dənizkənarı çarlığı qopdu, e.ə. XVIII ə. sonunda elamilər Suzanı (Şuşanı) geri qaytardılar, Babilistana yürüşlər etməyə başladılar, sonralar Yuxarı Mesopotamiyanın əsasən amoreya hissəsi şimaldan və şimal-şərqdən gəlmiş hürriilər tərəfindən ələ keçirildi. Hürriilər burada Hanihalbat adlı dövlət yaratdılar, onun özəyini amoney-haneylərin keçmiş torpaqları təşkil etdi. Bu dövlətin adı “Haneylərdən kəsilmiş (qoparılmış)” deməkdir və buradakı yeni sülalə dövründə e.ə. XVI əsrdən başlayaraq Mitanni adlanmağa başlamışdı. Bütün bunların nəticəsi kimi e.ə. 1595-ci ildə Xett çarı I Mursili Babilistana yürüş edib Hammurapi sülaləsinə son qoymuşdur. Bundan sonra Babilistanda hakimiyyət dağlı-kassilər sülaləsinə keçdi. Bu Orta Babilistan dövründə (təqribən e.ə. 1595-1150-ci illər) kassilər dövləti

Babilistanda Karduniaş adlanırdı. Kassitlər Babilistanı birləşdirdi, Dənizkənarını özlərinə tabe etdi, Mitannidən Orta Fərat vadisini aldılar. Onların tarixi torpaqları “Kaşşu ölkəsi” cənub-mərkəzi Zaqros dağlarında idi. Kassit sülaləsi dağlı-elamitlərin hücumları nəticəsində süquta uğradı və e.ə. II minilliyin sonuna qədər olan sonrakı dövr pers istilasına qədər Yeni Babilistan dövrü adlanır. Babilistanda Kassit sülaləsinin hökmranlıq etdiyi dövrdə (e.ə. XIV əsrdə) şumer-akkad arealının şimal əyalətində yerləşən Aşşur / Assur yüksəlişə keçdi, o, geniş ətraf əraziləri özünə tabe edərək, qədim Şərqi – Assuriyanın qüdrətli dövlətlərindən birinə çevrildi. Mahiyyət etibarı ilə həmin dövlət nom şəklində orta Dəclədə e.ə. III minillikdən mərkəzi eyni adlı Aşşur şəhəri olmaqla mövcud oldu. Elmi nəşrlərdə ehtimal edirlər ki, onlar akkaddilli tayfaların əsas kütləsindən qopmuş “assuriyalılar” adlanan əhali idilər. Bu yerlərdə onlar hələ e.ə. təxminən 3000-ci ildən məskunlaşmışdılar. Aşşur e.ə. XXIII-XXI əsrlərdə Akkad və Ura dövlətlərinin tərkibinə inzibati mərkəzlərdən biri kimi daxil olmuşdu. III Ura sülaləsinin süqutundan sonra Aşşuru hürriyələr ələ keçirdi və assuriyalılar öz dövlətçiliyini bu tarixdən hesablamağa başladılar. Qeyd edilməsi mühümdür ki, tarix dərsliklərində ehtimal edilir ki, e.ə. təxminən 1970-ci ildə Aşşurda hakimiyyəti yerli aşşurlar (assuriyalılar) sülaləsi ələ keçirdi və altı əsr ərzində həmin nom özünüidare icması siyasi müstəqilliyə malik oldu. İstisnayı e.ə. XIX və XVIII əsrlər təşkil edir ki, bu dövrlərdə Aşşura torpaqları Şamşi-Adad və Xamurapi çarlıqları tərəfindən işğal edilmişdi. Həmin dövlətin tarixini qədim Assuriya (e.ə. XX-XVI əsrlər), orta Assuriya (e.ə. XVI-XV əsrlərdən e.ə. XI-X əsrlər, aramilərin gəlişinə qədər) və yeni Assuriya (e.ə. XI-X əsrlərdən e.ə. VII əsr, Assuriyanın Babilistan və onun müttəfiqləri tərəfindən məhv edilməsinə qədər) dövrlərinə bölürlər.

IV. Bu fəsildə biz “Armi / Arme / Erme” termininin və “Armini” adının mənşəyinin etnonim konsepsiyasını açıqlayacağıq. Yanaşma professor F.Ağasıoğlunun (Cəlilovun) tədqiqatlarına və “Türk tarixində ermənilər” (Temel Kitap), Ankara, 1995, eləcə də “Azər xalqı”, Bakı, 2005-ci il kitablarında dərc edilməklə daha geniş işıqlandırılmış “Erməni boyları və Psevdo-Erməni Haylar” (Miladdan öncə Türk-Erməni ilişkileri) araşdırmasına əsaslanır.

IV.1. Müəllif əvvəlcədən vurğulayır ki, hal-hazırda “ermənilər” adlandırılan Haylar Hind-Avropa mənşəlidirlər və onların əzəli vətəni Balkanlardır. Eyni ilə prototürklərin də əzəli vətəni Altay deyil, Kiçik Asiya və Cənubi Qafqazdır və yalnız e.ə. IV-III minillikdən sonra təbiət şərtlərinin dəyişməsi və ardıcıl olaraq sivilizasiyaların köç dalğası səbəbindən türklərin Altay istiqamətində miqrasiyası başlamışdır. Altaya doğru köç edən prototürk tayfaları burada özlərinin ikinci vətən yaratdılar, onların bir hissəsi isə Saka, Hun, Subar (Sabir), Oğuz, Qıpçaq və s. adlar altında müxtəlif zamanlarda geri döndü. Biz öz növbəmizdə qeyd etməliyik ki, Kiçik Asiyada Xatlara münasibətdə eyni mövqeyi C.Kempbell “The Hittites. Their Inscriptions and their History” əsərində inkişaf etdirirdi.

Xett çarlığı (e.ə. XV-XIII ə.)

Ağasioğlunun fikrincə, Ön Asiyada qalan türk tayfaları və tayfa birlikləri buraya şimaldan miqrasiya etmiş hind-avropalılar (Xettlər, Perslər, Haylar və s.), cənubdan gəlmiş sami tayfaları və onların törəmələri (akkadlar, asuriyalılar, aramilər, ərəblər), həmçinin Hürri-Urartu qafqazdilli tayfaların əhatəsində yaşayırdılar. O dövrlərin Şumer, Akkad və Urartu mənbələri Mesopotamiyanın şimalında və qonşu regionlarda subar, kuman, kuluk, arme (ermen), urtu, qaşqay, turuk, as (azər), mitan, sanqi, barsil, qarqar, kəngər, kimmer, saka və digər türk mənşəli tayfaların mövcud olmasını, burada bəyliklər yaratdığını göstərirlər. Hayların dilindəki arxaik türk ifadələri Ön Asiyanın tarixinin bərpası üçün mühüm məlumatdır və hələ 140 il bundan əvvəl alman alimi Mortmanın diqqəti bu istiqamətə yönəlmişdi. Müəllifin də qeyd etdiyi kimi, Ön Asiyanın islamdan əvvəlki entolinqvistik tarixi təsdiqləyir ki, şumer, akkad, arami, xatt, pers, hürri və urartu dilləri Ki-

çik Asiya üçün avtoxton deyil, gəlmədir və bu dildə danışan gəlmə tayfaların buradakı varlığına dair tarix qoyulmuşdur. Qonşu xalqların dillərindəki türk, özü də məhz türk-xatt, türk-şumer, türk-kassit, türk-elam, türk-hürrit, türk-sami adları, ifadələri, idiomları və deyimləri, antropoloji, arxeoloji məlumatlar Mesopotamiyadan və Mərkəzi Asiyadan qayıtmış türklərin bu diyarda izlərini, avtoxtonluğunu sübut edir.

E.e. I minillikdə Balkanlardan miqrasiya edən hayların (müəllif onları psevdorməni adlandırır) üzləşdiyi prototürk mövcudluğundan biri qədimi Arme-Subar bəyliyi idi. Cənub-şərqi Anadoluda hayların türklərlə daha dərin təmasları xristianlığın yayılmağa başladığı dövrdə Fəratın yuxarı hissələrində mövcud olmuşdur ki, o zaman haylar Armini adlanan əyalətdə Ermenlər / Ərmənlər adlı türk tayfası ilə əlaqədə olmuşlar. Yuxarıda deyilənlərdən belə bir qənaət hasil olur ki, **Arme adı – cənub-qərbi Anadoluda subar tayfasının etnonimidir (Arme toponimi də buradan yaranır, Ərmən isə – Fəratın yuxarılarında şimalda yaşayan türk tayfalarından birinin etnonimidir, Erməni / Armini toponimi (ölkə) də buradan yaranmışdır.**

Daha sonra müəllif yazır ki, etnosun özünün adlanması, özünü tanıdığı ad minilliklər ərzində bu adın daşığıcı olan toplumun daxilində yaşayır və yaddaşlardan silinməsi çox nadir hallarda silinə bilər. O ki qaldı qonşu xalqların həmin etnosa verdikləri ada, bir qayda olaraq xarakter, həyat tərzi, yaşama arealı və hətta geyim, yəni həmin etnosa səciyyəvi olan hər bir şey sarmaşaraq tarixi-siyasi şərtlərə uyğun şəkildə etnonimin dəyişməsinə gətirib çıxara bilər. Vahid dilli iki tayfanın (misal üçün, Saka-Kimer, Xəzər-Barsil, Mitanni-Ərmən, Kuman-Qıpçaq) dilindən söhbət düşəndə isə adətən dil həmin etnik cütliyün dili adlandırılır. Müxtəlif dillərdə danışan etnosların

qaynayıb qarışması nəticəsində dillərdən biri əriyib yox olur, assimilyasiyaya uğrayır və nəticədə iki etnik addan biri ümumi ada çevrilir. Misal olaraq, Bolqar-Slavyan qarışmasında “bolqar” dilinin adı assimilyasiya olunmuş xalqın adını daşımaqdadır, və ya Etrusk-Latın qarışığında, ümumi dil olan latınca digər xalqın içərisində əriyib getdiyi xalqın dili olmuşdur). F.Ağasıoğlu etnik adlar haqqında göstərilən qanunauyğunluğu “Erməni” adı üçün də tətbiq etməklə vurğulayır ki, dəfələrlə göstərildiyi kimi, haylar heç bir zaman bir-birilərini erməni kimi adlandırmayıblar, yalnızca Hay deyərək çağırıblar.

Buraya onu da əlavə edək ki, həmin ad onlara başqaları tərəfindən bənd edilib, bu da hayların Ermənə gəlməsindən sonra Erməni adlandırılması ilə baş verib. Erməni termini türk mənşəlidir və buna görə də əsl erməniləri haylardan fərqləndirmək lazımdır (F.Ağasıoğlu onları psevdoermənilər adlandırır, biz isə bu araşdırmada hay-ermənilər və ya hay-ermənilər terminindən istifadə edirik). “Arman”, “Armi” adları yer adları kimi e.ə. III minillikdən, xüsusən də bizim xatırladığımız Sarqon Qədimi və Naram-Sinin (Naramsuena, b.e.ə. 2236-2200-ci illər) qeydlərindən məlumdur ki, burada “Arman” adına rast gəlinir. F.Ağasıoğlunun fikrinə görə “Arme” adı “Arman” toponimi ilə eyni deyil, baxmayaraq ki, onlar hər ikisi bir regionda yerləşir. “Armi” adı Eblait arxivində də göstərilir, professor İ.Dyakonovun da göstərdiyi kimi hay-ermənilərə heç bir aidiyyəti yoxdur (bax: bu təqdim etməyə). F.Ağasıoğlu qeyd edir ki, “Arman” adı türk xalqlarında bütövlükdə və protoazərlərdə xüsusi ilə geniş yayılmışdı. Belə ki, misal üçün, Arman – Başqırdıstanda toponimdir, eləcə də Aşqabad yaxınlığında kənd, Kərkük yaxınlığında Duala çayının mənsəbindən aşağıda dağın adıdır. Bu adı İ.Dyakonovun da ehtimal etdiyi kimi aramilərə bağlamaq da düz-

gün olmazdı, ona görə ki, bu ad hələ aramilərin yaranmasından minilliklər əvvəl məlum idi.

IV.2. Beləliklə, müəllifin qənaətinə görə, Arme – Suriyanın şimalında deyil, xeyli yuxarıda Dəclə çayının üst axarlarında Zəbanə-su çayı rayonunda, yəni Mitanni dövlətinin mərkəzi hissəsində yerləşən Subarların yaşadığı ölkədir, Armeniya coğrafi adı isə bir qədər şimalda, qonşuluqda yerləşir. Bununla əlaqədar olaraq, müəllif “Erməni” sözünün “Armini” şəklində ilk dəfə burada e.ə. VI əsrdə qeyd olunduğunu vurğulayır və Mitanni dövlətinin qədim tarixini tədqiq edir. O yazır ki, Dəclənin yuxarı axarlarında urartulara qədər yerli subarlarla birlikdə Armini adının yaranmasına qədər çoxsaylı hürriyələr yaşayırdı. Minilliklər ərzində hürri-subarların birgə yaşaması müxtəlif dilli xalqların konfederasiyasının yaranması üçün şərait yaratdı. Müəllifin fikrinə görə hürriyələr əsasən subarlardan törəmiş mitanni soyları ilə qarışdılar. Təsadüfi deyil ki, Mitanni hürri dövləti idi, lakin daha çox “Mitanni” adı altında tanınmışdır. O, Xabur və Balix çaylarının yuxarı axarlarında qərbi hürri tayfaları tərəfindən paytaxtı Vaşşukani olmaqla yaradılmış (e.ə. XVI-XII ə.) və sami dilində Xaniqalbat (bu terminin mənası haqqında yuxarıda qeyd edilmişdir), Misir mənbələrində isə o, Naharain (“İki çay arasındakı dövlət”) kimi tanınır. Lakin hürriyələrin bəzi şərq soylarının Dəclənin orta çaylığına yerdəyişməsi və hazırkı Kərkükün sol sahillərinə gəlib çıxması səbəbindən onların izi Fələstin, şərqdə isə – Cənubi Azərbaycanın sərhədlərinə kimi gəlib çatır. Kiçik Asiyanın ayrı-ayrı və bir-birindən aralı böyük ərazilərində yayılan hürriyələr assuriyələrin təzyiqi altında olan yerli subarların köməyindən istifadə edirdilər. Təsadüfi deyil ki, hürriyələrin mənbələrində qədim türk subar adlarına (Arijen, Dasuk, Kaltuk, Siluk, Ikita və s.) rast gəlmək mümkündür. Bununla yanaşı, F.Ağasıoğlu o faktı

da qeyd edir ki, mitanniyalıların yaşadığı və köç etdiyi yerlərdə Arman, Ermen yer adları da yaranırdı.

Göstərilənlərdən belə bir nəticə çıxarmaq mümkündür ki, hürri-subar etnik vəhdəti Mitanni çarlığının əsasını əks etdirirdi. Hürri-Mitanni dövlətinin süqutundan sonra mitannilər və subarlar müxtəlif regionlarda daha iri dövlət quruluşlarından vassal asılılığında olan xırda dövlətlər yaratmışdılar.

Bu zaman bir hissəsi Daxili Anadoluya köçmüş, bir hissəsi isə Azərbaycan üzərindən Mərkəzi Asiyaya miqrasiya etmişdir və sonrakı tarixlərdə bu torpaqlarda mitanni soylarına rast gəlinir (misal üçün, qumuş-özbəklərdə, həmçinin qaraqalpaqlarda, Midiyada Matan soyu). Herodot və Strabon mitanni soylarının Anadolu və Azərbaycanda yaşamalarını qeyd edirdilər və bu məlumatlar təxminən 5 əsrlik (e.ə. V əsr – b.e. I əsri) dövrə aiddir. Misal üçün, Herodotda qeyd edilir ki, Azərbaycanın tarixi ərazilərində Dəclənin iki qolu – Böyük və Kiçik Zab aralığında Matien (Matiena) mövcud idi, elə o da daxili Anadolu və Urmiya gölünü matien tayfalarının yaşadığı yer kimi göstərirdi.

Mitanni dövlətinə geri qayıdaraq müəllif vurğulayır ki, Mitan (matian, matien, maytan) tayfaları ə.e. II minillikdə qafqazdilli hürriyə Mesopotamiyanın şimal-şərqində dövlət qurmaqda köməklik və həmin dövlətin etnik əsasını təşkil etdi. Mitannilər həmin dövrlərdə şimal-qərbdə Suriyadan şərqdə Dəclə çayının mənsəbinə qədər (Kərkük rayonu) yayılmış subar (mitan)-hürri tayfaları idilər.

Mitan-(subar-ermən) tayfaları saka-kimmerlər kimi bir xalqın iki qolunu əks etdirirdi. Bizim eradan əvvəlki dövrü təsvir edən tarixi mənbələrdə mitan-(subar-ermən) tayfaları daima qonşuluqda yerləşən regionlarda qeyd olunurlar. Mitanninin süqutundan sonra isə, qeyd edildiyi kimi, onların bir hissəsi Kiçik Asiyaya, digər hissəsi isə

Azərbaycan və Mərkəzi Asiyaya köç etdi. Beləliklə, Herodotun dövründə (e.ə. V əsr) mitan-ermen tayfalarına Daxili və Şərqi Anadoluda, Urmiya gölünü dörd bir tərəfdən əhatə edən regionlarda, nəhayət, Strabonun dövründə (e.ə. I əsr – b.e. I əsri) Arminiyanın şərqi və Atropatənin qərbində rast gəlinir, Matienna regionu isə Midiyanın əyaləti qismində çıxış edirdi.

Sonrakı minilliklərdə mitanni tayfaları müstəsna olaraq türk soylu xalqlar (özbəklər, qaraqalpaqlar, başqırdlar) kimi qeyd olunur, subar (mitan) tayfalarından Ermen toponimi isə təkcə Anadolu və Azərbaycanda deyil, həm də Mərkəzi Asiya və hətta Baykalda Erman dağına kimi qeyd olunur və bu toponimin yayılma arealında Ermen qışlağı (Özbəkistan), dağı (Qazaxıstan) da vardır.

Ermen tayfaları Cənubi Azərbaycan vasitəsi ilə Sibir istiqamətində yayılmaqla yanaşı Şimali Azərbaycan vasitəsi ilə Dəryal, Dərbənd keçid-qapılarından keçməklə Şimali Qafqaza da gəlib çıxdılar (Osetiyada – Erman toponimi, Samur çayının deltasında – Armen-qala, Vedidə – Ərmik kəndi, başqırd adı Ermin, Volqa bulqarları soyu Ermi, Ermenli, Rusiyada saks tayfaları arasında armini etnonimi və s.).

Göstərilənlərə yekun vuraraq qeyd edək ki, “Armi” region olaraq “Armini” ölkəsinə (diyarına) ad verdi. Mitanni dövlətinin süqutundan sonra o, İkiçayarası şimal vilayətlərində “Arme” adlanan kiçik bir quruluş idi. Baxmayaraq ki, e.ə. II minilliyin sonu – b.e. I minilliyinin əvvəlindən Yuxarı Mesopotamiyaya Aramın törəmələri sayılan samiramların axını gəldi, assuriya mənbələrində isə onların yaşadıkları yerlərin Areme, Arame, Aramu və Diyarbəkirdən şimala, Murad-sudan cənuba, Subar bəyliyindən qərbdə Aramaia axlamaic kimi adları yayıldı (həmin samiramların yayılması şimalda Kaşyar dağlarından o tərəfə keçmirdi). Buna görə də Mitanni dövründən qalmış və Ar-

me regionunda (Armi etnonimi üzrə) yaşayan subar-hürri-lər urartulularda Arme, assuriyalılarda Arime adlandırılırdılar və F.Ağasıoğlunun nəzər nöqtəsinə müvafiq olaraq aramların gəlməsindən min il əvvəl yazılmış mətnlərdə söhbət məhz bu ölkə barəsində gedir.

Bizim daha sonrakı dövrlərə aid olaraq Azov-Sibir-Azərbaycan üçbucağında rast gəldiyimiz armi / arme növ-lü toponimlər və etnonimlərin də aramlara heç bir aidiyyə-ti yoxdur. Bundan başqa, Urartu çar sülalələrində biz Erimen, Aramu, Arama, Arme kimi adlarla da rastlaşırıq ki, onların da aramlar-samilərlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Qeyd edilməsi vacibdir ki, Arme ölkəsindən axan Zəbanə-su çayının adı qədim zamanlarda Subna(t) adlanırdı və Sub-Ana proformasına gəlib çıxırdı, bununla yanaşı, son-rakı hay-erməni mətnlərində göstərilir ki, bu ölkədə Türk / Tork tanrısına sitayiş ocağı yerləşirdi.

IV.3. Asur-urartu basqınlarının təzyiği altında qal-maqla Arme regionu əzəmətli qonşularından zəif olaraq yekunda assuriyalıların tabeçiliyinə düşdü və Assuriya əyalətinə çevrildi. Lakin şərqdə kiçik Subar knyazlığı öz müstəqilliyini b.e. əvvəl 673-cü ilə qədər qoruyub saxlaya bildi. Subar müstəqilliyini itirdikdən sonra assuriyalılar onun ərazisində iki protektorat (əyalət) qurmaqla Arme regionunu qərb əyalətinin tərkibinə saldılar. Hər iki əyalət coğrafi olaraq indiki Muş-Bitlis-Diyarbəkir-Xəzər gölü tor-paqlarını əhatə edirdi və burada urmu, subat, armi tayfa-ları və soyları yaşayırdılar. Armilərdən yuxarıda şimalda Bingöl yaxınlığında qaşqaylar yaşayırdı. Həmin türk soy-ları arasında Mitanni dövründən başlayaraq Hürri tayfaları da vardı. Assuriya çarlığının süqutuna qədər yarıməsrlik müddət ərzində bu regionda bir sıra əhəmiyyətli hadisə baş verdi: şimal-şərqdən sak-kimmerlərin axını gəldi ki, onlar Urartunu Van gölünə sıxışdırdılar və Manna sərhəd-

lərindən başlayaraq Assuriya dövlətini zəif saldılar. Lakin assuriyalılar Saka başçılarından biri Partatuta ilə qohumluq əlaqələrinin yaranmasına nail ola bildilər ki, bununla da öz dövlətlərinin ömrünü uzatdılar. Bir-birinin ardınca Manna və Midiyanın bir sıra torpaqlarını itirən assuriyalılar da əvvəllər dağıtdıqları Subar ölkəsinin möhkəmləndirilməsi üçün Arme rayonunu ona birləşdirdilər və iki böyük əyalət yaratdılar. F.Ağasioğlu qeyd edir ki, assuriyalılar əhalinin etnik tərkibini dəyişdirməyə başladılar və bu siyasət səbəbindən Suriyanın şimal-qərbi və Cənubi Frigiya dan aramlar, muşklar və digər tayfalar buraya köçürüldü. Onların sırasında hay-ermənilər də ola bilərdi, belə ki, onların sonrakı mənbələrində bu regionda yerləşdirilmələri haqqında məlumatlar vardır. Buradan sıxışdırılan subar, mitan-armi və urmu tayfaları şimala yerdəyişdilər və saka-kimmerlərlə birləşərək yeni qüvvəyə çevrildilər və Dəclənin yuxarı hissəsində, əvvəllər Urartu əyaləti olan yerdə e.ə. VII əsrdə yeni kiçik bir əyaləti – Ermen (tarixi olaraq Ərməniyəni) qurdular. Bu əyalətin döyüşçüləri e.ə. 615-ci ildə Assuriyaya qarşı başlayan müharibədə Midiya qüvvələri ilə birləşdilər. Assuriyanın darmadağın edilməsindən sonra Midiya çarı Kiaksar müttəfiqlərinin yaşadığı Ermen vilayətini müstəqil bəylik statusu verməklə Midiyanın əyalətinə çevirdi və vali olaraq buraya Paruru göndərdi. **Beləliklə, “Ermen” çarlığı e.ə. 612-ci ildə əhalisinin əsas hissəsi türk mənşəli (armi-mitan, urmu, qaşqay, subar, saqa-qamər) və hürri-urartular olmaqla yaranmışdır.**

F.Ağasioğlu yazır ki, xristianlığın yayıldığı dövrdə buraya sızmış azsaylı hay-erməni tayfaları sonradan gəldikləri ərazinin sakinlərinə çevrildilər. Midiyalılardan sonra bu torpaqlar perslərin, sonra makedonlar-sələvkiyələrin, arsakidlərin, Roma-Bizansın, daha sonra sasanilərin, Xilafətin, səlcuqların, XX əsrin əvvəllərinə qədər Osmanlı im-

periyasının əyaləti olmuşdur və hazırda Türkiyənin ərazisidir. Buraya təyin edilən satraplar, valilər bəzən daha böyük ərazilərə başçılıq etmək səlahiyyətinə malik olurdular və müəyyən dövrlərdə Ermen ölkəsi etnik deyil, siyasi-inzibati baxımdan əhəmiyyətli dərəcədə böyük ərazini əks etdirirdi ki, bu da onun haqqında ölkə (valilik) kimi təsəvvürlərin yaranmasına səbəb oldu və nəticədə “Böyük Armeniya” termininin meydana gəlməsinə gətirib çıxardı. Burada Ərmən etnonimi Ər+mən sxemi üzrə yaranmışdır, baxmayaraq ki, həmin terminin subar mənşəli (mitan-armi soyları) olmasını da istisna etmək olmaz, məhz Armi ərazisinin adından armini (yəni armili) yaranmışdır.

Lakin istənilən halda bunun hay-ermənilərə heç aidiyyəti yoxdur. Və burada akademik İ.Meşaninovun “erimen” termininə aid olaraq fikirlərini xatırlatmaq yerinə düşərdi: “Termin yerli zəmində ermənilərin elmi tərəfdən müəyyən edilmiş gəlmələrindən çox-çox əvvəllər mövcud olmuşdur” (İ.P.Meşaninov “Yerimena adının təhlili haqqında”, Dil və təfəkkür, cild 1, Leningrad, 1933).

V. Qarışıq etno-toponimik versiyasının şərhinə keçid edərək və ilk növbədə qeyd edək ki, bizim nəzər-nöqtəmizə görə, Arme / Erme / Armi / Arminiya mənşəyi klassik mənbələrə və qədim mətnlərə əsaslanır ki, buraya Herodot, Strabon, Kalisfen, Berros, Pindar, İncil, Xett, Assiriya, Misir və s. yazıları, İ.Şopen, R.B.Byörton, O.R.Henri, E.Renan, A.N.Seys, Anati və s. kimi bir sıra tanınmış tarixçilərinin, eləcə də zəif işıqlandırılmış C.R.Konderin, A.P.Uott, Xammel, Opperta, U.Vinkler, Xelsveld, Roumensonun və tamamilə istifadə edilməmiş A.T.Qaley, R.O.Fessenden, C.Kempbell, Levis, B.Paton və başqalarının əsərləri də daxildir. Adı çəkilən müəlliflərin bəzi elmi araşdırmaları sovet və daha sonra Rusiya tarixçiliyində zəif istifadə olunurdu və o cümlədən rus dilinə tərcümə edilməyib, amma ingilis və fransız dillərində mövcuddurlar ki, biz tərcümə edərək onlara istinad edirik.

Formalaşan nəzər nöqtəsinə əsasən Arme / Erme / Armi və Arminiya terminləri xatlara (ibtidai xettlərə, İncil xettlərinə) gedib çıxır, qəbilələr icmalarından birinin bu etnonimi, eyni ilə onların yaşadığı arealla əlaqədar olan oxşar toponimdir. Biz sübutlarımızı xatlar haqqında qısa məlumatdan başlamaq istərdik. Məlum olduğu kimi Xatlar (ingilis.: Hittites; yəhudi: Hebrew), **בְּנֵי חֵת**; Septuagində: Chettai LXX Χετταῖοι, Χεττεῖν, υἱοὶ [τοῦ] Χέτ; Vulgate (Vulqata), “cetheai” , “filli Heth”, Assyrian (Assiriya), “Khatti”, Egyptian (qədim Misir), “Kh-ta”, eləcə də Khiti, Khatai, Kitai və s. kimi İncil annallarında, Misir, Assuriya, Urartu və öz mənbələrində qeyd edilir.

Heth adında birinci hərf boğaz sait səsidir və təsadüfi deyil ki, Septuaqında (Septuagint) bu sözü Chettai kimi verir ki, bu da etnonimin səslənmə formasına müvafiqdir. Xatlar – qədimi İncil xalqıdır, belə ki, İncildə (Yaşayış: 10: 15) Xett Sidondan sonra Xanaanın (qədim Fələstinin adı) ikinci oğludur. Herodota görə, xatlar – “suriyalı-

dırlar”, Strabona görə isə - “ağ suriyalıdırlar”. Bununla yanaşı, xattlar – turan mənşəli xalqdır (J.Campbell “The Hittes. Their Inscriptions and their Histroy, Montreal, Toronto, Villiamson Co, 1890, A.H.Sayce “The Hittites. The story of forgotten Empire”, Fleming H.Revell Co. N-Y., Chicago: C.R.Conder “Altaic Hieroglyphes and Hittite Inscriptions”, A.V.Watt “Palestine exploration Fund, 1889”).

Xattlar Fələstində (cənub hissədə) onun yəhudi istilasına qədər olan dövündə yaşayıblar (Əhdi-Ətiq, E.Anati “Palestine before the Hevrews”, Campbell, Sayce – müəlliflərinin yuxarıda göstərilən əsərləri və həmçinin O.R.Henrinin “Xetlər” əsəri). Xattlar Fələstinə Şimali Mesopotamiyadan (qədim paytaxtları Cutha və ya Xatların dilində Tiggaba) gəldilər və sonradan Şimali Suriyada, Mərkəzi Anadoluda, Kiprdə və s. (J.Campbell) məskunlaşdılar. Xatların Suriyada məşhur şəhərləri – Hammath, Kadeş, Karkemiş (Şimali Suriyada xatların paytaxtı). Xatların yaşadığı areala cənubda Kommagenlər daxil idi ki, onun da ən erkən sakinləri demək olar ki, əzəldən Taurus dağlarının (cənubda Kilikiya, şimalda Kappadokiya və şərqdə Arminiyaya qədər: onların ilkin vətəni Mother-Country – şimaldakı ərazilər idi) hər iki cəbhəsində məskunlaşmışdılar, bunu da burnu dik çəkmələr, əlcək və ya dağlar şəklində olan heroqlifləri (Sayce) sübut edir.

Xatların cənuba ilkin miqrasiya yolları: Qafqazdan yol – narıncı rəngdə

R.O.Fessendene görə, xatlar Ab-Ur (Günəş – od pərəstişkarları) tayfalarından törəmiş, Cənubi Qafqazdan Fərat çayı vadisinə oradan Ərəbistana miqrasiya etmiş və sonradan sutilər kimi tanınmışdılar. Sonradan şimala qaçıdaraq və qıksoslar və xatlar (xetlər) kimi tanınaraq Armaniyanın dağlıq hissəsində hakimiyyət qurmuş, buradan da Şərqi Qafqaza və Qara dəniz sahillərinə geri qayıtmış və skif-saklar kimi tanınmışlar (R.O.Fessenden, “The Deluged civilization of the Caucasus isthmus”, Ch. I-XI, 1923-1927, Cambridg, Massachusetts, USA, Kanada). Sakların, sutilərin, qıksosların və xatların qohumluğu haqqında E.Rennan da “История израильского народа” əsərində yazmışdır.

Qafqazdan gələn və turanlı olan xatların öz dilləri var idi. Məlumdur ki, turan dilləri aqlyutinativdir, aqlyutinasiya müasir Qafqaz dillərinə də xasdır. Fessendənə görə isə “protoqafqazlıların dili aqlyutinativ idi”. Xatların da dili aqlyutinativ idi. Bu dil Proto-Midiya və qədim Xaldeylərin dilləri ilə oxşar Akkadia (qədimi Akkadia) dilləri ilə oxşar idi (Conder, Campbell) ki, onlar ilk növbədə Ugro-Altay dilləri – fin, macar, türk dilləri ilə yaxındırlar (Lenomant, Conder, Jevishensyslopediya).

Xatt dili qismən Qafqaz dilləri ilə də oxşardır (J.Campbell, Sayce), Qafqaz dilləri isə Yafət dilləridir ki, bu və ya digər dərəcədə aqlyutinativdir. Akademik Marr hesab edirdi ki, xatt dili aqlyutinativ və sami dillərin qarışığından əmələ gəlib. Eləcə də qeyd edək ki, Xatt qədimi yazıları Kipr və Van (Urartu) yazılarına, eyni ilə də elamit (new Elamitic), Kassit (Cossaen) dillərinə yaxın idi (Lenormant, Hommel). Xatların dili həmçinin müasir çuvaşların dili ilə də oxşardır. Çuvaş dili (türk qrupu, bulqar şaxəsi, hardasa türk və uqrofin qrupları arasında yerləşir) bak, etrusk, Qafqaz dilləri kimi (J.Campbell) xatlar və Qafqaz yafətidləri arasında bir körpüdür (J.Campbell, Marr).

Elə bütövlükdə də turanlıların və şumerlərin aqlyutinativ dili ilə çuvaş dili arasında oxşarlıqlar qeyd edilir (Marr). Nəhayət Xatt (Hammathite) heroqlifləri hecalı Kupr əlifbasının da mənbəyi olmuşdur (Sayce, Conder və s.). Və bu olduqca mühümdür. Təkrarən, bir daha qeyd edək ki, axı məhz alban tarixçi Musa Kalankatuklu albanların mənşəyinə işarə edərək yazırdı: “... Onlardan, kittilərdən – Yafətin oğullarından kiprililər ayrılıb, bütperəst adalarına getdilər, aluanları yaradan və şimal ölkələrində yaşayanlar isə – kittilərlə həmtayfadır” (Kitab 1, fəsil 2.).

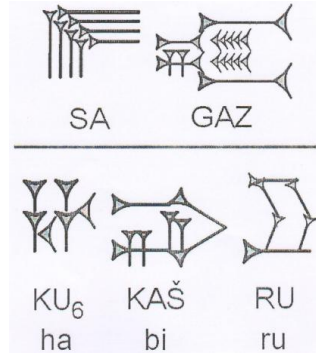
Bu barədə daha ətraflı məlumatları K.İmanovun “Qafqaz Albaniyası və Kiçik Asiyanın xatları” (Bakı, Mü-

əllif Hüquqları Agentliyi, 2015 – 2017) kitabından əldə etmək olar ki, burada Kiprin qədimi adı – Kittium və xatların buraya miqrasiyası qeyd edilir.

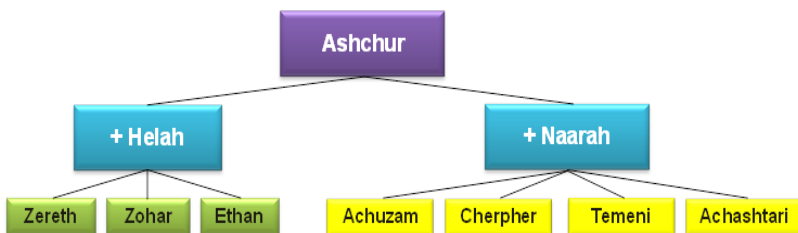
Xatlar haqqında mənbələrə və tədqiqatlara əsaslanaraq təqdim edilən qısa məlumat üzrə xatların Kutı, Lullubi, kassitlər və Sak tayfaları ilə bütövlükdə qohum olmaları barədə qənaətə gəlmək olar. Belə ki, Lullubi və Kutı Uman-Manda adlandırılırdı, onlar da saklar idi (Uqo Vinkler, Xelsfeld), öz növbəsində Kutı çarlığını Babilistanı ələ keçirən protomidiyalılar təşkil edirdi (Berros), midiyalılar isə Kutı və ya aşquzların bir qolu - Sak idi (J.Oppert “On the Median dynasty”, London, 1876, eləcə də Rowlinson). Yaxud xatlar və kassitlər (kasslar) saklar idilər (A.T.Glay “Personal name from cuneiform inscriptions of the Cassite period”).

Nəhayət, Amarn məktublarına görə, tanınmış Kabiri və ya Ha(b/p)iri, döyüşkən gəlmə-işğalçılar saklar kimi göstərilir və şumer ideoqramlarında SA.GAZ, SA.GAZ.ZA, SA.GA.AZ, SAG.GAZ, GAS kimi yazılır. Bundan başqa, qeyd olunmuşdur ki, Kabiri Hittit – Mittan-niyan xalqlarından biridir (Glay, G.Johannes Botterweck and etc. “Theological Dictionary of the Gold Testament”, Glay, M.Greenberg “The Ha(b/p)iry”, Americ. Orient. Soc. New Haven, 1955).

Şumer ideoqramları

Qayıdaq Armi / Erme-Armini adlarının etimologiyasına, hansı ki, C.Kempbellə görə, xatlardan törəmiş Nairi xalqlarından birinin adıdır. Eyni zamanda, Kalisfen və Pindar qeyd etmişlər ki, bu adı daşıyan armilər Kilikiyada olan Kalika dağlarının ətrafında yaşayıblar və buna görə də qonşu dağlar arimlər adını daşıyırdı. Kempbell həmçinin qeyd etmişdir ki, Armeniya / Armini / Arminiya adları Arima / Arimi / Erme mənşəyindən əmələ gəlir və həm də Nairi-Xatların bir hissəsinin adı idi. Bunlar İncildə göstərilən Ashtheroth-un (Ashashtari) nəslindən idilər. Misirlilər onları Mesopotamiyalı Naharain, Tövrətdə – Aram Naharaim, assuriyalılar isə onları Nairlər adlandırırdılar. Nəhayət, Herodot onları saklardan əmələ gələn neurilər (nevrilər) hesab edirdi, İtaliyaya köçənlər isə Naharçer (Etruskların bir hissəsi), İspaniyada, Navarrada olanları isə navarreslər kimi tanınırdılar. Hittlərdən əmələ gələn Arimi / Erme tayfaları Xubur-Subartu (subareylər) xalqları ilə sıx bağlı idilər. “Xronika”ya istinad edən C.Kempbellə görə, xatların suverenliyinin başlanğıcında Ashchur dururdu ki, onun Helah və Naarah adlı iki zövcəsi olmuşdur. Xatların şərh edilmiş qohumluq əlaqələrinə aydınlıq gətirmək üçün bizə Ashchur-un şəcərə budağına baxmaq lazımdır. Biz C.Kempbellin şərhinə uyğun olaraq bunu göstərə bilərik.

Ashchurun 7 oğlu müxtəlif Xatt qəbilələrinin və birliklərinin baniləri idilər.

Tarixi sənədlərə əsasən, Ashchur paytaxtı Tekoa olan Şimali Mesopotamiyada Xatt hökmranlığının üçüncü nəslinə başçılıq edirdi. Tekoa şəhərinin səmtini eyniləşdirən C.Kempbell qeyd edirdi ki, İudeyada bu adda yer mövcuddur. Kempbell bunu Ashchur-un şəcərəsinin yəhudilərdən qaynaqlanması ilə əlaqələndirirdi. Eyni zamanda, C.Kempbell tərəfindən aparılmış qədim coğrafi siyahıların təhlili göstərir ki, bu şəhər Dəclə çayına yaxın olan şimali Babilistanda yerləşən Cutha Kuta / Quta idi, assuriyalıların adlandırdıqları Kutenin, Turan adı Tig-gaba-ki (qədim Xatt formasında – Tiggaouki) idi. Ptolemey bu şəhəri Diqoua adlandırmışdı, Kempbellin fikrincə isə, şəhərin erkən çağlarda adı iki sözdən ibarət olan Cheth və Tekoa idi. A. Leo Oppenxeym “Древняя Месопотамия” adlı işində (M., “Наука”, 1980) bu şəhəri Hita adlandırmışdı, onun olduğu yeri də həmin yerdə göstərmişdir.

Cutha-dan gələn qədim yazıları Xatt imperiyasının meydana gəlmə tarixini təqdim etmək imkanı verir və bu haqda C.Kempbell ingilis assiroloq C.Smitə (C.Smit “Chaldean Account of Genesis”), həmçinin “Records of the Past” mənbəyinə istinad edərək yazır.

Cuthadan Xatt miqrasiyası

Вавилон — важнейшие города

Мари — прочие города

© Martin Greenwald Associates, Inc.

Xatt xanədanının qurucusu Ashchur-un iki nikahdan doğulmuş yeddi oğlu yaşayış yerlərini genişləndirmək üçün sonradan Kutadan çıxıb getdilər, amma, mümkündür ki, onların gedişi yaxınlıqda yerləşən çayların daşması və torpaqlarında baş verən sel ilə əlaqədar idi, bu proses, Kempbellin qeyd etdiyi kimi, sami tayfaların və assuriyalıların onları bu torpaqlardan qovmasından əvvəlki dövrə qədər davam etmişdi. Lakin əvvəlcə xatlar əraziləri samilərlə bir ittifaqda genişləndirdi və həmçinin yüksələn Assuriya əleyhinə birgə hərəkət etdilər.

Nairilərin soylarının və Arima / Arimi / Erme adlarının haradan gəldiyini göstərmək üçün qayıdaq xatların nəslinə.

Ashchur-un oğlu Cherpher (C.Kempbellə əsasən, Kipr adasının adı onun adından yaranıb) oğlu Charep-in səyi sayəsində Elamı (Suziana) istila etmişdir və o, I Xatt

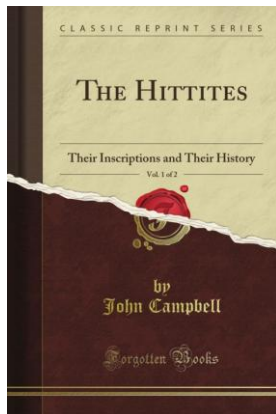
imperiyasının banisi kimi Chedorlaomer-in adı ilə tanınırdı.

Professor Seysə görə, elamitlər onu Apharsites (Apharsitlər), həmçinin “Hubur və ya Subarti xalqı” kimi də adlandırırdılar. Qeyd edək ki, elam dilində Kedorlaomer adı Kutir-Laqamar kimi səslənir, lakin mənası “[İlahə] Laqamar – himayəçi qadın” deməkdir. V.Xints qeyd etdiyi kimi, Elamda “Государство Элам” (“Наука”, 1977) ilahi güc “kiten” adlandırılırdı, ona görə də Xubur-Subartidən olan bir çox hökmdarların adlarının kökündə “kut” sözü var idi. Həmçinin qeyd edək ki, e. ə. 2260-cı ildə Qədim Sarqonun nəvəsi Akkad hökmdarı Naram-Sinlə ittifaq müqaviləsi bağlayan Elam hökmdarını Xita adlandırırdılar (V.Hints).

Kut / qut məşhur qədim türk teonimidir, kutilər / qutilər isə e.ə. II minilliyin sonunda 100 il Akkad-Şumerdə hökmranlıq edən Zaqrosun dağətəyi yerlərindən gələn döyüşkən tayfadırlar.

Müasir Xuzestan əyalətinin (paytaxtı Şuşa (Suzi) olan tarixi Elam ərazisi) müasir əhalisi fars, ərəb, bəxtiyar və lur dillərində danışan və yerlilərlə qarışmış iranlılar və ərəblərdən ibarət idilər, lakin burada yaşayan qaşqaylar türk dilində danışdılar. Bu gün lurlar və bəxtiyarlar iranlılaşdırılmış hesab olunurlar və belə güman olunur ki, lurlar – dağ elamitlərinin nəslindəndir, lakin bəxtiyarlar – türklər hesab olunurlar (Elize Reklyu “Земля и люди”, Всеобщая география, т. IX, Передняя Азия. СПб, 1987). Elamitlərin etnik təsnifatı çətin də olsa, V.Xinsin məlumatına əsasən, “...ehtimal var ki, elamitlər şimal-şərqlə onlara həmsərhəd olan Lulubi dağ tayfaları və “su insanları” adlandırılan qəbilələrlə ümumi xüsusiyyətlərə malik idilər”. “Su insanları” dedikdə “subareylər” nəzərdə tutulur.

C.Kempbellin əvvəllər yazdığı “The Hittites. Their Inscriptions and their History” və qıksoslara həsr olunmuş “The Shepherd Kings of Egypt” adlı xüsusi elmi işində qeyd olunur ki, Xatt xanədanının atasının adı “Ashchur” (“alef” hərfi nəzərə alınmaqla) Shachar adı ilə praktiki olaraq eynidir və “Sakyas” (saklar) və ya Skyts (Skiflər) ulu babası Çepher (Herper / Heber) olan Sucathites-dən və ya Socho xalqından əmələ gəlirlər. Onun digər qardaşı Achshantaridən isə əlavə qohumluq bağlarından irəli gələn gıksoslar törəyib. Bu mülahizələrdən görünür ki, subarlar xatlarla, saklarla və qıksoslarla qohumdur, həmçinin Xatların Kiprdən köçmələrinə görə, etno-kiprililər və nəticə etibarilə, Qafqaz albanları – saklarla qohumdurlar.

Xatlar tərəfindən yaradılmış İkinci imperiya (ərəb alimləri hesab edirlər ki, bu – Birinci imperiyadır) Temeni adı ilə bağlıdır. Temenlilər Arkamdan gələn Jerachmeelites-lər nəslindən olan yafetidlərlə birlikdə şərqdə Sinay Huşamı (Huş) istila etdilər və bu İncildə Amalek kimi qeyd olunmuşdur (C.Kempbell). Huşamda hökmranlıq edən Temenidlərin hökmdarı ilə bərabər bu nəsiləndən olan Jabab adlı digər hökmdar Edomda hökmranlıq edirdi. C.Kempbell qeyd edir ki, bu hökmdar Avramın nəslilə qohum idi, məhz Temenid Elon idi, Esau-nun zövcəsinin babası (İsava), lakin Esanın qayınatası Hamath-dan ola Beerothites-lərin ulu babası skiflər – saklara aid olan Beeru idi.

Ashchur-un Naarahla olan nikahdan doğulmuş böyük oğlu – Achuzam, C.Kempbellə görə, özünün ən məşhur nəslini yaratmışdır. O, kiçik qardaşı Achashtari kimi,

İbrahimin dövründə İordaniyadan şərqə çıxıb getmiş qəbilələrin başçıları arasında idi. Ham ammonitlərin (Ammonites) nəslindən olan zuzimlərin (Zuzimes) paytaxtı idi və bu ərazi Hebröw-da yerləşmirdi, o, Achuzamanın hökmranlığının təsiri altında idi. Misirlilər onun nəslini Qaqama assuriyalılar isə – Zamzuni formasında Qamqumi (yəhudi Hebröw ilə əlaqəli) adlandırırdılar. C.Kempbellə əsasən, Achuzamanın oğlu Haran məşhur Jahdatisin (Adites) Yaxdad ulu babası idi, onların nəslisi isə Misiri işğal edən zaman qiksosların başçısı və Misir tarixinin yaradıcılarından biri idi (Açhuzamanın nəvəsinin Gazez-in oğlu – Jabez).

Qeyd etmək lazımdır ki, Achuzam adının kökündə Achuz var və ya birinci hərf olan “alef”siz kuz / skuz / şkuz, hansı ki, sakların və ya ilk oğuzların – skiflərin samilik adları ilə uyğun gəlir. Oxşar anlayış və Xatt xanədanının atası Ashchur-un öz adı isə Aşxur / Asxur / Askur / Askxur kimi səslənir, sonuncu “r” hərfinin “z” hərfinə dəyişməsi Aşkuz və s. sakların nəslinin adı kimi səslənir.

Bununla yanaşı, C.Kempbellə görə (“The Shepherd Kings of Egypt”) Achuzam adından “hak” sözü əmələ gəlir ki, bu da “öndər” mənasını bildirir, həmçinin daha dolğun “Hyksos” sözüdür. Bununla bərabər, Achuzam adı qiksosların Sachisu adlanan Kasium (Cassium) regionuna verildi (dağ və ölkə). Bizim fikrimizcə, Sac-hisu sözünün kökünə diqqət yetirmək, “sak” və “şasu” adı ilə əlaqəni axtarmağa dəyər.

Biz xüsusi olaraq Ashchurun – Naarah nikahından doğulan kiçik oğlu Achashtarinin üzərində dayanırıq. Bu nəsil İncildə Ashteroth (Astarte) kimi qeyd olunur, ona görə ki, onlar Bashah və Ashteroth Karnaim-in əsasını qoyublar. C.Kempbellin fikrinə əsasən, Achashtarinin iki oğlu çox məşhur idi. Shuah Shurites nəslinin əsasını qoyub və onların törəmələri Zuzimdə yaşayırdılar. Onları Emim

adı ilə çağırırdılar, lakin misirlilər özlərinə uyğun olaraq Shurites-lərə Amu deyirdilər və bu terminlə qıksosların işğal etdikləri torpaqları işarə edirdilər. Öz növbəsində assuriyalılar Ama, yaxud Amatu sözü vasitəsilə bütün cənum insanları işarə edirdilər. Shurites xətti ilə Achashtarinin törəmələri və Achashtarinin böyük qardaşı Achuzam-ın nəslindən olanlar bir-biri ilə qohumluq əlaqələri ilə bağlı idilər bu səbəbdən də onlar qıksoslara aid edirlər. Achashtarinin özü ən böyük qıksoslardan sayılırdı. Hətta C.Kempbell, qeyd etdiyi kimi, yerli ənənələrə görə Achashtari Nuhun prototipi qismində iştirak edirdi. O, yazır ki, Kuthadan (Cutha) olan xatların dağılmasının mümkün səbəblərindən biri yerli daşqındır və bu fəlakətin İncil daşqını ilə sarmaşması Berossus-un Sisitus, yaxud Xisutrus, Babil tabletlərində isə Hasisadre kimi göstərilən əsas qəhrəman Achashtari ilə bağlıdır. Achashtarinin digər məşhur oğlu Chelub idi. O, Chelubites sülaləsinin əsasını qoydu. Məhz Chelub-un nəslindən olanları misirlilər Mesopotamiyada Naharaimə kimi tanıyırdılar. Assuriyalılar onları Nairi, Herodot isə Neuri (Nevri) adlandırır. Qeyd etdiyimiz kimi, İtaliyada onlar etrusqların bir hissəsi olaraq Naharcher, Navarrada isə Navarresse olaraq adlanırdılar.

Beləliklə, deyilənlərə əsasən, belə bir nəticəyə gəlik ki, nairilər – Achashtari nəslindən olan xatlardır və onlar Misir tarixində böyük rol oynayıblar. Məlum olduğu kimi, Misir tarixində ən erkən üç hakim sülalə – Auritae, Aegypti və Mestraeidir. C.Kempbellə görə, Auritae Qafqazdan, Aegypti Caphtorimdir, yəni koptlardır, Mestraei isə – Xatt nəslinin nümayəndələridir. Onları 7 Cabiri kimi təqdim edirdilər və onlar Ashchurun 7 oğlu idi.

Və sonda bir neçə söz Ashchurun birinci zövcəsi Helah ilə nikahdan olan oğulları haqqında. Onların böyük oğlu Zereth Zerethites nəslinin əsasını qoyub və C.Kemp-

bellə görə, onun törəmələri Jehaleleel, Asareel-dir. Asareel yəhudilər tərəfindən El-Assar olaraq dəyişdirilib. Məhz bu xətt assuriyalılara öz adını vermişdir. Assuriyanın ilk çarı isə Arioch olub. Onlardan Dardanians əmələ gəlib. Onlar Troya eponiminə Llus adını vermişlər. G.Smit "Early History of Babylonia" əsərində qeyd edirdi ki, Uruş adlanan ərazidə Zirgulla Xaldeydə Sar-ili, yaxud Tanrıların çarına həsr edilmiş bir məbəd tikdirir. C.Kempbell göstərir ki, bu məbəd ivrit dilində dəyişdirilərək El-assar, yəni Assara adlandırılan Xatt Asare-el ilə əlaqəlidir. Zereth haqqında söz açaraq, biz Subaru və xatların əlaqələri barədə danışmaya bilmərik.

C.Kempbellə görə, subarilər Xatt nəslindən olan Zerethiteslərdən əmələ gəlmişlər. Qeyd edildiyi kimi, Zereth "Xatların atası" Ashchur-un birinci zövcəsindən olan böyük oğludur. C.Kempbell Subarunun yerləşdiyi ərazini belə müəyyən edir: "Subair – Chaboras yaxınlığında ölkədir. Bu ad Zerethites ailəsindən olan Heber / Cheber-in şərəfinə qoyulub və Ashchuru-un törəmələri olan bu ailə Şimali Mesopotamiya işğal edildikdən və imperiya yaradıldıqdan sonra onlar xaric edilib". Digər tərəfdən C.Kempbell qeyd edir ki, "Zereth xətti Assuriyada hakimiyyəti ələ keçirdi və Assuriya hökmdarlığının süqutuna qədər bu hakimiyyəti qoruyub saxladı". Bununla yanaşı, C.Kempbell qeyd edir ki, Zerethites-lər hər zaman Moabite regionunda hökmranlıq edirdilər. C.Kempbell yazırdı ki, yeni yaradılan Assuriyada başçı subarilərdən olan Şamşi-Adad idi və vurğulayırdı ki, o, xatlardan idi, onun oğlu İsmi-Daqan isə Beerotites soyu ilə bağlı idi. Yəni o ailə ki, İsmi-Daqan-ın və Gundumu-nun mənşəyini və Chemi-dag adlandırdı. Beerotites isə Misirin şərqində Nil vadisinə daxil olanlardır. C.Kempbell Chemi-dag-ı Xaldey taxtının sahibi olan Amnonla əlaqələndirirdi. Amnonun oğlu Chemidag-ın atasından sonra o torpaqları

Ammanu adlandırdı. Beləliklə İsmi-Daqan şərq çarlarından birincisi idi ki, ondan Tiqlat Palasar da çəkinmirdi, o, özünü onun davamçısı adlandırdı (Müasir tarixi əsərlərdə İsmi-Daqan – Assuriyanın çarıdır).

Digər bir yerdə müəllif yazır ki, Assuriyanın və Babilistanın tarixi Japhlet və Renob ailələrinin bir-biri ilə əlaqələrinə əsaslanır, yəni Assuriya hökmdarlarının Beerothites ailəsi ilə əlaqəlidir.

Zerethites-lərin qohumluq əlaqələrini və davamçılarını qeyd edərək C.Kempbell yazır:

Zerethites-lər Babilistanda və Cənubi Fələstində Şumerlərin yaxın qohumları və müttəfiqləri idilər;

Kassitlər Zerethites xəttindən olan xatlar idilər;

Zerethiteslərin davamçıları alarodlar idilər (Urartu) və onları tez-tez tibarenilərlə eyniləşdirirdilər;

Friqiyalılar – Zerethites-lərin adamları idilər. Onlar öz çarları üçün Gordius adını qoruyub saxlamışlar, onlar Berigahın törəmələri idilər;

Zerethiteslər qədim zamanlardan midianiteslərin müttəfiqləri idilər və friqiyalıların davamçıları hakimiyyətdə bir-birini belə əvəz edirdilər: Gordius və Midas. İki Xatt qəbiləsi Messopotamiya Liberiasının Subair hissəsini əldə etdilər, lakin sonralar Assuriya hökmdarı bu torpaqları fəth etdi.

Asur – Ach-Bal öz yazılarında Messopotamiyada Nairinin, Kirkinin və Subarinin, Nireb torpaqları ilə birlikdə fəthi barədə bəhs edir.

Ashchurun ortancıl oğlu Zohardır, onun oğlu isə Ephrondur. İncilə görə, Abraam onunla ünsiyyətdə olub və Maxpel mağarasını dünyasını dəyişən həyat yoldaşı Sarra üçün istəyib. Zoharın nəslı – Zoharites, yaxud Tsocharites Shingarda hakimiyyətdə idilər (hökmdar Amraphel ona qarşı qiyamı yatırmaq üçün Elam hökmdarı Kedorlaomerlə müttəfiqi oldu). Herodotun məlumatına

görə, Tsochariteslər Cherpheriteslərlə müttəfiq idilər. Tsocharitesləri Teucri kimi də adlandırırdılar. C.Kempbell yazırdı ki, troyalılar onların davamçılarıdır.

Ashchurun kiçik oğlu – Ethan Edomda hökmdarlıq edən ilk çar idi. Onun törəmələri Ethamites-lər ərəblərdə müvafiq olaraq Adhan və Adhanites olaraq keçirlər və Aqardan olan İbrahimin oğlu İsmayılın nəslindən hesab olunurlar.

İndi isə İncildəki xatlarla qüdrətli Xett səltənəti arasında əlaqələr üzərində dayanaq. Bu məqsədlə biz bir neçə tədqiqatı cəlb edəcəyik. Onlardan birincisi – Garry Beckmanın işidir.

Dieter Kuhn və Helga Stahlın redaksiyası ilə 2001-ci ildə hazırlanan “Die Gegenwart des Altertums” adlı topluda Gary Beckmanın (Miçiqaq Universiteti) “Sargon and Naram-Sin in Hatti: Reflections of Mesopotamian Antiquity among the Hittites” (Xattidə Sargon və Naramsin: xetlərdə Mesopotamiyanın qədim tarixi barədə düşüncələr”) maraqlı məqaləsi var. Xett dövlətinin yazılarında Mesopotamiya hadisələrinin bir-biri ilə əlaqələrinə dair dolayısı cavab tapmaq olar. Müəllif yazır ki, e.ə. XVIII əsrdə Xett dövlətinin qurucusu, məlum olduğu kimi, hind-avropalılar olublar, baxmayaraq ki, ölkə əvvəlki kimi, orada ilk məskunlaşmış və turan mənşəli xalq olan xatlar şərəfinə Xatti adlanırdı. Bizim eradan əvvəl 1350-ci ildə Xett imperiyasının tərkibinə bir çox xalqlar daxil idi, eyni zamanda o, Şimali Suriyanın böyük bir hissəsinə hakim idi. Xett dili inzibati məqsədlərlə istifadə edilirdi, xatların bürünc əsrin sonunda yox olmalarına qədər (b.e.ə. 1180-ci il). Xatt dili isə dini mətnlərdə daha çox istifadə edilirdi və xetlər tərəfindən bir çox hallarda mənimsənilməmişdir.

Müəllif yazır ki, “... xetlər mədəniyyət modelini qədim Qərb Asiyasının ən görkəmli sivilizasiyası olan Mesopotamiyada tapdılar... və öz cənub qonşularından yazılı

kitabələri qəbul etdilər, onun öz dillərinin ifadəsi üçün uyğunlaşdırılması, nəticədə onları Suriyanın hüdudlarından kənara çıxararaq, mənşəyinə doğru – Assuriya və Babilistana gətirdi. Xettlər hər iki əsas Mesopotamiya dillərinin ifadələrini qavrayaraq və xettlərin dilində olan nümunəvi ədəbiyyata əlavə olaraq yazmağı öyrəndilər”. Müəllifin əsas fikri ondan ibarətdir ki, “Babilistan konvensiyaları və təcrübələri xettlərin Hind-Avropa irsinin elementləri ilə müqayisədə o qədər üstün idilər ki, xettlər ölkəsi barədə Mesopotamiya mədəniyyəti olaraq düşünmək daha məqsədəməvafiqdir, nəinki Hind-Avropa diasporunun təmsilçisi kimi”.

Xettlər tərəfindən istifadə olunan Mesopotamiya irsinin daha parlaq və şəffaf nümunəsi olaraq müəllif diqqəti Akkadalı Sarqon və onun nəvəsi Naram-Sinin (Naramsuna) dövrünə, yəni təxminən bizim eradan əvvəl XX əsrin ortalarına təsadüf edən qədim Mesopotamiyaya yönəldir. Məlum olduğu kimi, Şumer və Akkad dövlətlərini birləşdirərək, Asiyada bütöv imperiya yaradan Sarqon onun sərhədlərini Qərbi İrana və Şimali Suriyaya qədər çatdırdı. Sarqonun imperiyası əsrdən çox mövcud oldu və onun nəvəsi Naram-Sine zamanında dağıldı. Ənənəvi olaraq, hesab edilir ki, bu, Sarqonun hökmdar olaraq “şərəf və müvəffəqiyyətinin” və tam əksinə olaraq Naram-Sinin “Tanrıya olan laqeydliyi və ədalətsizliyinin” nəticəsidir. Hesab olunurdu ki, Assuriya və Babilistanın hər bir hökmdarı seçim edə bilərdi: “ya Sarqonun şərəfli yolu ilə getmək, yaxud da onun nəvəsi kimi allahları məhv etmək və torpaqları xaraba qoymaq”. Bu ənənələr bizim eradan əvvəl ikinci minilliyin ortalarında xettlər arasında geniş yayılmış və Misirə qədər gedib çatmışdır. Xett mənbələrinə bura habelə bizim eradan əvvəl XIV əsrdə “Döyüş kralı” dastanının nüsxələri çatmışdır. Bu dastan Sarqonun Anadoludakı zəfərlərini tərif edir. Müəllifin fikrincə, Xett

hökmdarları bununla “yerli tarixi daha geniş dünya tarixinə bağlayırdılar və analogi olaraq xetlər Gilqamış haqqında Mesopotamiya dastanını tərcümə edir və uyğunlaşdırırdılar. **Burada xüsusi olaraq dastanın qəhrəmanının yaşadığı məkana – Gedar Forest (Sidr meşəsi) diqqət yetirilir. Onlar hesab edirdilər ki, bu meşə onların nəzarətində olan Şimali Suriya ərazisinə daxil idi”.**

Mesopotamiya nümunələrinin, həmçinin özünü Sarqonla eyniləşdirdiyi və öz nəaliyyətlərini Sarqonun əməllərindən üstün tutduğu I Xattusilinin salnamələrində də geniş yayılmış istifadəsi çox şey haqqında danışır. O barədə fikirləşmək olar ki, Mesopotamiya ənənələri Xett paytaxtına Şimali Mesopotamiyadan və ya Şimali Suriyadan olan vasitəçilərin köməyi ilə gəlib çatmışdır və ya müəllifin güman etdiyi kimi, Babil yazarlarının Hattuşda yerləşməsi sayəsində.

Bununla yanaşı, müəllif vurğulayır ki, Cənub-Şərqi Anadoludan olan Kanaşdakı (müasir Gültəpə) Assuriya ticarət koloniyasının bu yaxınlarda nəşr olunmuş mətn “hətta Xett dövlətinin yüksəlişindən və tacirlərin assuriyalı məskunlaşmalarından imtinasından 100 il sonra Anadolu da akkad çarlarının yaddaşlarda qalmasının ehtimalını çoxaldır”.

Bizim fikrimizcə, bu yaddaş təxminən Qədim Sarqon dövründə Mesopotamiyadan Anadoluya gəlmiş qədim xetlərin yaddaşdır.

Növbəti əsər Trevor Braysın “The kingdom of Hittites” əsəridir (Oksford Univ., ABŞ, 2005). Bu əsər müəllifin sonuncu araşdırmalarından biridir ki, o burada Anadolu və Mesopotamiya sivilizasiyalarına əsaslanaraq, xetlərin tarixini nəzərdən keçirir. Müəllif qeyd edirdi ki, sonuncu arxeoloji məlumatlar sayəsində demək olar ki, Xatti – Xett dövləti öz çiçəklənmə dövründə Son Tunc dövrün böyük dövlətlərindən biri idi və “nəticə etibarlı ilə

e.ə. XIV əsrdə özünün iki ən güclü müasirləri olan Mitanni və Misiri üstələyirdi". Axırncı iki onillik ərzində davam edən qazıntılar nəticəsində, ən əsası paytaxt Hattuşda, dövlətin regional mərkəzlərində (Cənubi Anadolu və başqa regionlarda), o qədər yeni məlumat əlavə olunur ki, *Xett dünyasının ancaq müvəqqəti tarixindən* danışmaq mümkündür (kursiv bizimdir). İlk sakinlərindən Xatti adlanan Xett dövlətinin tarixini şərti olaraq Qədim Çarlığa (e.ə. XVII əsrin əvvəlində birinci çar I Labarnanın hökmdarlıq dövrünün əvvəlindən) və Yeni Çarlığa (birinci çar Tuthaliyə görə e.ə. XV əsrin axırı – XIV əsrin əvvəli) ayıraraq, müəllif bu hökmranlıqlardan əvvəlki dövrü araşdırır. O yazır ki, qədim tunc dövründə e.ə. III minilliyin ortalarına Anadoluda əhəmiyyətli sivilizasiya mərkəzləri yer almışdır (Şimal-Qərbdə Troya, Cənub-Qərbdə Beysesultan və Cənub-Qərbdə Kilikya düzənliyində Tarsus). Müəllif qeyd edir ki, "ən azı mərkəzi Anadolu dövlətlərinin yerləşdiyi region Sarqonun Akkad İmperiyasının dövründən Xatti torpağı kimi tanınırdı". Məlumdur ki, Zıpanı adlı Kanəş (indiki Kayseride Gültəpə kurqanı) çarı hökmdarlığı Fars körfəzindən Mərkəzi Anadoluya qədər yayılan Akkadlı Naram-Sinin (e.ə. 2254 – 2218 illər) hakimiyyətinə qarşı on yeddi yerli hökmdarların üsyanı ilə tanınır. Pampa adlı Xatti çarı üsyançıların arasında idi və bu, hind-avropalı gəlmələrə qədər erkən Tunc dövründə Anadolu regionunda mütəşəkkil çarlığın mövcud olduğunu göstərir. Müəllif qeyd edir ki, alimlərin fikrinə görə xatti adlanan hind-avropalılara qədərki əhali və "xatti" sivilizasiyası daha qədim xett arxivlərindən identifikasiya olunmuş dini və mədəni xarakterli mətnlərdəki xatti dilinin qalıqları ilə təsdiq olunmuşdur.

Bəzi rayonlarda e.ə. 2300 ilə qədər kəskin dəyişikliklərin edilməsi haqqında sübutlar var, əsasən də böyük yanğınların əlamətləri olan cənub-qərbdə. Bir sıra alimlər

bunu hind-avropalı gəlmələrin Anadoluya işğalı ilə əlaqələndirir.

Hind-avropalı gəlmələrin üzərində dayanaraq, müəllif yazır ki, “hind-avropalıların gəlişi haqqında bizə inandırıcı arxeoloji dəlillər gətirilməyib, lakin biz e.ə. III minilliyin əvvəlində Mərkəzi Anadoluda Hind-Avropa varlığının olduğundan əmin ola bilərik, çünki e.ə. II minilliyin əvvəllərində regionda ticarət koloniyaları yaradan Assur tacirlərin yazılarında hind-avropalı şəxsi adlar peyda olur”. Həm də biz bilmirik ki, onlar birdən birə və ya tədricən peyda olub, yəni “immiqrantların gəlməsi, onların işğalçı və ya dinc sakinlər olub olmamasından, kiçik qruplarla müəyyən bir dövr ərzində və ya bir sıra hadisələr ərzində baş verib verməməsindən asılı olmayaraq, onlar yerli əhali ilə qarışdırdılar və onların mədəniyyətlərinin bir çox elementlərini qəbul etmişdilər”.

Müəllif məzarların Alaca-Göyükdə yerləşməsi məsələsində məşhur türk arxeoloquna və digər alimlərə istinad edir, yüksək standartları ilə xanədan mənsublarına aid edilən məzarlar və onların Hind-Avropa üslubunda işlənməsi Hind-Avropa gəlmələrinin varlığını təsdiq edir.

Müəllifin fikrincə immiqrantlar Nesdə cəmləşmişlər, burada isə müəllifin hərrilərə aid etdiyi ara-sıra Xattinin yerli əhalisi yaşayırdı (e.ə. II minilliyin əvvəlləri). Həmçinin müəllif etnik münaqişələri istisna etmir. Buna baxmayaraq o, vurğulayır ki, əhali özünü “Xatti xalqı” kimi eyniləşdirdi.

Bu məlumat onu göstərir ki, xattilər Anadoluda e.ə. 2300-cü ildən gec olmayaraq mövcud idilər və onların yaratdıqları dövlətlər hind-avropalıların gəlməsinə və e.ə. II minilliyin əvvəllərində hakimiyyətin immiqrantların – nesitlərin əlinə keçməsinə baxmayaraq, e.ə. XVII əsrdə tam formalaşan Qədim Xett dövləti və Xatti etnikonu 1500 il mövcud olub.

Və son olaraq biz məşhur türk arxeoloqu Akurgalın əsərlərini təqdim edirik. Qədim sivilizasiyanın görkəmli araşdırmaçılarından biri olan Əkrəm Akurgal “Anadolu költür tarixi” (TÜBİTAK, Ankara, 1997-ci il) əsərində Xatti sivilizasiyasının dövrünü e.ə. 2500-2000 / 1700-ci illər dövrü kimi qiymətləndirir. Xatt-Xett sivilizasiyasının dövrü e.ə. 2100-1700-ci illər üçün müəyyən edilib, Xett sivilizasiyası dövrü isə – e.ə. 1660-1190-cı illər üçün.

O xatırladır ki, bu günə bəlli olan Anadolunun ən qədim adı – “Xatti ölkəsi”dir və xatların qədim sivilizasiyasına dair ilkin məlumatlar Akkad xanədanının (b.e. 2350–2150-ci illər) yazılı mənbələrində qeyd olunur. Xatlar haqqında fikirlərə e.ə. VII əsrə qədər rastlanılırdı və bu, Assur mənbələrində e.ə. 630-cu ilə qədər davam edir. Beləliklə, “Xatti ölkəsi” təxminən 1500 il mövcud olmuşdur.

İş ondadır ki, e.ə. 2200-cü ildən başlayaraq Anadoluya yeni gələnlər Hittit-Het mənşəli hind-avropalılar xetlərin torpaqlarında məskunlaşmış və “Hetti (Xett) ölkəsi”nin adını istifadə etməkdə davam ediblər. Hattuşa / Hattusi-dən yazıları ilk dəfə oxuyan filoloqlar tamamilə fərqli dildən istifadə edən yeni bir qəbiləyə Xatti adını vermişlər. Yazılar yenidən oxunduqda isə aydın oldu ki, həmin hind-avropalı xalq özlərini Nesitlər adlandırmışlar (onlar nesit dilində danışmışdılar). Ancaq qədim tarixin dövründə Hind-Avropa xetləri üçün “Xetlər” adını dəyişdirmək mümkün olmamışdır. Yeni gələnlərin, yəni hind-avropalıların özlərini “Nesita” adlandırmasına gəldikdə isə bu, yalnız Mərkəzi Anadolu torpaqlarının hind-avropalıların yerləşdiyi hissələrinə aid idi. Onlarla yanaşı, digər Hind-Avropa qəbilələri, məsələn, Luvilər və Palalar (Palaşanlar) kimi adları ilə məskunlaşmışlar.

“Xatti” adının hind-avropalı qəbiləsi üçün məqbul olmadığını anlayan filoloqlar İncildə “Heth” və “Hittim” (al-

man dilində – “Hethiter”, ingilis “Hitit”, fransız “Les Hitites” və ilk türkcədə “Eti” və indi “Hitit”) adlarına müraciət etmişlər.

Və burada, Akurqalın fikrincə, “Proto-Hitit” və ya “Proto-Hatti” ifadələrini istifadə edərkən yanlış şərhə diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, Xatti əvəzinə Proto-Hitit-in istifadəsi, hititlərin, yəni xettlərin xattlardan əmələ gəlməsi anlamına gəlir, halbuki, burada söhbət həm dil, həm də etnik cəhətdən iki fərqli xalqlardan gedir. Digər tərəfdən Hatti – Xatti tayfasını Proto-Hatti (Xatti) adlandırdıqda absurdluq yaranır. Beləliklə, Anadolu Xatti çarlıqları prototarixi, ibtidai sivilizasiyalar ocağı idi. Güman ki, onların yazı dili mövcud olmayıb, lakin onların danışdığı dili, tanrıları və adət-ənənələri Hitit-Xettlərin sayəsində bizə məlum olur.

“Xattili” adlanan Xett dili haqqında məlumat azdır. E.ə. XIV – XIII əsrlərə aid olan Hattuşidəki yazılardan aydın olur ki, Hitit – Xett din xadimləri öz yazılarında bəzən Xett dilinə mənsub olmayan ifadələrdən istifadə edirdilər, və qeyd olunurdu ki, “...burada kahin hattili (xattili) dilində danışır”. Bununla yanaşı, “dağ”, “çay”, “şəhər”, tanrı adlarından, bir sıra dini və mifoloji mətnlərdən xett dilini bərpa etmək mümkün oldu və bunun üçün ən mühüm istinad qaynağı rolunu xatt və xett dillərində bilinməyən və yazılan “Gökten düşən Ay Tanrısı” ifadəsi olmuşdur. Beləliklə, müəyyən edilmişdir ki, “xattili” Hind-Avropa və sami dillərindən köklü şəkildə fərqlənən müstəqil dildir.

Arxeoloq hind-avropalıların e.ə. 2100-1900-cü illərdə keçdiyini qeyd edir. O, Alauma Hoyukda aşkarlanan 13 məzarlığı araşdırır və hind-avropalıların Maykop məzarlarına bənzər olduğunu göstərir. Təmtəraqlı atributlardan görünən budur ki, həmin məzarlar çar və çar ailələrinə məxsusdur. Akurgal və bir sıra digər alimlər, xattlar və xettlərin zahiri görünüşü arasında əhəmiyyətli fərqlərin ol-

duğunu qeyd edirlər. Misir tarixçilərinin uzun burunlu Xatti əsgərləri haqqında qeydləri və Ə.Akurgalın Xett hökmdarlarının tamamilən fərqli zahiri görünüşü barədə yazıları bu cür düşünməyə əsas verir. Ə.Akurgala görə, “xatlar Xett dövründə əhalinin əsas hissəsini hələ də təşkil edirdilər... və Misir məbədində Kadeş döyüşünü əks edən təsvirlərdə xatlılar tamamilə fərqli etnik tipə aiddirlər” (E.Akurgal. “The Hattian and Hittite Civilizations”).

Və sonda xatlıların-xetlərin ilkin ümumiliyini nəzərdə tutan bir sıra məqamı qeyd edək. Məlumdur ki, Xatt çarlarından birinin adı Hattusili olmuşdur. Ancaq biz güman edirik ki, bu –“Xett çarı” anlamına gələn Xatt formasının Kxita-siridir (Khita-sir). Xett çarlığında metalların emal yeri “kata-patuka” adlandırılırdı və bu işlə saklar-tiborenlər qəbiləsi məşqul idi. “Tiboren” termini, Xett çarlarının tituluunu ifadə edən xett sözü “tabarna” ilə əlaqəlidir, mahiyyətcə isə bu söz “dəmirçi” deməkdir.

Beləliklə, söylədiklərimiz aydın şəkildə göstərir ki:

- Armi / Arme / Erme, Armeniya / Arminiya terminlərinin yaranmasına hay-ermənilərin heç bir aidiyyəti yoxdur.
- Təhlil göstərir ki, həmin terminlər turan mənşəlidir və hay-ermənilər bunları orta əsrlərdə mənimsəyiblər.

КАМРАН ИМАНОВ

“Платье и облачает и разоблачает”
(М.Сервантес)

**Древние тексты и классические
источники разоблачают армянские
фальсификации и измышления или
об исконных насельниках
территории «Armeniya»**

Баку – 2019

Камран Иманов,

Председатель Правления Агентства Интеллектуальной Собственности Азербайджанской Республики.

Древние тексты и классические источники разоблачают армянские фальсификации и измышления или об исконных насельниках территории «Armeniya». Баку, 2019

Эта книга подготовлена на основе презентации и вступительной речи Председателя Правления Агентства Интеллектуальной Собственности Азербайджанской Республики К.Иманова, представленной на конференции "Древние тексты и классические источники разоблачают армянские фальсификации и измышления или об исконных насельниках территории "Armeniya", посвященной 95-летию со дня рождения Общенационального лидера Гейдара Алиева и 100-летию Азербайджанской Демократической Республики и проведенной Агентством по Авторским Правам 20 апреля 2018 года по случаю Всемирного дня книги и авторского права – 23 апреля.

© Агентство по Авторским Правам Азербайджанской Республики, 2018

© Агентство Интеллектуальной Собственности Азербайджанской Республики, 2018, 2019

Оглавление

Вступительное слово	109
Древние тексты и классические источники разоблачают армянские фальсификации и измышления или об исконных насельниках территории «Armeniya»	127

Вступительное слово

Уважаемые дамы и господа, официальные гости и наши медиа друзья!

Сегодня, 23 апреля, мы отмечаем Всемирный день книги и Авторского права и, в связи с этой датой традиционно проводим конференцию, которая в нынешнем ее виде посвящается 95-летнему юбилею общенационального лидера азербайджанского народа, архитектора современной азербайджанской государственности Гейдара Алиева и 100-летию Азербайджанской Народной Республики.

Жизнь в нашей стране стремительно меняется, благодаря инновациям, социально ориентированной экономике, эффективным реформам азербайджанская государственность обретает новый смысл и развитие. Этот креативный путь основывается на наследии общенационально лидера Гейдара Алиева. Его дальновидность, идеи и мысли, которые стимулируют наше успешное продвижение в будущее и способны формировать общественное мнение, трансформируются в наиболее ценную интеллектуальную собственность нашего современного общества.

Уважаемые друзья!

История распознает великие личности, исходя из их побед, одержанных над труднопреодолимыми глобальными политическими проблемами. Сегодня мы пожинаем плоды этих побед, которые выражаются в позитивном имидже Азербайджана на мировой арене, в электоральном выборе азербайджанского народа, питающего к главе государства чувство глубокого уважения и любви. Эта всенародная любовь была завоевана благодаря политическим и экономическим достижениям страны, которые стали итогом проду-

манной, преемственной и адаптированной к современным условиям политике, успешно проводимой в течение последних 15 лет Президентом Азербайджана Ильхамом Алиевым. Подобное отношение к руководителю страны можно выразить известным изречением: «Власть над людьми приобретается лишь посредством служения им: это правило, не имеющее исключения».

И это подтверждается прошедшими недавно президентскими выборами. Мудрый народ Азербайджана уверенно и вдохновенно смотрит в свое будущее, ибо нация убеждена, что ее будущее находится в руках деятельного успешного человека, который осознает всю ответственность своей судьбоносной миссии управления государством, что ее будущее определяется политикой руководителя, имя которому Ильхам Алиев.

Уважаемые участники конференции!

Народ Азербайджана готовится к торжественному празднованию Дня Республики, даты 100 летнего юбилея АДР. В прошлом году во время празднования Дня Республики Президент Ильхам Алиев сказал следующее: «...Первая в мире мусульманская демократическая республика была создана в Азербайджане. Этот исторический факт еще раз показал насколько прогрессивным, и талантливым является наш народ... Азербайджанское государство и азербайджанский народ с большим уважением относятся к деятельности Азербайджанской Народной Республики, свято чтят память тех, кто ее создал... К сожалению, Республика просуществовала недолго. Спустя два года нас лишили независимости. Я глубоко убежден, что если в те годы удалось бы сохранить государственную независимость, то сегодня Азербайджан являлся

бы одной из самых развитых, передовых стран мира. Однако, в результате внешнего вмешательства Азербайджанская Народная Республика пала».

Дорогие друзья!

Ни для кого не является секретом, что к падению АДР приложили руки и армянские националисты, дашнаки в облиии коммунистов. Мы были не достаточно сильны, более того, не достаточно скептически настроены против дашнаков, чтобы положить конец армянским претензиям на Карабах. Фактически АДР стала жертвой армянского двуличия. Как верно отметил в своем выступлении Президент Азербайджана Ильхам Алиев: «...В 1918 году Иревань (нынешний Ереван) был передан Армении в качестве подарка». Сегодня на мировой арене существует сильный Азербайджан, который, по словам руководителя страны «...никогда более не позволит, чтобы на наших исторических землях была создана вторая армянская государственность. Да и существующее ныне армянское государство создано на наших землях...».

Всем нам известно, что армянское правительство из года в год затягивает переговорный процесс, приводя не имеющие правово-политические обоснования доводы. Подобная неконструктивная позиция официального Еревана заводит в тупик решение конфликта и таким образом Карабахская политика армянских властей, рассчитанная на сохранение статуса-кво, лишена здравого смысла, эффективности и рационализма. Однако они забывают, что в ракурсе армяно-азербайджанского конфликта понятие статус-кво выходит далеко за рамки баланса сил нынешнего положения на фронтовой и военной плоскости. Нынешнее же положение кроме всего прочего, является, прежде всего, отражением экономических показате-

лей Армении и Азербайджана, отражением того пути, который был пройден двумя странами за весь период конфликта. Даже сами армянские политики и наблюдатели признают, что Армения слишком отстала от Азербайджана.

Из выступления Ильхама Алиева на последнем съезде ЙАП: «...мы не вправе забывать и никогда не предадим забвению наши исторические земли: Иреванское ханство, Зангезур, Гейче... В последующие годы мы должны активизировать нашу деятельность в этом направлении и должны проводить на эту тему презентации и выставки в разных уголках мира. Мы должны довести до мирового сообщества правду о том, что Иревань является исторической землей Азербайджана, и мы должны вернуться на эти исторические земли...».

За этими словами стоят не агрессивные устремления, а справедливость, международное право, историческая правда. Эти слова, хотя и интерпретируются армянскими политиками в ином свете, однако выступление главы азербайджанского государства четко указывает на возвращение на наши исторические земли, на возвращение в Иревань и Зангезур. В каждом своем выступлении Президент Ильхам Алиев делает акцент на решение Карабахского конфликта в рамках международного права и других юридических документов. В 1991 году ООН признала границы новообразованных независимых государств в том виде, в котором они существовали на момент развала СССР. И это является аксиомой, однако если армянская сторона не признает установленные ООН границы, то следует ей напомнить политическую карту 1918 года, напомнить исторические земли Азербайджана: Иревань, Зангезур, Гекче, на которых тысяче-

летиями проживали наши предки. Здесь хотелось бы вспомнить слова лауреата Нобелевской премии, основоположника либеральной философии Фридриха фон Хайека: «Лишь планирование действий, замена привычек на осмысленные правила и соблюдение юридических норм делают жизнь людей возможной». В противном случае, как выразился другой западный ученый, основоположник либерального права Иеремия Бентам: «Народы, которые отказываются соблюдать принципы, рано или поздно должны будут подчиниться силе».

Уважаемые друзья!

Присвоив не принадлежащий Хайям этноним «армен / арминец» и название древнего топонима Арминия (Армения), после заключения Туркменчайского договора (1828 г.), хай-армянская историография стала активно обыгрывать тезис о существовании Восточной и Западной Армений, не говоря о вымышленной «Великой Армении». Что же представляет собой «Восточная Армения»? Эта исконно азербайджанские земли, которые, чтобы улажить армянские претензии, были переданы последним. Ублажение же армянских претензий было реализовано таким образом, что от Азербайджана изъяли Зангезурский уезд, а в 1922 году Гейчу (Шарур-Даралаяз). Именно по этому сценарию и воплотилась в жизнь надуманная «Восточная Армения», именно так была создана безземельная Советская Армения за счет азербайджанских территорий. Более того, в последующие годы армянская историография с поддержки советской исторической науки, принялась за тиражирование вымыслов о своем древнем происхождении на этих землях. Для этого использовались царско-династийные абсурды, ревизировались положения Кюрекчайского договора в аспекте

фантазийного присоединения Восточной Армении к России, извращались и приватизировались история Кавказской Албании, элементы культурного наследия исконных насельников – азербайджанских тюрков. Словом, использовалось все то, что могло послужить «доказательством» исторической хай-армянской автотонности на этих землях, включая присвоения свидетельств материального и нематериального культурного наследия нашего народа. Надуманная история «разделенных армянских земель» стала особо актуальной после Второй мировой войны, претензии «Западной Армении» получили в те годы новый импульс. Далеко не случайно, что в книгах под историей армянского народа XVI-XIX вв. излагается история азербайджанских областей – Карабаха, Гянджи, Иревана, Нахчывана и Зангезура. При этом продолжало муссироваться мнение, что «Западная Армения» все еще в составе Турции и, как следствие, армянские историографические фальсификации усиленно внедряли в общественное мнение фантазийные политические границы «Великой Армении», включавшие земли Южного Кавказа и Малой Азии. Приведем примеры рецидивов ревизии международных правовых документов, в т.ч. и подписанных столетие назад договоров, продолжающихся и поныне. Так, директор Института востоковедения НАН Армении небезызвестный востоковед-тюрколог Рубен Сафрастян недавно сделал заявление, что «власти Турции надеются расширить территорию страны за счет Нахчывани...».

Напомним, что речь идет о человеке, который оправдывая действия Армении по сохранению статус-кво в Нагорно-Карабахском конфликте и объявление цюрихских протоколов юридическими ничтожными, заявлял, что «Турция в отношениях с Арменией, много

на себя берет: диктует предусловия, оказывает давление, пытается вмешаться в карабахское урегулирование». Это тот Сафрастян, который на заявления Президента Турции о возможной высылке из страны 100 тыс. нелегальных мигрантов, отмечал, что «стыдно, что представитель правительства, которое фальсифицирует историю, ...используют наших соотечественников в качестве заложников». И это тот специалист, который в ответ на действия турецкой стороны по обеспечению национальной безопасности в рамках операции «Оливковая ветвь», объявил Турцию агрессором и упрекнул мировое сообщество в том, что оно смирилось с этой мыслью.

И самое главное. Это тот человек, который обвиняет Турцию в поддержке Азербайджана, в многократном стремлении «выступать в пользу Азербайджана, втиснуться в состав Минской группы». Это Сафрастян высказывался против проводимых периодически в Нахчыване совместных турецко-азербайджанских военных учений и отмечал, что «Азербайджан и Турция ищут пути для еще большего укрепления на этой территории своего влияния».

Вот почему якобы «агрессивные замыслы» Турции по вопросам аннексии Нахчывана в свою пользу являются верхом фарисейства, провокационного подстрекательства и откровенной лжи.

Дело в том, что Нахчыван – автономная и неотъемлемая часть Азербайджана, признанная ООН. Это было установлено еще известными положениями Московского и Карских мирных договоров 1921 г., упомянутых мною ранее. Во-первых, интересно знать, какое свое влияние должен укреплять Азербайджан на собственной территории? Во-вторых, Россия и Турция являются согласно указанным договорам, междуна-

родными гарантами автономного статуса Нахчывана в составе Азербайджана. Стало быть, и не имеет смысла говорить о якобы турецких притязаниях на Нахчыван. И, в третьих, если это интеллектуальная провокация, то при существующем характере верных союзнических отношений между Турцией и Азербайджаном, братстве народов наших стран, по существу являющихся единой нацией, подобная подача информации ученым, провоцирующим азербайджано-турецкий раздор также бессмысленна. Так в чем же дело, когда армянский ученый муж делает подобное заявление? А дело в том, что мечтая онахчыванской землях, исторически претендуя на эту территорию, фарисеи от армянства очень хотели бы захвата Турцией Нахчывани. Самому армянству аннексия не под силу, а вот сделать чужими руками очень хотелось бы. Ведь в этом случае нарушаются договоры (Московский, Карский) от 1921 г. и стало быть возникают юридические предпосылки для их отмены и тем самым возникает возможность легитимизации собственных экспансионистских претензий армянства.

Что касается территории сегодняшней Армении, то подчеркнем, что она была значительно расширена решениями советского правительства в советское время за счет уступок азербайджанских земель, в т.ч. Зангезура и Гейчи, что не могло найти отражение в Карском договоре от 1921 года. Следовательно, именно у Азербайджана есть, по крайней мере, право не признавать границы Армении от 1988 года, т.е. до времени оккупации карабахских земель. Вот почему, российский политолог-историк Олег Кузнецов справедливо пишет, что именно ради этого «армянские политологи и вбрасывают в дискурс идею возможности присоединения Турцией Нахчывана. Тем самым они стре-

мятся, поделив чужими руками то, что им не принадлежит, сохранить то, что им по факту принадлежит, хотя законность такого владения вызывает вопросы в исторической ретроспективе».

А теперь «перейдем» из «Восточной Армении» наших дней в сфальсифицированную «Западную Армению» прошлого. Как известно, бейлик Малых Арсаков, созданный Парфией во главе которой стояли туранцы-Арсаки, размещался в Восточной Анатолии и являлся доминионом. Этот бейлик был переименован на армянский лад в царство Аршакуни и с подачи хай-армянских историков превратился в основную часть вымышленной «Западной Армении».

Арсак II в 63 году до н.э. посадил своего брата Валарсака на трон Армении и вплоть до 428 года на этой территории правили наследники и представители его династии. История дает однозначные и вполне ясные ответы на вопрос о происхождении Малых Арсаков, однако хай-армянская историография интерпретирует исторические факты по-своему.

Так, кто же на самом деле жил на этой территории? Чтобы ответить на этот вопрос, обратимся к книге армянского ученого Иосифа Сандагяна «Histoire documentaire de L'Armenie des ages du paganisme (1410 av. – 305 apr. Y-C)», «Документальная история Армении в языческую пору (1410 г. до н.э. – 305 г. до н.э.)», изданного на французском языке в 1917 году в Риме.

Сандагян, хотя и называл хайев автохтонами Армении, тем не менее, он не мог не коснуться и проживающих здесь, по его мнению, «инородцев». В своей книге он перечислил 13 этнонимов племен и народов, которые проживают на этих землях, и большинство из них имеют тюркское происхождение. По-

лучается, как пишет по этому поводу известный турецкий историк Фахреддин Кырзыюглу, что в этом случае «армянам (хайям) не остается пространства на территории Армении...». Уже много лет националистические круги хай-армяне признают книгу своего соотечественника, они скупали все тиражи книг И. Сандагяна и сжигали их, а имя его не указывалось ни в каких библиографиях.

Таким образом становится очевидным, что ни Восточная Армения, ни Западная Армения никогда не являлись непосредственной исконной территорией хай-армян, а есть всего лишь плод мифотворчества хай-армянских историков.

Приведу еще один пример хай-армянского двуличия. В апреле этого в турецком городе Ван планируется открытие музея, в котором собраны находки и эксклюзивные образцы, посвященные истории Ванского царства (Урарту). Строительство музея, которое обошлось в 10 млн. турецких лир, финансировалось Министерством культуры братской страны. Целью проекта является сохранение памятников и экспонатов, обнаруженных на территории Восточной Анатолии, древняя культура которой сыграла огромную роль в формировании общемировой цивилизации. Однако армянские СМИ интерпретируют данное благородное событие иначе. Как пишет сайт «uerkramas.org» (15.02.2018) «В городе Ван (западная Армения, оккупированная турками) 10 апреля 2018 г. откроется музей, где будут представлены находки и эксклюзивные образцы, посвященные истории Ванского царства (Урарту)». И приходится снова и снова напоминать о том, что и вымышленное Араратское царство, и принадлежность «оккупированной» Западной Армении хай-армянам являются плодом фанта-

зии армянских историков и идеологов, страдающих мифотворчеством, которое играет роль связывающего звена между территориальными претензиями и присвоением культурного наследия автохтонных народов.

«Армянская традиция по присвоению культурного наследия азербайджанцев» давно известный метод хай-армянского стяжательства интеллектуальной собственности азербайджанского народа.

С целью присвоить фольклорные образцы азербайджанского народа хай-армяне пересказывали азербайджанские легенды на армянском языке, а наши баяты исполняли армянские ашуги-гусаны. Арменизировались тюркские имена и топонимы в азербайджанских дастанах, с азербайджанского языка на армянский переводились пословицы и издавались под видом армянских. Азербайджанские народные песни и мелодии записывались на ноты и издавались как армянские или их начинали исполнять армянские музыканты. Дабы выдавать азербайджанские блюда: долму, пити, бозбаш, лаваш и др. за армянские, на другом конце океана придумывали «оригинальные» новшества и добавляли в рецепты, приводили смешные доводы относительно значения узоров и орнаментов на присвоенных азербайджанских коврах. Даже гранат, который растет и известен в Индии, в Израиле и в других странах, был освящен армянским католикосом и превращен в символ благоденствия хай-армян.

Мир уже устал от «кофе, который распространили армяне», от «армянских абрикосов», от «самых древних армянских вин» и т.д.

Как бы забавно это не выглядело, однако получается, что армянские «открытия» унижают армянс-

кую же историю, и она выглядит жалкой и ущербной. Высказывания и тезисы хай-армянских историков о том, что Армения – есть колыбель цивилизации, а армяне – пратодители индо-европейцев, что древние египтяне учились наукам у армян, которые и научили египтян строить пирамиды, что викинги, которые дошли до берегов Британии, имеют армянские корни, что Ереван древнее Рима, что Хорватия, Босния, Румыния, Бельгия, Америка, Канада, Сочи, Сухуми и Одесса являются армянскими топонимами и т.д. не могут не вызывать чувство жалости и смеха. Однако роль посмешища не мешает хай-армянам выставлять в Ереванском национальном музее истории «свидетельства» 500 тыс. летней истории хай-армян.

Уважаемые друзья!

Название нашей конференции выбрано не случайно. Нынешняя наша конференция является продолжением прошлогодней и посвящена теме хай-армянских вымыслов по отношению к географическому понятию «Армения» и исконных ее насельниках. Основываясь на древние тексты, классические источники и труды известных историков мы представим информацию о топонимическом, этнонимическом и лингвистическом происхождении термина «Армения». Опережая события, хочу сказать, что ни одна из приведенных нами версий относительно «Армении» не имеет никакого отношения к современным хай-армянам. Следует отметить, что в Средние века древний термин «Армения» был присвоен хай-армянами, а начиная с XX века слово «Хайастан» используется ими как синоним «Армении» и это продолжается по сей день.

В Азербайджане слово «Арцах», используемое армянскими оккупантами по отношению к Нагорному

Карабаху, везде указывается в кавычках, поскольку ни одна международная организация, ни одна страна не признала сепаратистский режим. Однако самое интересное здесь заключается в том, что пытаясь избежать использования азербайджанского топонима «Карабах», хай-армяне прибегли к термину «Арсак», не подозревая о том, что и «Арсак» имеет тюркское происхождение и обозначает в своем корне название объединения туранских племен «сака», а приставка «ар» означает в переводе с тюркского «муж», «воин». Династия Арсакидов связана с именами первых и последующих правителей Парфянского государства. Подобно тому, как в Древнем Риме «цезарь» означал то же самое, что и «император», на древнем Востоке «Арсак» использовался как синоним слова «царь» и выступал в роли символа высшей власти.

В Древнетюркском словаре М. Кашкарлы, в словаре "An Etymological Dictionary" G.Canson-а слово «сак / саг» использовалось в значении «бдительный», следовательно, слово «Арсак» имеет семантику «бдительный воин», «воин, способный защитить». Древние турки называли «бдительного воина» «сак эр», «Арсак» является инверсионной формой этого слова. И данная этимология термина «Арсак» соответствует мнению известного ираниста Ричарда Фрайа, который писал, что «это имя может быть истолковано...как «муж», «герой», из «arsan», что более вероятно» («Наследие Ирана», Москва, «Наука», 1972 год). Вторая часть слова «арсан» используется у М.Кашкарли как «сак» / «саг». Слово Си-Сакан, используемое персами и хай-армянами, также имеет тюркские корни и относится к туранцам-сакам. В китайских источниках Su / Se (Sö / Si) являлись обозначением основной ветви саков Центральной Азии. Та-

ким образом, Si-unik = Si+unik (здесь «unik» в значении «akan» - то есть «имеющий течение», «проистекающий») указывает на бейлик Si, Si+Sakan означает саков Si. Есть еще несколько иная этимология слова «сак», которую дает известный азербайджанский ученый Мирали Сеидов, считающий, что оно используется в значении «стрела». Отец армянской истории М.Хоренский писал, что «Сисак является искусным лучником и нарекает своим именем страну Сюник, но персы называют более точно Сисакан». Здесь «сак» истолковывается как «наконечник стрелы», а на древнем армянском языке слово «сюни» означает то же самое, однако «Сисакан» у персов переводится как «Три стрелы» («Си» - «три», «сак» - «стрела»). В связи с этим напомним, что словосочетанием «Три стрелы» (по тюрк. «Учок») прародитель тюркок-огузов Огуз каган назвал левое крыло своих потомков (правый фланг был назван «Бозок»). Шамшадил на азербайджанском, Самшвидле на грузинском («Сами» - «три», «швидле» - «стрела») также означают конфедерацию левого крыла огузских племен «Учок»).

На михейских письменах Древней Месопотамии слово «сак» подразумевало «руководителя», «главу». Русское слово «сагайдак» является заимствованным тюркизмом и означает «колчан» - т.е. «торба со стрелами». Таким образом, если принять, что «сак» / «саг» - это «стрела», то термин «Арсак» может означать «воин-лучник».

Итак, мы вкратце раскрыли этимологию слова «Арсак» и установили, что оно не имеет к хай-армянам никакого отношения.

В завершении своего выступления хотелось бы поделиться своими мыслями по поводу планируемых и уже включенных в Список нематериального куль-

турного наследия ЮНЕСКО образцов азербайджанского искусства. Благодаря усилиям и плодотворной деятельности Первого вице-президента Азербайджанской Республики, президента Фонда Гейдара Алиева уважаемой Мехрибанханум Алиевой, начиная с 2008 года в Список ЮНЕСКО было включено 11 элементов азербайджанского культурного наследия как то: музыкальные инструменты, ковры, ашугское искусство, рецепты национальных блюд и др. Благодаря этому, и я говорю это с чувством большой гордости, включенные в Список ЮНЕСКО азербайджанские элементы по своему количеству в два раза превосходят элементы наших злополучных соседей. Время от времени армянская сторона посредством заявки в ЮНЕСКО предпринимает попытки закрепить за собой образцы культурного наследия и фольклора азербайджанского народа. Очередная претензия армян касалась хачкаров, хачдашев, распространенных на всей территории Кавказа. Не учитывая интересы народов, проживающих в этом географическом ареале, не замечая исторических границ и современных демаркационных линий, хай-армянская сторона выдвинула претензии и на хачдаши. Агентством по Авторским Правам и сотрудниками, занятыми в сфере культуры на имя Генерального директора ЮНЕСКО госпожи Боковой было адресовано письмо, после которого заявка армянской стороны, охватывающая хачдаши на всей территории Кавказа, была отклонена. В список были внесены только камни, обнаруженные на территории Армении.

Кроме хачдашев, армянская сторона несколько раз давала заявку на закрепление за собой права считаться этническими носителями азербайджанского танца «Кочари». Благодаря усилиям азербайджанс-

кой стороны, ряда государственных и общественных структур, в том числе Агентства по Авторским Правам Азербайджана, нам удавалось препятствовать армянским потугам, внести этот танец в список ЮНЕСКО. К сожалению, в прошлом году по ряду причин, армянской стороне все же удалось добиться своего. Однако, тем не менее, нет никаких сомнений в том, что танец «Кочари», хореография которого олицетворяет образ жизни тюрков, которые занимались отгонным скотоводством, принадлежит тюркским народам, Название танца в переводе с азербайджанского языка означает «кочующий» или «кочевой», а как существительное – «кочевник». И в корне этого слова стоит известный тюркизм «кӧҹ», т.е. «кочевка», «переселение», откуда происходит по единодушному мнению российских тюркологов и лингвистов и русское слово «кочевник». Что касается армянских этнографических «изысканий» относительно термина «коч» и его производного «коч-ари» («смельчаки» или «смелые арии»), то следует помнить, что в армянской фонологии отсутствуют тюркские гласные «ӧ», «ӕ» и потому заимствованные тюркские термины при наличии таких гласных заменяются звуками «о», «а» или «э», откуда и искаженный вариант азербайджанского «Кӧҹәги» в армянской транскрипции «Кочари». Чтобы выйти из этой ситуации армянские специалисты названия этого танца и пытаются связать с другим тюркским термином «гоч / коч» - «овен», «смельчак».

Дело доходит до абсурда, когда армянское присвоительство дает этому хороводному танцу нелепую этимологию – «смельчаки-арии» (коч-ари) и не прибегает при этом упомянуть, что «коч» - смелый / смельчак является тюркизмом.

Армянская сторона зарегистрировала «Кочари» как традиционный армянский танец, укрепляющий чувство групповой самобытности, солидарности и взаимоуважения. Стало быть, подспудно полагается, что танец древний, и он отображает этническую идентичность. Очевидно, что упоминания о нем в таком случае должны быть естественным образом в армянских толковых словарях. Однако наш поиск во всех армянских словарях, начиная с 1633 года по 1944 год, показал, что ни фонетически, ни семантически название танца «Кочари» не найдя отражения в армянских толковых словарях, не имеет к армянам никакого отношения. Однако, если же для сравнения мы возьмем Древнетюркский словарь Махмуда Кашкари (Кашкарлы) от XI в. н.э. («Диванилугатат-турк»), то обнаружим к слову «кочари» два значения: «кօժտօք», т.е. «кочевать» и «гоч», т.е. «овен». И тут я хочу спросить у армянских ученых почему в 7 армянских словарях начиная от XVII в. нет понятия «кочари», а в тюркском от XI века, напротив, имеется?

Ответ ясен: «Кочари» – одна из разновидностей нашего танца «Яллы», тысячелетиями закреплённого в каменной памяти гобустанских скал.

В настоящее время армянская сторона готовит новые провокационные заявки для включения в список ЮНЕСКО. Как сообщает «Спутник Армения», Ереван намеревается включить единственную не разрушенную азербайджанскую мечеть на всей территории Армении «Гек-мечеть» в первичный Список мирового культурного наследия. Вандалы, разрушившие на оккупированных азербайджанских землях все исторические памятники и мечети, предпринимают попытку представить азербайджанскую мечеть, как иранскую в знак армянской благодарности иранской стороне за

то, что находящиеся в Иране монастырские комплексы Сурб Степаннос, Сурб Тадевос и Дзор-Дзори были заявлены Тегераном в Список ЮНЕСКО. Вдобавок ко всему армяне грезят внести в Список ЮНЕСКО рецепта и использования «армянского» матцони (матсун), «армянской» водки из фруктов (скорее всего, из плодов тутовника оккупированного Карабаха) и даже традиционного армянского ковроткачества и музыкального инструмента тар.

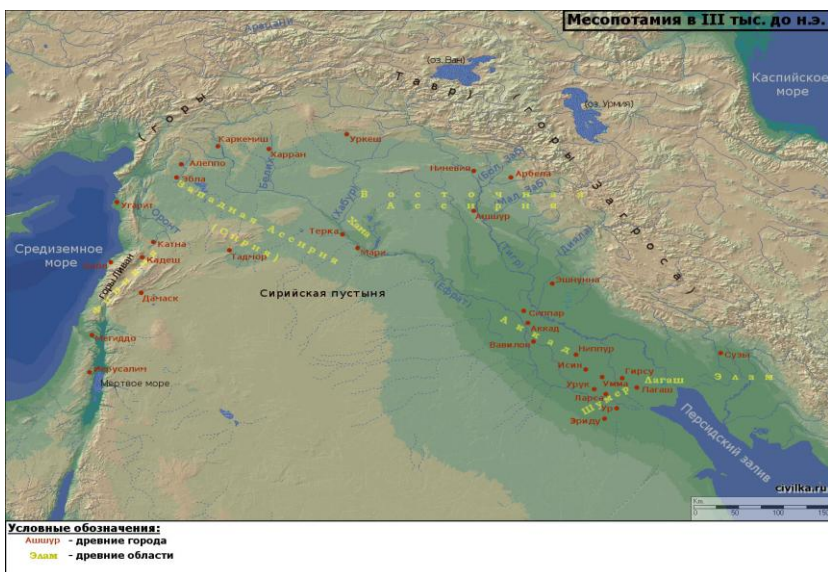
Если отбросить в сторону хай-армянскую кражу традиционных культурных выражений и традиционных знаний других народов, открытый плагиат, мы, хотим того, или нет, но должны найти ответ на один вопрос: когда же армяне будут готовы представить миру что-то свое, продукт действительно армянского интеллекта и искусства?

Некоторые сеют ложь, а обманутые этой ложью, начинают распространять ее. Поэтому, мы, будучи слугами своей совести, хозяевами собственной воли, должны консолидироваться, чтобы уменьшить количество людей, введенных в заблуждение армянством.

Благодарю!

Древние тексты и классические источники разоблачают армянские фальсификации и измышления или об исконных насельниках территории «Armeniya»

Месопотамия в III тысячелетии до н.э.

Источник: <http://civilka.ru/mesopotamia/narody.html>

I. Сегодняшняя армянская историография и многочисленные околонучные круги обвиняют нас в том, что в связи с созданием АДР только в 1918 г., и даже позднее, мы стали именоваться азербайджанцами, причем, с подачи И.Сталина. Пожалуй, это самый досужий тезис армагитпрома, пытающегося апеллировать к нашей «незрелости» как нации. Не соглашаясь

с этим тезисом принципиально, допустим, что даже это так. Но позволительно спросить, ведь мы как-то назывались, будь то азербайджанские (адербаджанские) татары, или кавказские турки, или турки-азери, наконец, и, просто турки или мусульмане. Прошу обратить внимание, что все эти названия выражают наше происхождение, наши корни, вероисповедание и ареал проживания, а именно турки (татары) с Кавказа, Азербайджана, турки-мусульмане. А что сегодняшние армяне? Самоименуясь хайами, они присвоили название других этносов и, в частности, армян-армянцев. В отличие от азербайджанцев, живущих в своем географическом ареале, в стране под названием Азербайджан и представляющих в институциональных источниках историю своей страны как «Историю Азербайджана», армяне лавируют в своих исторических документах и как Хайи, и как Армяне, а свою институциональную историю в той или иной редакции преподносят как «Историю хайев» или «Историю армянского народа», подменяя понимание страны или название географического ареала проживания своим самоназванием или приобретенным названием других этнических групп. Этот подход аллохтонов-мигрантов, а не автохтонов, насельников той или иной территории. Это взгляд на историю и современность тех, кто, оказавшись на той или иной земле, определяет ее или, по крайней мере, претензии на нее, как на исконные. В отличие от нас – азербайджанцев, в которых летят хай-армянские стрелы о присвоении чужой истории, именно хай-армяне выкрали историю других народов, продолжают красть чужое материальное и нематериальное культурное наследие, и любыми доступными способами и средствами стре-

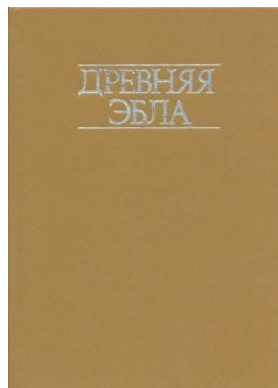
мятся представить миру украденное, как принадлежащую им интеллектуальную собственность.

На презентации «Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməni saxtakarlıqlarını ifşa edir» («Древние тексты и классические источники изобличают армянские фальсификации и измышления»), сделанной нами 26.04.2017 г. и представленной в виде соответствующей брошюры, была особо подчеркнута важность разоблачения одного из главных тезисов армянской историографии, в котором сознательно смешиваются понятие географического ареала проживания ряда народов, именуемого «Армения» с названием «Страна хайев – Хайястан», а на основании сфальсифицированной искусственной синонимии отождествление их политической, этнической и других историй и тем самым присвоение прошлого древнего края «Армения – Երմəնիւոյ» в пользу хай-армян.

В этой же нашей работе, как и в некоторых более ранних исследованиях, мы опираясь на древние тексты и классические труды, сделаем акцент на происхождении термина Армения / Арминийа, его семантике на основании исторических сообщений, изучим какому этносу он принадлежит и на каком языке говорили его носители. Тем самым мы сначала покажем, что возникновение этого термина не имеет никакого отношения к нынешним хай-армянам. Затем мы подробно остановимся на сегодняшних версиях, трактующих термин Армения / Арминийа. Мы намеренно не будем касаться хай-армянской версии, опирающейся на подмену в армянском варианте Библии с внесенными сюда фантомами Хайя, Армена, Арама и т.п., а для уточнения подробностей отсылаем Вас к ранее изданным нашим исследованиям по данному вопросу.

II. Начинаем изложение с двух ярких примеров, с которыми мы встречаемся, изучая термин «Армения / Арминия», и его коренную часть (основу) Арми / Ерме; один из этих примеров приводит нас к трактовке текстов, найденных при археологических раскопках в Эбле, датируемых не менее 4-мя тысячелетиями ранее, т.е. примерно к 2300 г. до н.э., а второй – к трактовке одного из сюжетов мифологического характера, донесенных до нас Страбоном и датируемых не менее 3-мя тысячелетиями ранее, дотроянской эпохой.

II 1. Сборник «Древняя Эбла» посвящен историко-культурным памятникам Эблы – древнего города, открытого итальянской археологической миссией в Сирии и представляет собой подборку статей специалистов. Сборник составлен итальянским ученым, главой итальянской археологической миссии в Сирии проф. Паоло Маттиэ с заключительной статьей проф. И.Дьяконова.

Найденные археологические находки относятся к царскому дворцу в Эбле – конец III тыс. до н.э. – т.е. времени, считаемого до этого без письменным. Материалы сборника не могут быть обойдены вниманием, поскольку в некоторых древних текстах название «Эбла» используется параллельно с названием «Арманум».

Сначала остановимся на статье П.Гарелли «Замечания по топонимике из архивов Эблы» (Сб. «Древняя Эбла», под общ. ред. И.М.Дьяконова, М., «Прогресс», 1985). Автор пишет, что «существует также известное количество часто упоминаемых наиме-

нований, отождествление которых наталкивается на определенные трудности». Пример – «Ar-mi», рассматриваемое др. специалистом (Дж.Петтинато) как имя собственное. С его т.з. это существительное «город», «которое в отдельных случаях обозначает всеми подразумеваемый город, т.е. Эблу». Вместе с тем, автор подвергает справедливой критике подобное разъяснение, отмечая, что в найденных таблетах имеет место редуцированная форма «ar-mi» в виде ar-mi – ar-mi в детерминитовом топониме ...^{ki} или без него, и полагающего, что это и есть именная форма, представляющая собой множественное число от выражения «уг» - «город». Гарелли пишет, что подход автора неверен, поскольку, во-первых, лингвистически «уг» не может дать ar-mi (как употребляется чаще всего этот топоним), во-вторых за «ar» следует аномальная форма множественного числа «mi» и, вдобавок, с удвоением «ar-mi ar-mi». В связи с этим автор предлагает понимать под «Ar-mi^{ki} Ar-mi^{ki}» людей (города) Ar-mi, т.е. **армийцев**.

Наряду с этим, нет прямого ответа на вопрос о местонахождении города Ar-mi. Ясно только то, что он находится поблизости к г. Эбла. Автор отмечает в текстах частое параллельное употребление наименований Эблы и Арми («Ebla^{ki} wa Ar-mi^{ki}») и это **приводит к рассмотрению аналогичного параллелизма в надписях Нарам-Суэна: «Ar-ma-nam^{ki} и Eb-la^{ki}» либо в виде «Ar-ma-nim и Eb-la^{ki}»**. Поскольку есть различие в исходе слов, то допуская удлинение гласных в исходе основы слов (что имеет место в текстах раскопок из Мари), мы можем рассматривать версию о размещении **Ar-ma-nim в районе Халеба**.

Автор отвергает гипотезу, высказанную ранее специалистами, в частности, Дж.Петтинато, согласно

которой встречающееся в текстах название « $\bar{A}$ -du^{ki}» отождествляется с Hattu, страной Хатти, по причине того, что в этот период **одной** страны Хатти не было и только, многими столетиями позже, Анитта (хеттский царь) осуществил объединение.

Однако, мы не можем согласиться с автором, поскольку речь может идти о библейских Хаттах, которые из Месопотамии ушли в Палестину, а Сирия считалась их обителью и в ранний период их становления и в последующие хронологические этапы.

Согласно тексту выясняется, что Мари имеет претензии к царю « $\bar{A}$ -du^{ki}», оказавшему помощь людям Эблы, что по-нашему мнению, вполне вероятно. Наряду с этим вполне разумно, по мнению автора, допустить, что эти два города, располагались недалеко друг от друга, с чем мы согласны.

Эбла

Источник: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ebla>

II 2. В анализе приводимых топонимов важную роль играет статья И.Дьяконова «Значение Эблы для истории и языкознания». Дьяконов пишет, что «о походах» на Эблу сообщают два царя нижнемесопотамской династии Аккада: «Саргон Древний (2316-2261 гг. до н.э.) и Нарам-Суэн (Нарамсин) (2236-2200 гг. до н.э.) и видимо, именно Нарам-Суэн совершенно разрушил «Эблу и Арманум» и уничтожил эблаитское царство около 2225 г. до н.э. при его последнем царе Ибби-Зикире...». Эбла была восстановлена около 2000 г. до н.э., но население ее, по мнению И.Дьяконова, сменилось, распространился аморейский западно-семитский и хурритский языки и Эбла, играя определенную роль в течение первой половины II тыс. до н.э., была еще раз разрушена и не возрождалась более. Дьяконов пишет, что в текстах идет речь об Эбле периода ранней бронзы, примерно 2500-2225 гг. до н.э., когда здесь жило «самобытное население», говорившее на новооткрытом эблаитском языке. Амореи и тем более хурриты, по мнению Дьяконова, жили здесь позднее. И здесь особо подчеркнем одну мысль И.Дьяконова со ссылкой на И.Э.Гельба (G.J.Gelb "Ebla and the Kish Civilization", "La Lingua di Ebla", Napoli, 1981): «... Топонимика эблаитских текстов не хурритская, не шумерская и не семитская [мы могли бы прибавить – и не индоевропейская], а указывает на какой-то более древний этнический субстрат, пока совершенно загадочный».

Далее, И.Дьяконов пишет, что «в некоторых **околонаучных** кругах исключительный интерес вызвало название соседнего с Эблей города *Armanum*, а также нередко встречающегося в текстах топонима (?) или этнонима (?) «ar-mi^{ki}», и возникла надежда – нельзя ли видеть здесь предков армян?». Убедительными

аргументами, И.Дьяконов доказывает, что «предположение о существовании армян в Сирии III тысячелетия не представляется вероятным», а «миф об армянах», упоминаемых в эблаистских текстах, «обречен растаять так же, как миф о библейских городах». Прежде всего, потому, что «в многочисленных личных именах из Эблы, ни в одной топонимике нет и намек на армянский или какой-либо иной индоевропейский лингвистический элемент». Известно также, что «никогда в течение своей истории сами армяне себя так не называли». Персидский термин *Arminiya*, греческий *Ἀρμένιοι* «несомненно был создан соседями армян-хайк по какому-то топониму на южной окраине их обитания» и **«нет причин почему бы этот топоним не мог существовать здесь намного раньше, за тысячелетия до образования армянского этноса», а созвучие между названием древнесирийского города III тыс. до н.э. и названием, которое дают с VI в. до н.э. армянскому народу чужестранцы, является случайным.**

Со своей стороны, мы добавим, что этот научно-обоснованный и четкий ответ известного ученого околонуучным хай-армянским кругам мог бы являться и более жестким, поскольку с VI в. до н.э. армянами могли именоваться не хай-армяне, а арменийцы, проживавшие на землях, топонимически именуемой *Armeniya*.

«Что касается этнонима *ar-mi^{ki}...*, то более вероятно (как отмечено у И.Дьяконова), что в нем нужно видеть название жителей г. Арманум, или же известный семитский этноним *arṁi*, *arāmī*, *arammī*, который не относился изначально к арамеям, т.е. к определенной, засвидетельствованной с конца II тыс. до н.э. группе семитов... Дело в том, что этноним *Aramu* (от-

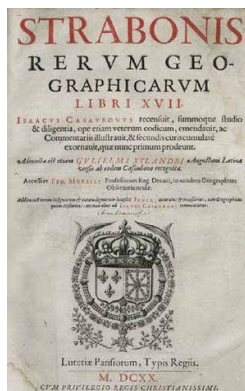
куда притяжательная форма *arami*, *arṁi* и т.д.) упоминается уже в аморейских генеалогиях в начале II тыс. до н.э., а также в Библии в качестве эпитета предка древних евреев, арамеев и арабов и, видимо, означал «номады» вообще, т.к. ни амореи, ни евреи, ни арабы никогда не говорили на том семитском языке, который сейчас в науке называется арамейским». Соглашаясь в целом с соображениями проф. И.Дьяконова, считаем, что вопрос происхождения названий *Arman*, *Arṁi* увязывать с доарамейским термином *Arami* допустимо, но не обязательно и требует дополнительной проработки. Тем более, что проф. Ф.Агасиоглу (Джалиловым) в его работе «*Azər xalqı*» выдвинуты доказательные аргументы широкого использования топонима *Arman* в ономастике тюркских народов и предложено понимание аналогичного этнонима как названия субарейского племени «ермен», относимого автором к прототюркским племенам. Наряду с этим, существует версия происхождения указанного термина от слова «арман-орман» и ныне используемого в тюркских языках в смысле «лес-дерево», выдвинутая лингвистом-историком Э.Алили, а также имеется ряд замечательных работ покойного турецкого проф. Ф.Кырзыоглу с трактовкой термина *Arme* / *Erme* как географического понятия (напр., в книге “*Türk tarihinde Ermeniler*”). Наконец, в ряде ранее опубликованных работ мы показали, что этот термин восходит к туранскому хаттскому племени из союза Наири. Обо всем этом будет сказано позднее.

Данный пример убеждает нас в том, что термин Армения / Арминия и соответственно Арманум, Арми не имеют никакого отношения к нынешним армянам и их происхождение не связано, по крайней мере, ни с семитами, ни с индоевропейцами.

И в заключение этого раздела я процитирую замечательную мысль проф. Дж.Кэмпбелла, который отмечал, что и «ранняя история Арминии и Персии были получены благодаря туранским документам и традициям. Точно также как и большая часть историй от Раджи Таганіні («История царей Кашмира») опирается на туранские источники. Благодаря Туранской Малой Азии не только греческие авторы на Западе могли представить свою историю, но и многие другие почерпнули ее от иллирийцев, этрусков, кельтов в силу сохраненных ими письменных традиций. В самых старинных записях, сохраненных кельтскими и скандинавскими авторами, инкорпорированы именно эти традиции, традиции более цивилизованных туранских народов» (John Campbell “The Hittites. Their Inscriptions and their History”, 1890, на англ. языке, перевод наш).

II.3. Хай-армяне, хватающиеся за любой термин, в основе которого лежит буквосочетание «Arm» как за соломинку, выводящую на их древность, не могли пройти мимо отрывка из Страбона «География», где говорится об Армене / Арменузе (Здесь уместно было бы заметить, что по свидетельству одного из армянских академиков С.Айвазяна слово «арматура», как и все термины, имеющие в корне сочетание «арм» исключительно хай-армянского происхождения). Повествуемое Страбоном интересно и по той причине, что позволяет по-новому взглянуть на этимологию названия реки Аракс. Напомним, что опираясь на древнегреческую

мифологию, когда Аргонавты были в поиске золотого Руна и к ним примкнула группа фессалийцев во главе с Арменом, Страбон пишет: «По преданию Ясон во время своего путешествия в Колхам вместе с фессалийцем Арменом проник вплоть до Каспийского моря, и посетил Иберию, Албанию и большую часть Армении и Мидии, как это доказывают находящиеся там святилище Ясона и некоторые другие памятники. **Армен же, говорят, происходил из Армении**, одного из городов, лежащих у Бибейдского озера между Феррами и Лариссой, спутники его, будто бы заселили Акилисену и Сиспаритиду до Калаханы и Адиабены. **От имени Армена, говорят, осталось и название Армении**» (выделение наше). Несомненно, что приведенный отрывок из Страбона о Ясоне и Армене имеет мифологическую основу, но зачастую мифы отражают отголоски, реминисценции некогда существовавших событий. Как видно и среди античных авторов Македонской эпохи имело место представление о том, что географическое название Армении является памятью от имени фессалийца Армена и, стало быть, именно героям дотроянской эпохи Ясону и Армену мы обязаны этим названием. Продолжая далее, Страбон разъясняет этимологию названия реки Аракс: «Как полагают, Армен и его спутники назвали Аракс одним именем с Пенеем, из-за сходства его с этой рекой; ведь и Пеней называется Араксом потому, что он «отколол» Оссу от Олимпа, прорыв Темнейскую долину» [2. XI, 14. 13]. Здесь необходимо разъяснение. Фессалийская река Пеней отделяет горы Оссу и Олимпа и вырывается на Темпейскую долину. Так в чем же сходство между реками? Дело в том, что в древнее время Фессалию населяли Пеласги, и эти кочевые племена по ряду сведений связаны с туранскими пле-

менами хаттов и, в свою очередь, полагают, что этруски – выходцы из пеласгов. Следовательно, сходство именно в названии Аракс, данному Фессалийскому гидрониму Пеней и Малоазийскому Араксу. Надо заметить, что среди известных исторических текстов название реки Аракс ранее всех упомянуто в анналах ассирийского царя Сеннахерима (VIII-VII вв. до н.э.), где отмечается, что после победы и взятия Вавилона, он часть жителей этого города переселил к берегам р. Аракс, именуемой у него как Arakhti. Эти сведения можно подчерпнуть у ассиролога Аустин Лаярда (Austen Layard “Discoveries at Nineven and Babylon”, N.-Y., 1853). Другими словами, упоминание о гидрониме Аракс уходят как минимум в глубину 2800 лет. Чтобы понять, что сходство в названиях рек не случайно, необходимо вернуться к земле древней Фессалии. Оказывается на этой земле, населенной пеласгами туранского происхождения действительно существовал город с названием Армения / Ормения и именно здесь, протекала река с названием Аракс, именуемая ныне Пеней.

Итак, фессалийский Армен вышел на фессалийский город Армения, обязанного ему своим названием, где протекала р. Аракс и он же и его спутники называли Араксом гидроним, рождающийся в горах Анатолии. Как с очевидностью следует из этого мифологического сюжета, изложенного Страбоном, ни он, ни последующие античные авторы, не связывали название «Армения / Arminiya» с армянским / арминийским этносом (арминийцами), ни тем более с нынешним армянским этносом (хай-армянами). **Тем самым появление географического термина Армения / Arminiya и ее упоминание в античных текстах никоим образом не согласуется с точкой зрения не-**

которых современных историков о том, что хай-армянский этнос и армянский язык возник в связи с появлением на исторической сцене географического названия Армения. И это подчеркивалось даже И.Дьяконовым, считавшим, что «эту точку зрения следует признать наивной и ни в коей мере не удовлетворительной» (И.М.Дьяконов «Предыстория армянского народа». Ер., 1968).

Поскольку, как выясняется, возникший термин «Армения» не имеет отношения к хай-армянскому этносу, предстоит ответить и на другой вопрос: почему р. Араз / Аракс названа именно так и как можно этимологизировать это название?

Прежде всего, отметим, что ранние фессалийцы не говорили на греческом языке, да и собственно, в этом языке нет слова, подтверждающего этимологию гидронима, приводимую Страбоном. По мнению Геродота, они говорили на пеласгическом языке. Геродот, владевший многими языками Балкан и Малой Азии, не понимал пеласгский язык и считал его «бесспорно варварским» Геродот писал: «На каком языке говорили пеласги, я точно сказать не могу. Если же судить по теперешним пеласгам, что живут севернее тирсенов в городе Крестоне (они некогда были соседями племени, которое ныне называется дорийцами и обитали тогда в стране, теперь именуемой Фессамиотидой), и затем – по тем пеласгам, что основали Плакию и Скиллак на Геллеспонте и оказались соседями афинян, а также по тем другим городам, которые некогда были пеласгическими, а позднее изменили свои названия. Итак, если скажу я, из этого можно вывести заключение, то пеласги говорили на варварском языке».

Таким образом, Геродот считал, что фессалийцы говорили на пеласгском языке, чуждом, варварском для эллинов и многие жители Греции, имея пеласгское происхождение, до эллинизации говорили на этом своем языке и прежнее название Эллады – Пеласгия (Геродот I, II). Эти же сведения были повторены и другим древнегреческим автором V в. до н.э. Фукитидом в его «Истории», а Страбон в «Географии» отмечал, что «пеласги были древнейшим из всех племен, которые властвовали в Греции. Он же подчеркивал подвижность, частое перекочевывание этого племени и точно также, как и «римский автор Плутарх в «Сравнительных жизнеописаниях». Ромул, отмечая перемещение пеласгов, подчеркивал, что город Рим был основан и получил название от пеласгов «обошедших чуть ли не весь мир». Наконец, многие античные авторы сообщали, что эллины вытеснили пеласгов из Фессалии и последние, перебравшись за море в Италию, образовали этрусский народ, который римляне называли турсками, а греки – турхенами. Оставшиеся в Греции пеласги были ассимилированы. Геродот считал, что последним пристанищем пеласгов был остров Лемнос, где они сохранялись еще в VI в. до н.э. Здешняя стела с записями пеласгов, позволяет полностью отвергнуть индоевропейское представление об этом языке и, по мнению специалистов, устанавливает родство этого языка с этрусским и этнокипрским (этнокиприотским).

В работе «Кавказская Албания и хатты Малой Азии» (Баку, Агентство по Авторским Правам, 2014) в разделе «Кипрская миграция» нами отмечалось, что древнейшее поселение Киттим (Хирукития) на Кипре, известное с 4-го тысячелетия до н.э. в 3500-2750 гг. до н.э. было колонизировано хаттами, подчинившими

себе местное население и образовавшими народ киттийцев или этнокиприотов. И в последующем Ахейцы, захватившие Палестину, а после падения Хеттской державы, получившие название «филимстимляне» (отсюда и название «Палестина») говорили, что пришли из страны Киттим (т.е. с острова Кипр) и с острова Крит, а финикийские купцы и мореходы называли также Кипр как Киттиум и восстановили разрушенный ахейцами Киттион. Подчеркнем, что по мнению специалистов, этнокиприотский язык Киттима был схож с языками хаттов (Хаттили) и этрусков. Сказанное позволяет допустить, что кипрская миграция, осуществленная хаттами, являвшимися туранским племенем, имела и другие миграционные продолжения, а сходство языка хаттов, этнокиприотов или киттийцев, пеласгов и этрусков является далеко не случайным. И это подтверждается самим Моисеем Каланкатуклу, автором албанской истории: «...От них, от киттийцев – сыновей Иафета, отделились и ушли на языческие острова Киприоты, живущие же в северных странах – соплеменники киттийцев, от них и происходят алуанцы» (Кн.1, гл. 2). В работе «Кавказская Албания и хатты Малой Азии» приводятся факты и о происхождении хаттов-туранцев и близости их языка к туранским в целом и прототюркском, в частности. Продолжая разговор о связи хатты – киттийцы – пеласги – этрусски, приведем соображения проф. Дж.Кэмпбелла из его истории хаттов – хеттов (John Campbell “The Hittites. Their Inscriptions and their History”, Montreal, Toronto, 1890).

Кэмпбелл отмечал, что Umbrian tablets с этрусскими надписями полагают, что этрусски составляли 3 части: Tuscer, Naharcer и Japuscer. Те, что из Tusker или Tuski были представлены на западе и они из

Хаттских людей Tuscha, упомянутых ассирийцами. Naharser или Naharci есть Хаттское (Хеттское) Наири или Naharina из Месопотамии и они, мигрировав на запад, в страну Басков именовались Наварра (наварцы). Наконец, Jaruscer или Jarusci, что разместились на востоке – люди Khupuscia / Hupuscia, греки называли Tharsacus и они также представляли собой колено из племен Наири (О Наири, подробнее в работе К.Иманова «Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməni saxtakarlıqlarını ifşa edir və ya digər haqların siyasi tarixini, tarixi coğrafiyasını və mədəniyyətini özününküləşdirməklə hay-erməni qədimliyinin qurulma səhdləri», Баки, 2017, 2018, МНА, в русском переводе «Древние тексты и классические источники разоблачают армянские фальсификации»). Разобравшись с вопросами о происхождении Арменуса, языком на котором говорили представители его племени и возникновением самого этого племени, мы постараемся ответить на вопрос о том, что значит название Аракс, определенное Арменусом и его спутниками. Для нас очевидно, что название Аракс негреческого происхождения, а принадлежит пеласгам, первоначальным насельникам Греции, восходящим к туранскому племени хаттов. Река называется так, поскольку раскалывает (откалывает) или разделяет определенные территории. Расположенная на востоке Северной Греции Фессалия топографически представляет собой ряд глубоких долин, отделяемых друг от друга горными хребтами, а река Пеней (современная Пиньос, что южнее г. Олимп), беря начало в высокой части Пинда, рассекала область на 2 части. Пеней, он же и Аракс, имея функцию разделительной линии, в древнее время как раз и являлся приграничной межевой линией, рассекавшей на 2 части историческую Фессалию. Надо заме-

тить, что и сегодня Аракс есть приграничная межевая река, а в древности согласно т.з. некоторых историков р. Волга под названием Аракс отделяла Скифию от Сарматии. Словом, в древности термин «Аракс» трактовался как «разделяющая, межевая река». Страбон упоминает именно эту этимологическую нагрузку данного термина.

Азербайджанский историк-лингвист Эльшад Алили первым исследовал вопрос этимологии названия Аракс как «разделителя, межи» и внес предположение о необходимости поиска прототюркских корней этого слова. Действительно, если следовать лексике тюркского языка, для нас – азербайджанцев совершенно очевидно, что «ара» означает «промежуток, отрезок или пространство между чем-то». А в древнетюркском языке глагол «аг» («ар») означает «разделять, отделять» (кстати, слово «ари» - производное от глагола «арытмаг» – «отделять, очищать», к примеру «düyü arıtmaq», т.е. очищать рис путем отделения ненужных примесей). Глагол «ар», как корень имеет много производных слов в силу агглютинативности тюркского языка. Как, например, «араламаг» – разделять, разъединять или же используемое словосочетание «арды вар», переводимое как «продолжение следует», а по смыслу означающее «отделенные части».

Точно таким же производным от слова «ага» – «ара» (промежуток) является древне-тюркский термин «агақи», т.е. «находящийся в промежутке» («Древнетюркский словарь», АН СССР, 1969) и это подтверждает страбоновское толкование этимологии р. Аракс как «межевой реки». Выходит, что родной язык Армена был родственен тюркскому или прототюркскому языку, поскольку и сегодня во всех тюркс-

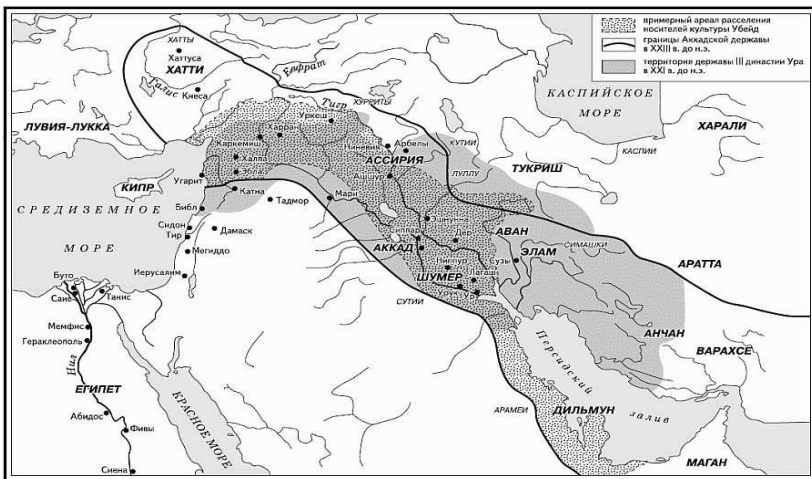
ких языках и наречиях имеется слово «ага» – «ара» – «промежуток, между». По нашему мнению, это закономерно, так как язык пеласгов, потомков хаттов – туранцев, естественно имел туранские корни. Важно и то, что из всех древних языков, кроме туранского, тюркского, только в этрусском языке существовал сходный с «аг - ар» глагол «ars» – «отталкивать, отделять» (Paolo Agostino's "Etruscan Glossary"). И это тоже не случайно, поскольку этрусски представляли собой мигрировавших в Италию пеласгов из Греции. Кстати, ныне мертвый древний язык этрусков имеет множество параллелей с тюркским языком и на этот счет имеется ряд зарубежных и отечественных публикаций. Заметим также, что римский историк Аппиан в своем труде «Митридатовы войны» фиксирует название р. Аракс в виде «Араке», что еще ближе к тюркскому прилагательному «Агақи», а принимая во внимание наличие в тюркской фонологии закона чередования согласного звука «q» в конце слова со временем в «d» и «z», то сегодняшнее название «Araz - Араз» становится совершенно очевидным.

Подводя итоги приводимому материалу, констатируем, что Армен и его спутники говорили на пеласгском языке туранцев, прототюрков, и что как имя «Армен», так и название «Аракс» восходит к туранским, прототюркским корням, а следовательно, около 3 тыс. лет назад, как минимум, в регионе присутствовали носители туранского, прототюркского языка.

И снова, в заключение, мы приведем интересную мысль проф. Дж.Кэмпбелла из ранее цитированного источника. Кэмпбелл писал, что «туранцы были предшественниками арианцев и семитов на землях Малой Азии ... и поэтому оправдано искать на языке их представителей этимологию наиболее древних

терминов, включая личные имена, географические или мифологические названия в пределах Туранской империи».

Ближний Восток в III тысячелетии до н.э.

Источник: М.Д.Бухарин, И.А.Ладынин, Б.С.Ляпустин, А.А.Немировичский «История Древнего Востока»

III. О происхождении термина «Армения / Арминия»

В нашем исследовании «Древние тексты и классические источники разоблачают армянские фальсификации и измышления» (Баку, 2017, 2018, Агентство по Авторским Правам) в разделе «Происхождение названия Армения / Арминия» и в более ранних работах в тезисной форме были высказаны соображения об этимологии этого термина и при этом особо подчеркивалось, что ни одна из точек зрения не имеет отношения к нынешним хай-армянам. И, конечно, исключая лживый хай-армянский тезис, основанный на подтасовке Библии со стороны М.Хоренского в ее армянской редакции с «созданием» фантомов типа Хайк, Армен, Араманеак, Арам и т.п., привязывающих названия типа Армен, Арам к происхождению от Хайка. Трактую происхождение географического термина Армения / Арминия в виде топонима и хоронима, указывалось, что он использовался в значении «верхняя», «высокая земля – страна» и выступал в роли синонима названия «Урарту» (Бехистунская / Бехсутунская надпись царя Дария от 520 г. до н.э.), а в Урартийских надписях (VII в. до н.э.) термин «Арме» означал расположенный в верхнем течении рек Евфрат и Тигр «восточный край». В древнееврейских текстах, а также в клинописных надписях Ассирии, древнеперсидских и древнегреческих источниках семантика названия Урарту также возводилась к значениям «верхний», «высокий», «высота», «верхняя земля», «горная местность» и т.п. В Геродотовское время, эпоху Ахеменидского владычества этот географический термин имел и административное значение, а в период христианства имел также и конфессиональ-

ную значимость. Страбон в «Географии» «Арми / Арим» размещал в Киликии и совсем не случайно, что в современной турецкой области Караман существует город Ерменак. Нами также указывалось, что существует мнение о происхождении термина «Armini» как этнонима и, в частности, древние авторы Калисфен и Пиндар писали о племени «Arim»-ов, проживавших в Киликии у горы Калика, в связи, с чем и соседние горы несут название «Arim». Ссылаясь на проф. Дж.Кэмпбелла, указывалось, что корень названия «Armini» восходит к названию племени Arima / Arimi | Erme (на греческом Arimai) и что указанное племя входило в состав «народов Наири», являвшихся потомками древних туранцев Хатти, поименованных в Библии как Ashteroth (Ashashtari). Именно их древние египтяне именовали месопотамскими Naharain, а в текстах на иврите как Aram Naharaim, а ассирийцы называли их Nairi (Наири). Геродот считал их саками и называл Neuri (Невры).

Наряду с этим, некоторые зарубежные исследователи, например, Сент Мартен (St-Martin), связывали термин «Армини» со словом «Арам», возможно в силу указания Страбона, что армяне являются родственными арамейцам, сирийцам и арабам. Ссылаясь на точки зрения И.Дьяконова, И.Шопена, Н.Адонца, Н.Эмина, мы показали, что речь могла идти в этом случае не об арменах-населенниках Арминии, а об хайях-армянах. Однако, Арам являлся главой известного семитского рода арамеев, язык которых служил средством общения среди народов Ближнего Востока и Месопотамии, язык Нового и Ветхого Заветов, а название Арам было «внесено» в историю хайев-армян М.Хоренским, всячески восхвалявшего его подвиги во имя «хайского народа». И это «нововведение»

М.Хоренского приводило к тому, что хай-армяне, являвшиеся индоевропейцами, хотели также стать не только древними насельниками Арминийи, народом совершенно другого происхождения, но и семитами-арамейцами.

После этого короткого вступления мы подробнее остановимся на версиях о происхождении термина «Армения / Арминийа».

Заметим, что существуют ряд версий происхождения термина «Арминийа», если не принимать во внимание подтасованный хай-армянский тезис, основанный на ревизии Библии (Хайк, Армен, Арменак и т.п.). Все версии, хотя и различны, но полностью исключают хайское название Армении:

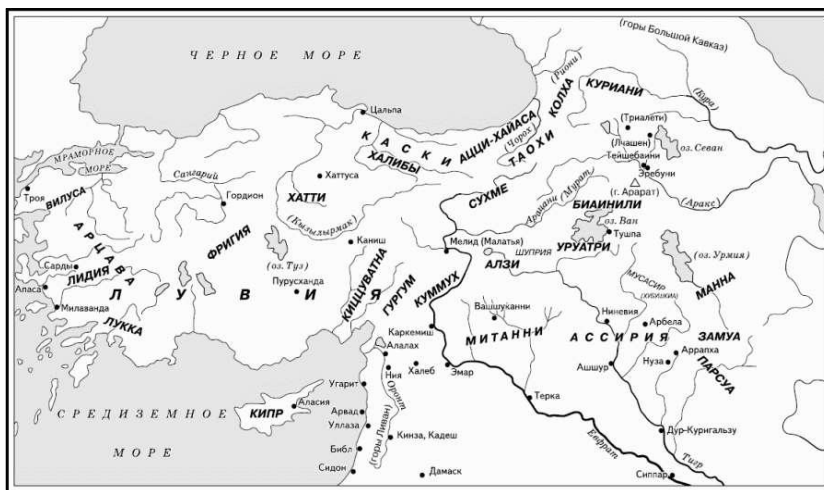
1. Версия проф. Ф.Кырзыюглу, которая в ряде случаев сходится с точкой зрения русского исследователя И.Шопена, в понимании Арминийи, как географической территории в смысле «высокая страна» и т.п.;
2. Версия проф. Ф.Агасиоглу (Джалилова), представляющая термин Эрмен как название прототюркского племени субареев;
3. Наша версия сходная в ряде случаев с позицией канадского проф. Дж.Кэмпбелла (Арми / Арме / Эрме название племени из союза племен Наири, восходящего к Хаттам, а также опирающееся на название местности Arima в Киликии);
4. Версия Э.Алили, основанная на тюркском термине orman / arman, т.е. лес, деревня.

Эти версии условно можно разделить на ряд категорий: топонимическая, этнонимическая, смешанная (топонимико-этнонимическая) и лингвистическая. Мы начнем изложение с топонимической версии, которая наиболее полно описана у проф. Ф.Кырзыюглу.

III.1. Прежде чем осмыслить, какую смысловую нагрузку нес в себе исторический термин Армения / Арминия, необходимо географически очертить пространство, к которому этот термин прикладывался. В целом это земли Восточной Анатолии, и вот какую характеристику дает им уроженец Карса (Восточная Анатолия), известный историк Фахраддин Кырзыюглу в одной из последних своих работ (совместной) под названием «Türk Tarihinde Ermeniler» («Армяне в истории турков»), изданной в Анкаре в 1995 г.

Земли, ограниченные на севере Кавказским хребтом и Черным морем, на юге Кызыл Озеном, Керкуком и Сынчар-дагом, что в Сирии, на западе – Малатья – Шукуровым и Азиатским Ырмагом, а на востоке землями вплоть до Каспийского моря, были примечательны тем, что ее речные воды стекали в четыре моря. Именно по этой причине с древнейших пор и на различных языках эти земли именовались «Yukarı-Eller» или «Yüksek-Ülke» («Верхние Земли» (области) или «Высокая Страна»), т.е. земли, откуда стекали воды. Еще в 1280 г. до н.э. земли на севере Большого Заба и верховьях Тигра, включая округ у озера Ван, ассирийцы в клинописных текстах на своем семитском языке описывали как Uru (высокая, yüksək) – Atru (страна, ölkə), что в сокращенной форме представлялось как Ur-Artu (Ур-Арту).

Анатолия и Армянское нагорье в древности

Источник: М.Д.Бухарин, И.А.Ладынин, Б.С.Ляпустин, А.А.Немировский «История Древнего Востока»

Им же, ассирийцам принадлежит и запись, в которой они, используя как географический термин, землю, приносящую воды в Ассирию, название Nairi (Наири), т.е. Nehirler (Irmaklar) или «речная, водная» (Позднее они стали придавать Nairi другой смысл, а именно «вражеская»). Об этом писал турецкий проф. Шемседдин Гюналтай (Ş.Günaltay “Yakın Şark II Anadolu”, Ankara, 1946). Несколько позднее название «R-R-T», т.е. без огласовки, указывающее на эти земли и имевшее место в более ранних вариантах Библии, в части «Бытие» (Генезис VIII, 4), было представлено в поздних редакциях Библии уже в огласованной, т.е. с добавленными гласными как «горы Араратские» или «Земля Араратская / страны Араратские», как место пристанища судна Ноя, Ноева Ковчега.

Пришедшие из южных степей в I тыс. до н.э. и разместившиеся на землях Диярбекир семиты-арамеи северные земли верховьев Тигра на своем языке стали именовать как «Ar-Mina» / Har-Mina / Har-Minyab, что по смыслу также означало «Верхняя земля / страна» (здесь «Аг» = «высокое, верхнее», а «Mina» = «земля, страна»). Этот же термин достался в наследство и персам, «усвоившим» в период своего владычества в качестве разговорного языка арамейский и применявшим это название к народам, проживавшим у истоков Тигра и в верховьях Евфрата. Это и послужило основанием для надписи царя Дария I на Бехистунской / Бехсутунской (Бисутунской) скале в 515 г. до н.э. упомянуть эти земли в виде Ar-Mina и Ar-Minia (географически нынешние Елазиг-Тунджели отрезок). Это отмечали в своих книгах: “Histoire Documentaire de l’Armenie des Ages du Paganisme”, армянский католический священник-историк Joseph Sandaljian (Rome, 1917, на франц. языке), а также французский историк Rene Grousset, “Histoire de l’Armenie (des origins a 1071)” (Paris, 1947, на франц. языке).

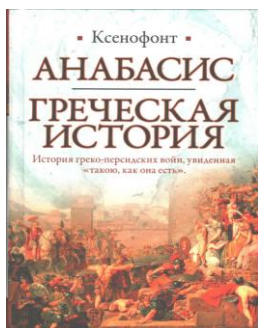
Позднее, уроженцы Западной Анатолии, ионийцы (древние греки) Гекатей Милетский (549-486 гг. до н.э.) и Геродот (484-425 гг. до н.э.), заимствуя у персов семитское географическое название (Армини, Арминия), использовали в своих трудах термин «Armenya» («Верхняя земля, страна»), а насельников этой земли именовали “Armenioi” (Armenlør, Армены, Арменийцы). И это стало традицией в последующих греческих и римских источниках.

Как следует из изложенного термины «Yuxarı Ellər / Высокая, Верхняя земля, страна», «Urartu», «Ar-mina / Ar-Minia», «Armenya», отражая географию

чески примерно сходную территорию, имеют также и определенную смысловую тождественность, поскольку на разных языках означают одно и то же.

Заметим, что Геродот восток Галиса (Кызылирмак) называл «Yukarı-Asiya» (Верхняя Азия), до и позднее, в частности свидетель покорения Константинополя (1453), византиец Кристобул придерживался того же мнения, да и в «Анабасисе» Ксенофонта, поход десятитысячников понимался как поход в «Yukarı Eller» (Верхние земли).

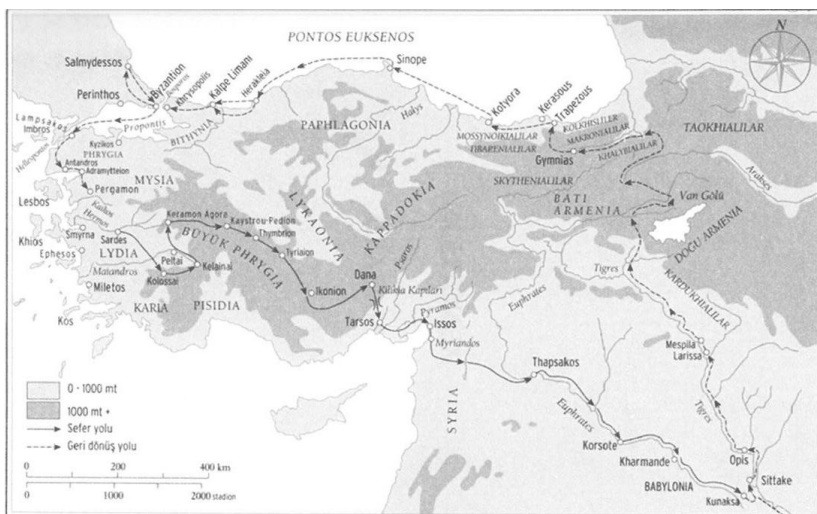

Мы уже отмечали, что «Армения» как географический термин наряду с этим в определенные исторические промежутки означал и административное деление и конфессиональную принадлежность насельников. Академик Николай Марр, знаток Грабара, объяснял происхождение термина «Армения / Ermeni» разделением после Халкидонского Собора в 451 г. христиан на ортодоксов (православных) и григориан, как на употребляющих свинину и разводивших этих животных и тех, у кого это было в запрете, т.е. он считал, что этот термин употребляется не в этническом, а в географическом смысле, а арменцы означало то же, что выражали термины анатолийцы, балканцы,

кавказцы, сирийцы, другими словами, подразумевал население ареала географического термина «Armenya / Ermeni (Ermenli)». Излишне напоминать, что нынешние армяне, как и ранее, именуют себя хайями, а свою страну – Хайястан.

Путь десятитысячников

Путь, отмеченный Ксенофонтom в IV в. до н.э.

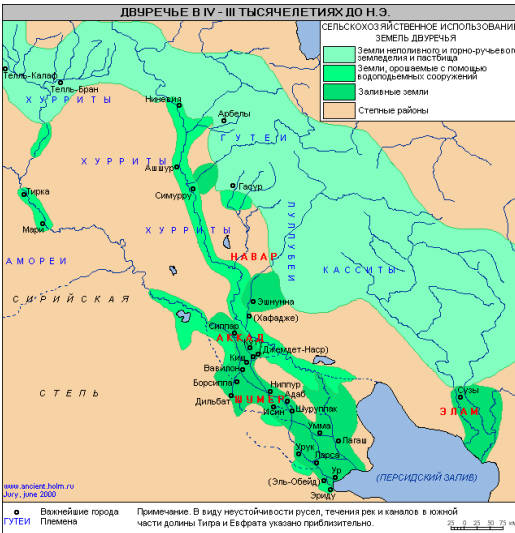

Фахраддин Кырзыюглу в упомянутой нами работе со ссылкой на армянский источник Гранта Андреа-сяна, совершенно справедливо отмечает, что хайи усвоили название «Armenian / Ermeni» много позднее и далеко не случайно, что армяно-григорианские священники, такие как Григор из Ахлата, повествуя о Тимуре (события 1393 г.) Восточную Анатолию именует «Yukari-Memleket» («Верхняя страна») или же Григор из Кемаха (запад Эрзинджана), упоминая Джелаири-

дов, называет эти земли «Yukarı Eyaletler» («Верхние края»).

Остановившаяся на насельниках этих земель, Ф.Кырзыюглу отмечает, что в Yukarı Eller (Урарту / Арменуа) и южнее проживали субары, родственные шумерам. И это следует из шумеро-аккадских клинописных текстов от III тыс. до н.э. Субары говорили на языке агглютинативного характера, не имевшим отношения ни к семитским и ни к арийским языкам. Название Субару означает «Sub-Aru» (где «Su» есть две реки – Евфрат и Тигр + «Aru», означающее «между» - «ара»), что соответствует по смыслу термину «Месопотамия (междуречье)».

Междуречье в IV-III тысячелетий до н.э.

Источник: http://xn--c1acc6aafa1c.xn--p1ai/?page_id=17045

Соседями к северу, а возможно и их северной ветвью по Кырзыюглу были хурриты, столицей которых к 2350 г. до н.э. являлся город, на месте нынешней Урфы. Их знали как Kharri, а древние египтяне именовали Khaḡu, иудеи же, как в Библии – Hor (Horit, где окончание «t» характеризует множественное число). В XVIII-XVI вв. до н.э. хурриты властвовали в Халебе и Северной Сирии. Согласно раскопкам в столице Хеттского государства Хаттусе (Богазгёй), Мари и Тел-Амарне в районе Керкука выяснилось, что язык хурритов агглютинативный, что послужило основанием для заключения немецкого филолога Е.Форрера о туранском, точнее тюркоидном типе их языка. И этому выводу способствовали образ жизни хурритов, их коневодство.

Урартийцы (Yuxarı Elliləḡ), по мнению Ф.Кырзыюглу, являлись в основном потомками хурритов и также пользовались своим агглютинативным языком, сходным с языками урало-алтайской группы. Следующими на этих землях были киммерийцы, которых, как пишет Ф.Кырзыюглу, многие исследователи принимают за прототюрков и которые проживали на обширной территории между Волгой и Карпатами, на юге Кавказа и в устье Дона у Черного моря, в период с 2002 г. до н.э. по 800 г. до н.э. и являвшиеся также конниками и носителями курганной культуры.

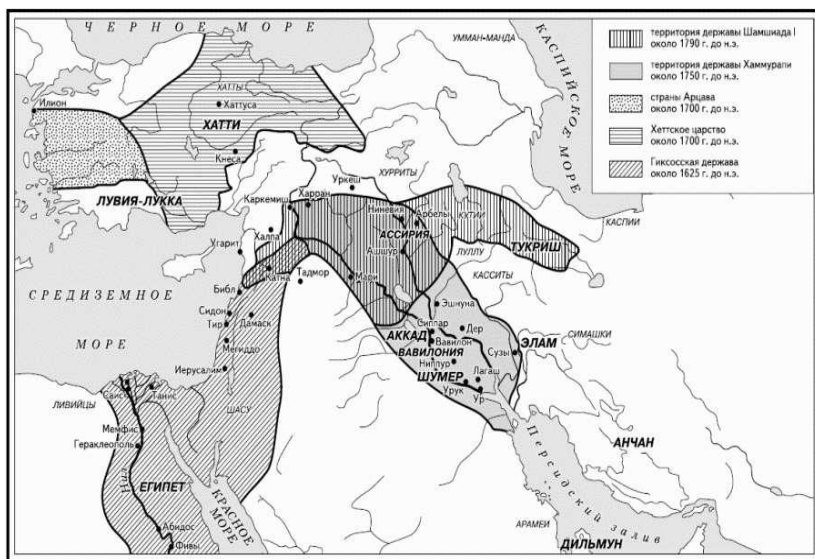
Им на смену пришли **саки (скифы)**, имевшие сходный образ жизни и являвшиеся этническими родственниками киммерийцев. В результате значительная часть западных киммерийцев, не желавших подчинения сакам, тронулась с насиженных мест, ушла на Балканы и в Центральную Европу, а их восточная часть, перейдя Кавказ и после Кур-Аракских и

Чорухских речных берегов, распространилась в Анатолии.

Гомер в 750 г. до н.э. называл это племя, что на севере Черноморского побережья Kimmerioi (Киммерийцы), а страну «Qaranlıqlar ölkəsi» - «Страна темноты», а последующие греческие источники использовали это название.

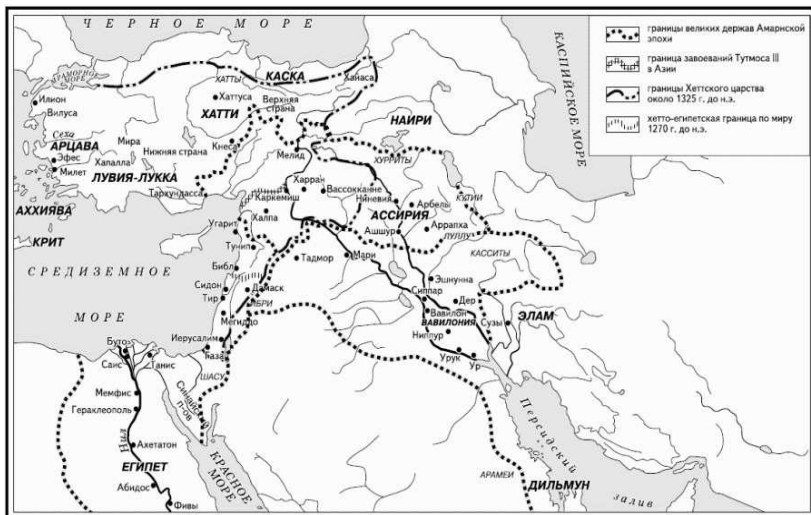
Восточное крыло киммерийцев, преследуемое саками, обойдя Кавказ, через верховья Куры вступили на территорию Урарту. Выступивший против них царь Урарту Руса (Rusa = Ursa, 735-713 гг. до н.э.) потерпел поражение и покончил жизнь самоубийством, заколов себя кинжалом, где-то в районе оз. Урмия.

Ближний Восток во II тысячелетии до н.э.

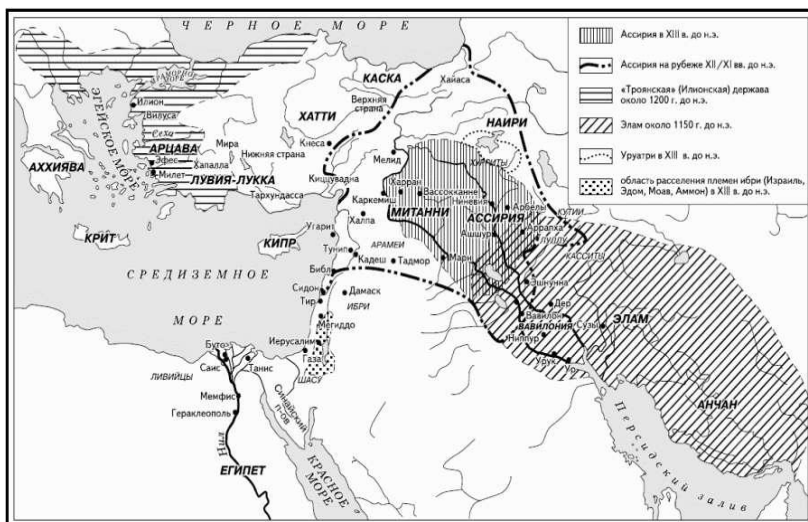

Источник: М.Д.Бухарин, И.А.Ладынин, Б.С.Ляпустин, А.А.Немировский «История Древнего Востока»

Ближний Восток в 3-й четверти II тыс. до н.э.

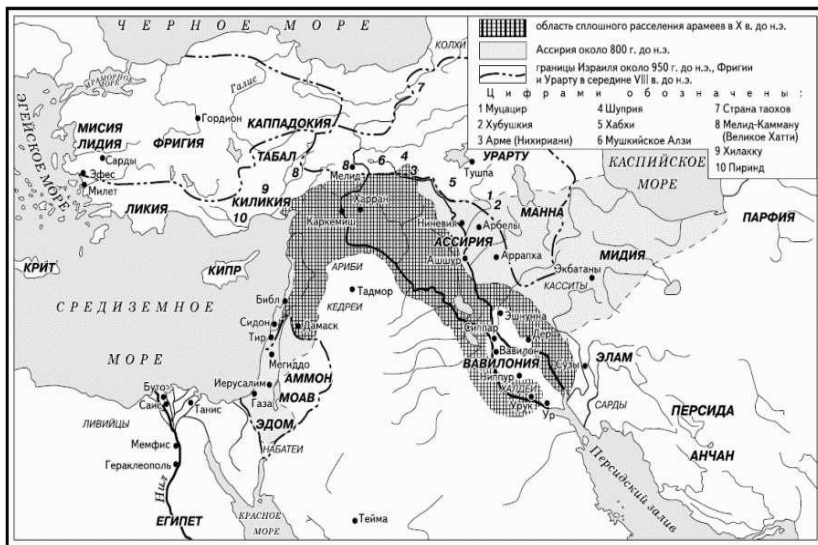

Ближний Восток в конце II тыс. до н.э.

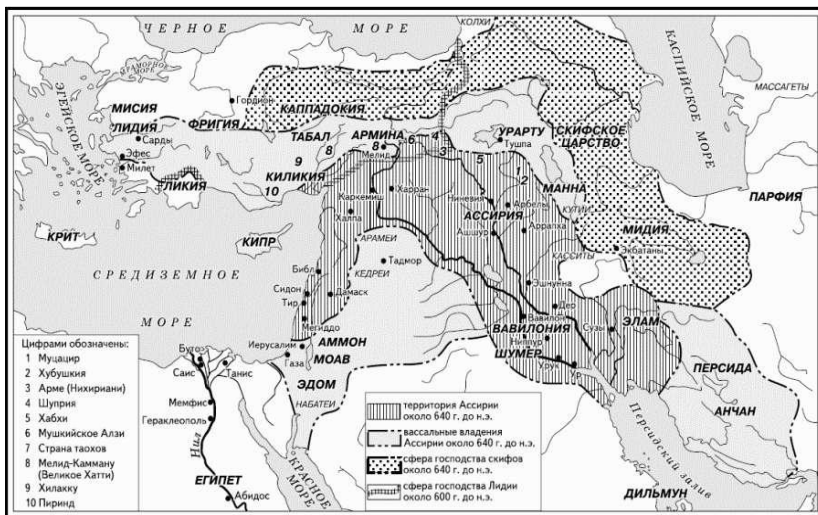

Источник: М.Д.Бухарин, И.А.Ладынин, Б.С.Ляпустин, А.А.Немировичский «История Древнего Востока»

Ближний Восток в начале I тыс. до н. э.

Ближний Восток в VII в. до н. э.

Источник: М.Д.Бухарин, И.А.Ладынин, Б.С.Ляпустин, А.А.Немировский «История Древнего Востока»

Киммерийцев по-ассирийски именовали «Gimirri»; в Ветхом Завете киммерийцы упомянуты в качестве старшего сына Иафета – Гомера.

Крупнейший специалист по общей истории тюрков, проф. Ахмет Заки Валиди Тоган, анализируя тюркские и иранские дастаны и хронику византийца Прокопиуса (заверено в 550 г. н.э.), показал, что киммерийцы «являлись праотцами Хазар и Булгар» (т.е. восточных-европейских кыпчаков). Наряду с этим он выделил из тюркских дастанов ветвь западных кыпчаков, именуемых «Kımarı / Kumar», и согласно «Географии» Птолемея (150 г. н.э.) указал, что на юге Ферганы также были «Kumar»-ы.

Как отмечено у Кырзыюглу, несмотря на то, что саки в 680 г. до н.э. отогнали восточных киммерийцев, последние, тем не менее, продемонстрировали свою силу в 676-675 гг. до н.э., свалив Фригийское царство. Киммерийцы оставили значительные топонимические следы в регионах своего расселения. Оценивая роль и значимость наследия саков на этих землях, Кырзыюглу пишет: «Киммерийцы, являвшиеся прародителями Хазар и Булгар (в истории Картли – Грузии проходят как кыпчаки), а также саки-праотцы туркмен / огузов способствовали и употреблению термина «тюрки». В источниках до н.э. и в произведениях, где упоминаются племенные (этнические и географические) названия вплоть до сельджукских завоеваний на этих землях, мы встречаемся с этими названиями. В связи с этим в Библии, где идет речь о территории между Средиземным – Черным и Каспийским морями, где располагаются Анатолия – Азербайджан и Кавказ, никак не упоминается Hay / Hayk и Hayastan (Армяне и Армения), а древняя страна Урарту представлена как «Араратский край». В то же время упомя-

нуты Тогарта (в переводе Библии на армянский и в источниках), «Тогком / Тогкомуан»а, в истории Картли – Targamos – Тюрк; севернее в верховьях Куры Меҫек (Masaket / Массает), а в истории Картли «Moskhi» (в сталинский период выселенные с Ахыска-Ахалкалаки турки-мусульмане и которых именуют в силу этого турки-месхетинцы), в Сакарии и по берегам Кызылирмака «Gomer» (Киммерийцы) и на северо-западе от них вплоть до Мраморного моря страна «Askenaz» (Сака).

Кырзыюглу отмечает, что в период Ахеменидского владычества на этих землях в Бехсутунской надписи Дария I появляется термин «Armina», в смысле древней страны Урарту (Верхняя страна), здесь нет никакой информации о племени, этносе или стране хай-армян, а речь идет исключительно о географическом термине.

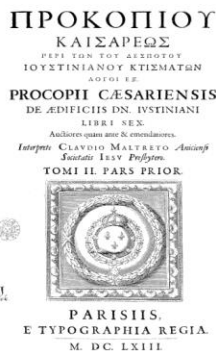
Геродот (III, 93-94), повествуя о 20 сатрапиях периода Дария, также использует термин Арменуа в географическом смысле. Когда же описывается одеяние и внешний вид армянцев, подчеркивается, что они схожи с мидийцами и, что естественно, не соответствуют типу хай-армян из Фригийской колонии. Гекатей Милетский (549-486 гг. до н.э.) под именем «Armenioi» (Армены, Армянцы), как и Геродот подразумевает армянское население Урарту. Ссылаясь на Геродота (VII, 73, 78, 79) и его описание периода Ксеркса I (486-465 гг. до н.э.), наследника Дария, Ф.Кырзыюглу совершенно справедливо отмечает, что, если хай-армяне будучи колонией Фригов, к тому времени являлись уже переселившимися на восток от Евфрата, то с какой стати в персидских войсках они оказываются вместе с фригами под общим командованием, а не с теми, где отмечены армянцы (древ-

нее Урарту) и их северные соседи до Черного моря (Геродот (III, 93-94) также сообщает о числе сатрапии и выплачиваемой ими суммы Ахеменидской центральной власти). Страбон (XI, XIX, 16) сообщал, что все религиозные верования армянцев такие же, как и у персов и мидян (власть у которых персы и захватили). Однако, армяне Акилисена (Ерзинджан, запад Восточной Анатолии) поклоняются Анаит и как у лидийцев, о чем отмечал также и Геродот (I, 93), здесь в храмах культивируется священная проституция. Как пишет Ф.Кырзыоглу, эта была территория проживания хай-армян. Как отмечено нами в работе «Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməni saxtakarlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir və ya digər xalqların siyasi tarixini, tarixi coğrafiyasını və mədəniyyətini özününküleşdirməklə hay-erməni qədimliyinin qurulma səhdləri», в разделе «Armeniya / Arminiya tarixi səhətdən nə deməkdir və burada əhali hansı dildə danışmışdır?», в «Анабасисе» Ксенофонта в V в. до н.э. в Оронтидской Армении, как и в западной Армении Тирибаза (Оронт, Тирибаз – Персидские сатрапы), население говорило на персидском языке и состояло из разных народов, соседями которых были кардуки, фасиане, таоки, халибы, хеспериты, скитины, все пришедшие с Саками родственные им племена, равно как и тысячи лет спустя в V в. н.э., согласно Прокопию Кесарийскому

Kamran Imanov

Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməni saxtakarlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir və ya digər xalqların siyasi tarixini, tarixi coğrafiyasını və mədəniyyətini özününküleşdirməklə hay-erməni qədimliyinin qurulma səhdləri

Baki - 2018

(«О постройках», III книга). Здесь, как и ранее проживало много этносов и нет никаких сведений о хаях-армянах как титульной нации.

Сказанное, достаточно ясно свидетельствует о том, что термин «Armeniya» употреблялся в первую очередь, как территориально-географическое понятие.

III.2. Изложение этнонимической версии потребует от нас опоры на некоторые сведения из проживавших в интересующем нас регионе этносов, племен и народов и поэтому, чтобы продвинуться далее нам понадобится тезисный экскурс в историю древнего Востока и который мы назовем как – **Важные вехи в истории Месопотамии.**

III.2.1. Принято, что шумеры были носителями культуры Урук (большая часть IV тыс. до н.э.), а культуре Урук предшествовала Убейдская культура. Многие авторы полагают, что ее носителями были также шумеры. Однако, новые керамические стили и изменение погребений этой культуры, как и наличие языковых заимствований у шумеров из какого-то более древнего языка, заставляют сомневаться в этом. Поэтому, полагают, что носителями Убейдской культуры были субареи, проживавшие в стране Субар севернее Шумера, которым и были свойственны эта культура и так называемый «банановый» язык. Видимо по этой причине шумеры считали, что их история началась некогда с двух общин – Эреду (чисто шумерское поселение) и Субар. В этой связи полагают, что шумеры появились в Нижней Месопотамии лишь в начале IV тыс. до н.э., смешались со своими предшественниками – субарами или субареями, тем самым началась первая чисто шумерская эпоха – Урук, а их

предшественники – субары продолжали жить севернее. Шумеры называли их северный край Субар, а их самих – людьми Субар. После эпохи Урук началась культура Джемдет-Наср (конец IV тыс. до н.э.) и далее раннединастический период истории Месопотамии (XXX-XXIV вв. до н.э.), когда возникли шумерские города-государства. Именно в этот период в Нижней Месопотамии появились горцы с Загроса – аккадцы.

Раннединастический период представлен археологами в три этапа в III тыс. до н.э. (начало III тыс. до н.э., вторая четверть III тыс. до н.э. и середина III тыс. до н.э.). На рубеже 1-го и 2-го этапов произошло грандиозное наводнение, оставшееся в памяти месопотамцев как «великий потоп» (около 2900 г. до н.э.). В конце XXIV в. до н.э. в Нижней Месопотамии произошло объединение, утвердилась деспотия династии Аккада (XXIV-XXII вв. до н.э.), а после ее падения произошло восстановление III династии Ура (конец XXII- XXI вв. до н.э.). Держава Ура пала около 2003 г. до н.э. под натиском кочевников-амореев.

Древняя Месопотамия

Источник:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ciudades_de_Sumeria.svg

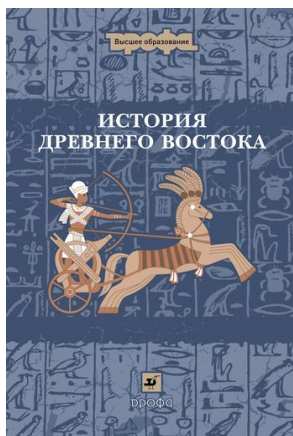
III.2.2. Здесь возникают вопросы. Во-первых, кто такие на самом деле субары и аккадцы, которых принято считать восточными семитами, вторых кем являлись этнически сутии и амореи, которых принято считать также семитами, но западными?

Для ответа на вопросы, вернемся к исторической хронологии. Известно, что Месопотамия (в основном, нынешний Ирак) делится на 2 части – Нижняя, где Тигр и Евфрат текут близко друг к другу, а ныне при впадении в Персидский залив сливаются в Шатт-эль-Араб и Верхнюю, где эти реки текут достаточно далеко друг от друга. В древности Нижняя Месопотамия имела название Шумер, причем ее южная часть (Приморье) была собственно Шумером, а северная часть Ки-Ури позднее в конце III тыс. до н.э. стала называться Аккад – по имени пришельцев. Отсюда и употребляемое с конца III тыс. до н.э. название Нижней Месопотамии как «Шумер и Аккад». Позднее она именовалась Вавилонией, а Верхняя Месопотамия – Ассирией (I тыс. до н.э.) и этому следовали античные историки. По сути, Верхняя Месопотамия – Ассирия есть расширительное толкование этих земель, так как ее западную часть греки описывали как Сирию (редукция от Ассирии), а оставшуюся часть считали Месопотамией. Следует иметь в виду тот факт, что название Месопотамия изначально относилось только к Верхней Месопотамии, а на еврейском языке библейское название **Нахараим (о чем мы уже говорили) относилось именно, к Верхней Месопотамии** (не подразумевая Нижней Месопотамии, как сейчас на всех современных языках).

В целом, историки полагают, что переселившиеся из Северной Аравии в конце IV тыс. до н.э. восточ-

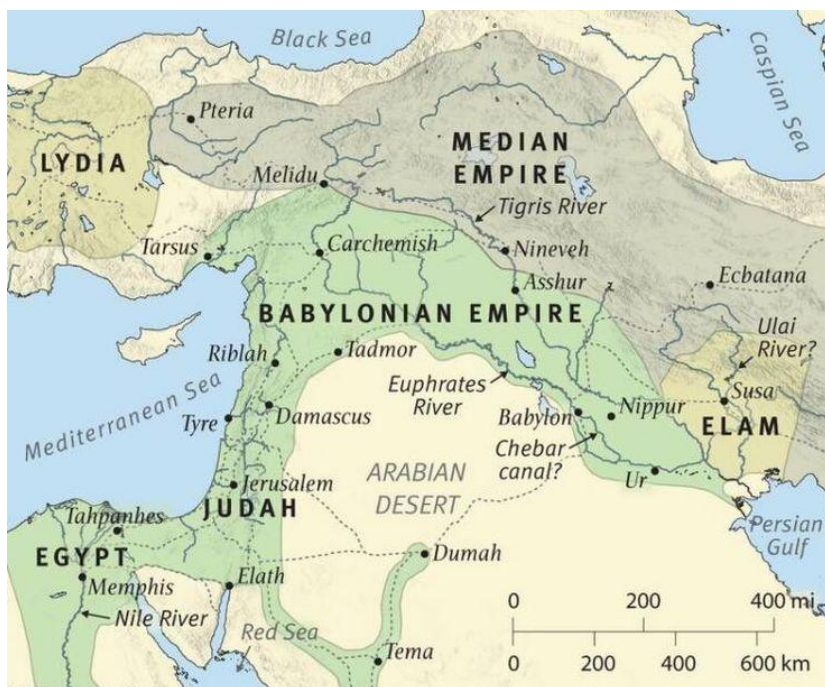
ные семиты, получившие на севере территории проживания шумеров (Нижняя Месопотамия) название «аккадцы» (шумерское название области Ки-Ури), осели также и на среднем Тигре, т.е. в Верхней Месопотамии. Первая группа, смешавшись с шумерами, послужила этническим основанием народа **вавилонян**, а вторая – народа **ассирийцев**. Получается, что вавилонский и ассирийский языки представляют собой разные диалекты одного и того же восточносемитского (аккадского) языка, которые на рубеже III-II тыс. до н.э. обособились друг от друга. Этот восточносемитский язык получил название аккадского после создания Аккадского царства в конце III тыс. до н.э., объединившего Шумер и Аккад. Считается, что шумеро-аккадоязычное население Нижней Месопотамии (предки вавилонян) и аккадоязычное население Среднего Тигра (предки ассирийцев) осознавали себя как единый двуязычный суперэтнос. Только на рубеже III-II тыс. до н.э., когда аккадцы полностью ассимилировали шумеров, язык шумеров превратился в мертвый язык науки и конфессии и, наконец, к II-I тыс. до н.э., когда они стали просто вавилонцами, а укрепившаяся Ассирийская держава полностью отделила себя от них, речь шла уже об ассирийцах и вавилонцах, противостоявших друг другу вплоть до падения Ассирийской империи в VII в. до н.э.

Изложенное выше соответствует принятой исторической версии в институциональных изложениях истории Шумера, и, в частности, мы следовали одному

из известных российских учебников под ред. Б.С.Ляпустина «История древнего Востока». Автором части, на которую мы ссылаемся, является известный проф. А.А.Немировский (М., «Дрофа», 2009). Вместе с тем следует разобраться, насколько справедливы рассуждения о семитском характере языка аккадцев, именно исходного аккадского, а не семитизированного (арамеизированного) позднее.

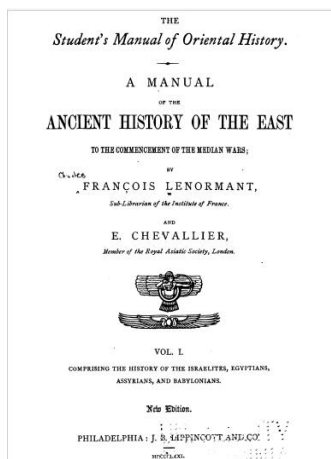

III.2.3. С этой целью обратимся к работе «Первичный язык Халдеи и туранские идиомы. Филологические и исторические этюды, следующие из аккадской речи (словаря)», (Париж, 1875), одного из известных историков-лингвистов прошлого Франсуа Ленормана (François Lenormant).

В части 2 «Аккадский является ли Туранским языком?» противопоставляя свою точку зрения взглядам ряда исследователей и, в первую очередь, М. Halevy (Алеви), автор пишет, что мои противники были бы правы, если речь шла бы о сходстве аккадских идиом конкретно с каким-то языком угро-финской или тюрко-татарской групп. Однако, Ленорман утверждает, что аккадский должен быть отнесен к «богатой, туранской семье языков» или же к «алтайской семье» (в зависимости от того, как мы хотели бы их именовать) и при этом, по мнению автора, невзирая на ряд сходств клинописных идиом аккадцев с тюркскими и монгольскими, они ближе к угро-финским языкам, а также неарийским языкам обитателей Мидии.

Автор отмечает важную особенность, истекающую их сходства протомидийского языка с аккадским, опираясь на возможности Ахеменидской трилингвы. И это благодаря современным исследованиям Westergaard'a, M. de Saulcy, Norris'a, наконец, M. Oppert'a и M. Mordtman'a, усугубляющим сходства протомидийского языка с туранской или алтайской языковой семьей, тем более, что Мидия – соседняя с Халдеей страна.

Далее автор в качестве примера приводит язык «oude», оставшийся, по мнению автора, разговорным в нескольких деревнях между Лезгистаном и Грузией и находящийся под угрозой исчезновения, которому посвящены блистательные диссертации, одна из ко-

торых принадлежит M.Schiefner'у (Шиефне) и где этот язык классифицируется и представляет собой единственный осколок существовавших туранских идиом, на котором в древности в основном говорили на большей части ранней Азии от Сузианы и Халдеи спускаясь до Персидского залива (ссылка на "les Me'moires de l'Academie Imperiale de Saint-Petersbourg, 7-e serie, tome VI"). Автор пишет, что «это еще в наши дни язык этой семьи действительно вне географических границ, и что множество эрудитов хотели бы видеть туранские народы прошлого в рамках [географических] настоящего» (перевод с франц. К.Иманова). «В сравнении с аккадским, мы видим здесь очень поучительные и значительные аналогии. Если сегодня «oude» говорит «kalkala» (очень большой), то используется не только тот же грамматический способ, но и тоже, что и на аккадском «galgal», используемом столько веков назад. Также и на языке «oude» - «katzkatz», т.е. «членить, разделять на куски», что на аккадском «ḫasḫas», т.е. многократно используемого «ḫas» - «прерывать, разрезать» (на тюркских «kəs»).

В части 3 работы «Древний туранский народ Халдеи: оставил ли он следы своего существования в традиции?», согласно точке зрения автора, «Туранский народ Халдеи оставил свою изобретенную письменность (записи), которые было заимствованы (использованы) последующим семитским населением, язык существования и характер которого мы исследуем в соответствии с историями на этом языке и, наконец, богатую литературу, которую ассирийские писари (писцы) времен Ашурпанибала копировали и обучали в трудах и сопровождали переводами – глубокая древность... И этого достаточно для широкой

территории, невзирая на предвзятую позицию, которую он [язык] занимал в бассейне Евфрата и Тигра».

Остановливаясь на различиях в происхождении ассирийских и аккадских слов, автор сосредотачивает внимание на имени бога «Assur», который уникален для Ассирии, тогда как в Вавилоне и Халдее ему не поклонялись. Этот бог имел отдельное аккадское имя. Ассирийцы географически выражали своего национального бога в виде [ээ▼▲], что означает этимологически «хороший бог». Некоторые (напр., M.Halevy) полагают, что корень этого слова – аккадский термин, но этот термин не используется в семитских текстах вавилонского происхождения. «Только единожды имя бога Ашшура есть в гимне из литургий (Mus. Brit. K 4624) и фонетически записано как иностранное имя «Ausar» и эта форма точно та, которая читается в самых старых надписях, известных до Ассирии и нет права сделать аккадским имя, когда оно существовало до появления языка».

Остановливаясь на названии «Вавилон», автор отмечает, что исходя из древнего аккадского названия «Din-tir», халдейские цари более поздней эпохи именовали Вавилон «Ká-dingira», а на ассирийском это звучало «Bab-ilu» с тем же религиозным смыслом. Автор полагает, что в целом в бассейне Тигра и Евфрата города Вавилонии и Халдеи отражали провинции, в которых проживали две популяции [туранские и семитские]. И, кстати, это служило индикатором расширения туранского населения на севере Месопотамии.

В аккадском языке есть две принятые иностранные формы названий соседей: «Martu» - «Запад», указывал на Сирию и «Nimma» - «Верхняя страна» с указанием на Susian'у. Ассирийцы называют одну из

этих стран «Aharri», т.е. «страна позади», т.е. речь идет о западе, а другую – Элам – имя используемое в Библии, но которое не находит никаких следов в Susian-надписях.

Особый интерес представляет «соседний» с Вавилоном город, он же центр культа бога Nergal, именуемый Kute на ассирийском и Tiggaba и Tiggab-bir на аккадском. В Библии этот город именуется в виде, следующем из ассирийской формы. Но классические географы поступают иначе, а именно Pline (Плиний) дает как Digba, Ptoleme'e (Птоломей) – Διγούα, а на карте Peutinger'a – (Digubis). Все эти формы выводятся из аккадского – Tiggaba, которое в действительности было имя в соответствии, с орфографией которого традиция сохранилась во время Римской империи».

Мы особо останавливаемся на этом географическом пункте, так как, будет показано ниже, он связан со столицей хаттов.

Другой пример, приводимый автором, связан с одним из наиболее «древних населенных пунктов южно-халдейских провинций – городом Our (Ур), Ouruk (Урук) или Larsa – святым городом бога Ea, как и Nirour – бога Moul-ge, ассимилированного семитским Белом. Несколько удаленные от моря ассирийцы называли его Eruti, так это проходит в ассирийских документах и Rat-b аккадских текстах. Однако, Птоломей пишет это имя как Ραττα, т.е. следует аккадской форме, которая, вероятно преобладала в обычном употреблении. Приводимые 2 примера, согласно автору, достаточны для утверждения, что аккадская географическая номенклатура была параллельной семитской и, следовательно, реально существовал в разговорном языке», а в некоторых местах использовалась до последнего времени.

Автор отмечает, что полководцы (капитаны) ассирийской армии носили название «sak», а высшие офицеры – «sud-sak», что свидетельствует о заимствовании из более древних халдейских эпох. Это чисто аккадские слова, поскольку «sak» = «глава» (голова, шеф), «sud-sak» = «старший из капитанов», «более могущественный», поскольку «sud» более, чем капитан.

Отсюда и ассирийское «Rab-sak», являющееся гибридной композицией и значит «le grand sak» («главный Сак») или («шеф саков»), что могло появиться после натурализации названия «sak» на ассирийском. Автор приводит еще один пример названия «dubsar» = «писарь», имевших место в Халдее и в Ассирии. И это несемитское выражение, а соединение чисто аккадское, поскольку «dub» = «плитка» и «sar» = писать.

Другой пример связан с употребляемым в вавилонских документах словом «sakkanakku», употребляемым в смысле «vicaire» («викарий») и образуемого их двух географических знаков «нога» и «слуга». И это в Вавилоне была наиболее высокая классификация священной королевской власти (напр., «sakkanakku богов» или «sakkanakku Вавилона»). Король (царь) считался «sakkanakku Бога Бела». «Sakkanakku» как слово связано с идеей суверенитета, господства, как, например, «iskunka» - название главы саков или Азиатских скифов в Бехистунском монументе на протомидийском более точно, чем на персидском «sakuка». Кроме того, susien (сузианское) «sunki» - «империя» и «sunki-k» (суверен), что и находит отражение в протомидийском «sunku-k» - суверен. Использование выражения «sakkanakku» держалось очень долго на юге Вавилона.

Не является семитским и название «patesi», иногда используемое ассирийцами, хотя и часто заменяемое на семитское «nuab» аналогично арабскому. Слово «patesi» встречается в ранних аккадских надписях для обозначения вице-королей (наместников), управлявших большими городами под властью монархов (напр., в Уре). Кроме того, Саргон, победивший Самарию, говорит о себе, как о «patesi бога Ассур», что тождественно, «nuab Assur».

В заключение, автор подчеркивает, что «несемитский народ древней Халдеи имел язык, связанный с языками Турана и радикально отличался от семитских языков. Грамматически и лексически он сходен с угро-финскими, самодийскими, тюркскими, монгольскими и тунгусскими языками, т.е. входит в специфичную туранскую языковую семью».

Этот несемитский народ первоначальной Халдеи оставил многочисленные исторические следы своего существования и в географических названиях стран нижних Тигра и Евфрата, в архивных документах, клинописях последующих писателей, классиков и в Библии. «Древние свидетельства источников устанавливают существование двух рас в Вавилоне и Халдее».

Ф.Ленорманн, ссылаясь на Бероса и Евсевия, показывает, что халдея-вавилонская империя была создана племенами несемитского происхождения. Согласно Беросу, первыми обитателями (жителями) Вавилонии, основанием которой служила (была ранее) Халдея, были иностранцы – представители других рас, которых бог Оаннес лично привел сюда. Ясно, что речь идет об иностранцах по отношению к вавилонянам времен Бероса, т.е. народу семитского

происхождения, к которому и относился Берос. Это и подтверждает, что создателями этой цивилизации были не семиты и этому служат свидетельства – памятники эпохи первых Селевкидов и собранные в священных книгах тексты этой эпохи с языком, туранская природа которого неоспорима.

Автор указывает, что ошибочна точка зрения, согласно которой этнографическая двойственность шумеров и аккадцев трактуется только в политическом смысле и эта действительность имеет и этнографическое и лингвистическое значения. Автор пишет, что «двойственность Шумера и Аккада в действительности является этнической дуальностью и это выяснили ассирийцы с самого начала».

В заключение к изложенному добавлю, что ныне мы располагаем и более расширенными исследованиями тюркизмов в аккадском языке на основе исследований отечественного историка-лингвиста Эльшада Алили «Тюркизмы в аккадской лексике и так называемые аккадские заимствования в армянском языке», книга которого была опубликована Агентством по Авторским Правам в 2017 г.

III.3. Продолжим изложение краткого исторического экскурса и, возвращаясь к субарам, заметим, что после формирования шумерской общности на территории Нижней Месопотамии, субарейская зона проживания оказалась в рамках земель вдоль Верхнего Тигра, Северного и Центрального Загроса и стала позднее называться «страной Субар» (на аккад. «Субарту / Шубарту»). Кроме того, принято считать, что

на границе III-II тыс. до н.э. субареи были ассимилированы своими северо-восточными соседями, горцами хурритами, известными еще из Библии как «хореи». Именно они с тех пор в месопотамских источниках стали называться «субареями / шубареями».

В исторических исследованиях полагается, что на юго-запад от низовьев Тигра и Евфрата, граничащих с Северной Аравией, размещались «Горы Эаны», вероятный ареал поселения убейдцев, а далее на запад и северо-запад, следуя Евфрату вплоть до Центральной Сирии, размещались семитские племена сугии и это были западные границы Шумера. Северные же семиты или эблаиты (по названию центра Эблы в Сирии) размещались северо-западнее от Шумера. Эблаитовские земли шумеро-аккадцы называли Марту (по-шумерски) и Амурру (по-аккадски), что в обоих случаях означало «северо-запад» (географически это действительно в этом направлении от Нижней Месопотамии).

Что касается земель от гор Амана в Северной Сирии до Центрального Загроса, т.е. большую часть Верхней Месопотамии, то она именовалась краем субареев – Субар. Временами существовавшим здесь номовым государствам эблаитов и субареев удавалось подчинить себе другие центры и, как следует из приведенного примера по раскопкам в Эбле, такое государственное образование под властью Эблы в середине III тыс. до н.э. включало Амурру (Сирию и сопредельные области). Считается, что за эблаитами жили западно-семитские предки финикийцев (Библос, Угарит и т.д.), а за субареями на севере и востоке между озерами Ван и Урмия обитали горные племена хурритов, а в современном Иранском Азербайджане и северо-восточных отрогах Загросских гор – кутии / гу-

тии. Хурриты считаются ныне родственниками восточно-кавказских вайнахов, а кутии – дагестанцев (заметим, что это версии, требующие дополнительных научных свидетельств). Далее на восток от них шел ареал расселения дравидов, а от юго-западного Ирана, границ Фарса до Месопотамии проживали племена, которых в Месопотамии называли Элам (по-аккадски «Высокая, горная страна»). На территории Центрального Ирана располагалось и древнее государство, известное связями с Шумером – Аратта. Особо отметим, что район Загросских гор, где сходятся Элам, Месопотамия и места обитания субареев и кутиев назывались шумерами «Горной страной кедра» и здесь позднее был край горцов-лулубеев, родственных эламитами.

Несколько слов о контактах перечисленных племен и образований. Аккадская держава, созданная Саргоном Древним (2316-2261 гг. до н.э.) пала при его внуке Нарамсуэне (2236-2200 гг. до н.э.), первоначально сумевшим отразить напавших «северных варваров» (полукочевые племена под названием «Умман-Манда, воинственная манда», состоявшие из кутиев и лулубеев), но затем кутии низвергли его, сам он погиб, а страна перешла под их власть. После краха Аккадской империи, в период кутийского правления происходили изменения и в Верхней Месопотамии. В XXII в. до н.э. (середина – вторая половина) с севера сюда проникли хурриты, с юга – сутии, составив с тех пор основу населения этого края.

Месопотамия в эпоху Древнего Вавилона

Как отмечается в исторических источниках многих авторов, хурриты ассимилировали субареев и в дальнейшем выступали под их именем. Сутии же, в свою очередь, ассимилировали эблаитов (северных семитов), а месопотамцы стали именовать сутиев названием «амурру» (амореи, амориты), которое ранее прикладывалось к северным семитам. Сутии имели ряд племенных общностей, в т.ч. собственно сутии, ханеи и др. Их то к концу III тыс. и уже позднее именовали **амореями** или **сутиями-амореями**.

Поскольку для последующего изложения очень важно, мы подчеркнем, что начиная где-то с XXII в. до н.э. под именем субареев выступают симбиоты субареев-хурритов, а под именем амореев (сутиев-амореев) симбиоты эмблаитов-сутии. При этом в первом случае этноним сохранился за ассимилированной частью, а во втором – появился но-

вый этноним. Изложенное происходило в период династии царей Иссина (2017-1794 гг. до н.э.) из Ура, сменивших III династию Ура, и пришедших, в свою очередь, к власти после ликвидации кутийского господства.

Таким образом, в Месопотамии наряду с исконным населением проживали сутии-амореи, вожди которых в силу полукочевого образа жизни, селились в шатрах, а рядовые амореи – подле городов в условиях, пригодных для выпаса скота. Каждое аморейское (сутийское) племя имело своего князя, вождя племени, которые со временем становились центрами власти, добываясь господства над другими месопотамскими областями. Из этих княжеств на юге доминировало царство Ларса (1800 г. до н.э.), племенного союза ямутбала, претендуя на наследие династии Ура, в центре господствовал Вавилон – столица племенного союза амнану, а на Среднем Евфрате Мари – столица племенного Союза ханеев. Чуть позднее вся Верхняя Месопотамия, включая бывшие царства Мари и Ассирийское государство, вошла в состав большой державы Ханейского вождя Шамши-Адада (1824-1777 гг. до н.э.), пышно именовавшейся под старинным названием Субарту.

В середине XVIII в. до н.э. Месопотамия была вновь объединена, и сделал это знаменитый Вавилонский царь Хаммурапи (1792-1750 гг. до н.э.); и в последующем этот период (1895-1595 гг. до н.э.) называется Старовавилонским периодом. Первоначально Хаммурапи до 1790 г. до н.э. признавал в Месопотамии главенствующую роль Шамши-Адада и его ханейского царства Субарту, но после смерти последнего, его страна развалилась на части, а первенство перешло к царю Элама Кедорлаомеру (Кутир-Лага-

мар по-эламски, 1770 г. до н.э.). И об этом есть рассказ в Ветхом Завете, когда Эламитский царь Кедорлаомер, объединив ряд глав 7 других месопотамских государств, в т.ч. Амрафела из Сенаара (древнееврейское название Вавилонии или Хаммурапи) совершил поход в Заиорданье, подчинив себе большинство царей Месопотамии (на происхождении Кедорлаомера мы остановимся отдельно). В 1764 г. до н.э. Хаммурапи в союзе с владельцем Мари Зимрилимом сверг власть Элама и далее подчинил себе остаток Субарту, где правил Ишми-Даган, сын Шамши-Адада, а затем сверг и союзника из Мари, оккупировал Элам, тем самым и около 1755 г. до н.э. создал общемесопотамскую империю с центром в Вавилоне.

При преемнике Хаммурапи Самсунлуне (1749-1712 гг. до н.э.) держава Хаммурапи оказалась раздавленной племенами «касс» (аккад. кассу, ныне общепринятое – касситы). Ряд авторов полагает, что «касс», как самоназвание звучал «каспе» и допускают, что это были каспии. Под предводительством Ганды касситы расчленили надвое Вавилонию и пройдя ее обосновались на Среднем Евфрате, где вместе с местными амореями создали кассито-аморейское государство Хана со столицей в гор. Терка. Верхняя Месопотамия оказалась отсеченной от Вавилонии и, включая Ашшур, превратилась в территорию мелких политических образований.

От ослабевшей Вавилонии в 1722 г. до н.э. отложился юг (царство Приморья), в конце XVIII в. до н.э. эламиты вернули Сузы (Шуша), совершали набеги на Вавилонию, затем большая часть Верхней Месопотамии, в основном аморейской была занята хурритами, пришедшими с севера и северо-востока. Хурриты создали здесь государство Ханигальбат, сердцевиной ее

служили бывшие земли амореев-ханнеев. Название этого государства по смыслу означает «отрезанное от ханнеев», а при новой здешней династии с XVI в. до н.э. это государство стало называться Митанни. В довершение ко всему в 1595 г. до н.э. хеттский царь Мурсили I совершив поход на Вавилонию, покончил с династией Хаммурапи.

После этого в Вавилонии власть перешла к династии горцев-касситов. Это время Среднеавилонского периода (около 1595-1150 гг. до н.э.), а государство Касситов в Вавилоне называлось Кардуниаш. Касситы объединили Вавилонию, подчинили себе Приморье, отобрали у Митанни долину Среднего Евфрата. Их исконная земля «страна Кашшу» в горах южно-центрального Загроса и ряд областей страны кутиев – Кутиум также входили в объединенную Вавилонию. Это было сильное государство, которое в конце XV в. до н.э. могло принудить Египет, воюющий с Митанни, пойти на мирное соглашение (эпоха касситского царя Караиндаша) и даже Ашшур (Ассур) являлся в 1-ой половине XIV в. до н.э. вассалом касситской Вавилонии, хотя и на непродолжительное время.

Касситская династия пала в результате нашествия других горцев – эламитов и весь дальнейший период с конца II тысяч. до н.э. до персидской аннексии есть Нововавилонский период.

В период правления касситской династии Вавилон в XIV в. до н.э. возвысился Ашшур / Ассур, расположенный на северной окраине шумеро-аккадского ареала, который подчинив обширные окрестные территории, превратился в одну из самых могущественных держав Древнего Востока – Ассирию. По существу это государственное образование в виде номового существовало с III тыс. до н.э. на среднем Тигре с

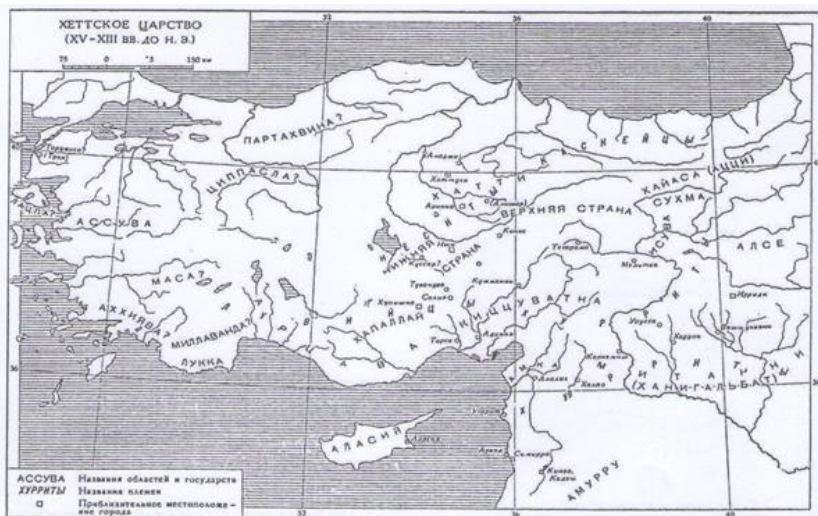
центром в одноименном городе Ашшур. В научных публикациях полагают, что это были отделившиеся от основной массы аккадоязычных племен группа населения, именуемая «ассирийцами». Поселились они в этих местах еще около 3000 г. до н.э. Ашшур входил XXIII-XXI вв. до н.э. в державы Аккада и Ура, являлся одним из административных центров. После падения III династии Ура Ашшур заняли хурриты и с этого момента ассирийцы позднее стали считать свою государственность. Важно отметить, что в исторических учебниках полагается, что около 1970 г. до н.э. в Ашшуре власть захватила династия из коренных ашшурцев (ассирийцев) и на протяжении 6 веков эта номовая самоуправляемая община имела политическую независимость. Исключение составляют XIX и XVIII вв. до н.э. когда земля Ашшура была аннексирована царствами Шамши-Адада и Хамурапи. Историю этого государства делят на Староассирийский (XX-XVI вв. до н.э.) Среднеассирийский (XVI-XV вв. до н.э. до XI-X вв. н.э. появление арамейцев) и Новоассирийский (XI-X вв. до н.э. до VII в. до н.э., когда Ассирия была уничтожена Вавилоном и его союзниками).

IV. В настоящем разделе мы изложим этнонимическую концепцию происхождения термина «Armi / Arme / Erme» и названия «Armini». Подход основывается на исследованиях проф. Ф.Агасиоглу (Джалилова) и наиболее полно освещен им в работе “Ermeni Boyları ve Psevdo-Ermeni Haylar” (Milattan önce Türk-Ermeni İlişkileri), опубликованном в книге “Türk Tarihinde Ermeniler” (Temel Kitap), Ankara, 1995, а также в книге «Azər Xalqı», Bakı, 2005.

IV.1. Автор изначально подчеркивает, что также как и именуемые ныне «армянами» народ хайев имеет индоевропейское происхождение с прародиной на Балканах, точно также прародиной прототюрков являются не Алтай, а Малая Азия и Южный Кавказ и только после IV-III тыс. до н.э. в силу изменившихся природных условий и последовательных волн переселения семитов началась миграция тюрков в направлении Алтая. Прототюркские племена, перекочевавшие на восток к Алтаю, создали здесь свою вторую прародину, а часть из них в разное время вернулись обратно под названиями Сака, Хун, Субар (Сабир), Огуз, Кыпчак и др. Мы, в свою очередь, должны заметить, что подобную точку зрения в отношении хаттов Малой Азии развивал Дж.Кэмпбелл в работе “The Hittites. Their Inscriptions and their History”.

Хеттское царство (XV-XIII вв. до н.э.)

Согласно Агасиоглу, оставшиеся в Передней Азии тюркские племена и племенные объединения жили в окружении мигрировавших сюда с севера индоевропейцев (хетты, персы, хайи и др.), семитскими племенами с юга и их образованиями (аккадцы, ассирийцы, арамейцы, арабы) и кавказоячными племенами Хурри-Урарту. Шумерские, аккадские и урартийские источники того времени указывают на присутствие на севере Месопотамии и соседних регионах племен субар, куман, кулук, арме (ермен), урту, кашкай, турук, аз (азер), митан, санги, барсил, каркар, кенгер, киммер, сака и десятков племен тюркского происхождения, создавших здесь бейлики. Архаичные тюркские фразы в языке хайев являются важной информацией для восстановления истории Передней Азии, и на это более 140 лет назад было обращено внимание немецкого ученого Мортмана. Как отмечает автор, до-

исламская этнолингвистическая история Передней Азии свидетельствует о том, что шумерский, аккадский, арамейский, хаттский, персидский, хурритский и урартийские языки не автохтонные в Малой Азии, являются пришлыми и для них существует датировка появления племен, говоривших на этих языках. А вот тюркские имена, выражения, идиомы в языках соседних народов, а именно тюрко-хаттские, тюрко-шумерские, тюрко-касситские, тюрко-эламские, тюрко-хурритские, тюрко-семитские слова и выражения, антропологические, археологические данные очевидным образом указывают на изначальную автохтонность тюркского присутствия здесь, языка тюрков ушедших и вернувшихся в эти края с прародиной, расположенной в регионе между Месопотамией и Центральной Азией. Одним из таких прототюркских присутствий, с которым столкнулись в I тыс. до н.э. мигрировавшие с Балкан хайи (автор именует их псевдоармянами) был древний Арме-Субар(ский) бейлик. В юго-восточной Анатолии более углубленные контакты хайев с тюрками имели место в верховьях Евфрата в эпоху распространения христианства, когда хайи имели связи с одним из тюркских племен Эрменами в области, именуемой Армини. Из сказанного **следует, что название Арме – этноним субарейского племени в юго-западной Анатолии (отсюда идет и топоним Арме, а Ermen – этноним одного из тюркских племен на севере в верховьях Евфрата, откуда и возник топоним (страна) Ermeni / Armini (Армини)).**

Излагая понимание названия и языка этноса, автор пишет, что самоназвание этноса внутри этой общности живет тысячелетиями и очень редко может стереться из памяти. Что касается названия, которое дают этносу другие соседние народы, то в нем, как

правило, переплетаются характер, образ жизни, ареал проживания и даже одежда, т.е. все, что является характерным для него и в силу историко-политических условий такой этноним может меняться. Когда же речь идет о языке двух единоговорящих племен (например, Сака-Кимер, Хазар-Барсил, Митанни-Эрмен, Куман-Кыпчак), то обычно язык именуется по названию этой этнической пары. При смешении этносов, говорящих на разных языках, один из этих языков растворяется и ассимилируется и в результате из двух этнических названий, название одного превращается в общее (напр., Булгар-Славянское смешение, где название языка (болгарского) сохранилось за народом, который растворился или же Этруск-Латин смешение, где общим языком (латинским) стал язык народа, в котором растворился другой). Ф.Агасиоглу, применяя эти закономерности об этнических названиях, и для названия «Эрмени», отмечает, что, как многократно указывалось, хайи никогда не именовали друг друга Эрмени, а называли только Хай.

Добавим к этому, что это название, привязанное к ним другими, после того, как хайи пришли в Эрмен, они стали именоваться Эрмени. Термин Эрмен тюркского происхождения и поэтому следует различать истинных арменов от хайев, именовавшихся также арменами (Ф.Агасиоглу именует их псевдоарменами, а в настоящем исследовании мы используем термин хай-армены или хай-армяне). Названия «Arman», «Armi», как наименования мест известны с III тыс. до н.э., в частности, упомянутые нами записи Саргона Древнего и Нарамсина (Нарамсуэна, 2236-2200 гг. до н.э.), где встречается «Arman». По мнению Ф.Агасиоглу название «Arme» не является идентичным топониму «Arman», хотя и расположены они в одном регио-

не. Название «Armi», которое фигурирует в Эблаитском архиве, не имеет отношения к хай-армянам, как показано проф. И.Дьяконовым (см. настоящую презентацию) Ф.Агасиоглу отмечает, что название «Arman» как местность широко распространено у тюркских народов в целом и протоозеро, в частности. Так, к примеру, Арман – топоним в Башкортостане, это и древняя крепость под Ашхабадом с тем же названием, название горы у Керкука ниже устья р. Диала. Неверно делать и привязку этого названия к арамеям, как допускает И.Дьяконов, поскольку оно было известно за тысячелетие до появления арамеев.

IV.2. Таким образом, по мнению автора Arme – страна (регион, край) проживания Субар, находящийся не на севере Сирии, а много выше у верхних течений Тигра в районе реки Zebene-su, т.е. в центральной части государства Митанни, а географическое название Armeniua по соседству, несколько севернее. В связи с этим, автор подчеркивает, что «Ermeni» как название в виде «Armini» впервые в VI в. до н.э. упомянуто именно здесь и исследует древнюю историю государства Митанни.

Он пишет, что в верхнем течении Тигра до урартийцев проживали многочисленные Хурриты вместе со здешними субарами вплоть до появления названия Armini. Совместное хурри-субарейское проживание в течении тысячелетия создало условия для возникновения конфедерации у разноязычных народов (хурритов и субаров). Хурриты, по мнению автора, в основном смешивались с теми митаннийскими родами, которые происходили из субар. Неслучайно, что Митанни хурритское государство, но было более известно под названием «Митанни». Оно было создано

в верховьях рек Хабур и Балих западно-хурритскими племенами (XVI-XIII вв. до н.э.) со столицей Вашшукани и именовалась на семитском Ханигальбат (о смысле этого термина отмечено выше), а в египетских источниках именовалась Naharain («страна между двух рек»). Однако, поскольку некоторые из восточных родов хурритов переместились в среднеречье Тигра и дошли по его левобережью до нынешнего Керкука, то следы их простираются до Палестины, а на востоке – до западных границ Южного Азербайджана. Распространившиеся на большой территории хурриты, причем в раздельных и отдаленных друг от друга регионах Малой Азии использовали помощь местных субаров, которые также находились под давлением ассирийцев. Неслучайно, в источниках у хурритов встречаются древнетюркские субарейские имена (Arijen, Dasuk, Kaltuk, Siluk, Ikita и т.п.). Наряду с этим, Ф.Ага-сиоглу отмечает и тот факт, что в местах проживания и переселения митанийцев, возникали названия мест Arman, Ermen.

Из сказанного можно сделать вывод, что этническая общность хурри-субары отражала основу Митанийского царства. После распада Хурри-Митанийского государства митанийцы и субары создавали в различных регионах небольшие государства, находившиеся в вассальной зависимости от более крупных государственных образований.

При этом часть их переместилась во Внутреннюю Анатолию, а часть через Азербайджан мигрировала в Центральную Азию и в более поздние исторические даты имена митанийских родов встречаются и на этих землях (напр., род Мотан у гумуш-узбеков, также встречаются у каракалмыков, в Мидии). Геро-

дот и Страбон отмечали проживание митаннийских родов в Анатолии и Азербайджане, и эти сведения касаются примерно 5-вековой истории (V в. до н.э. – I в.н.э.). К примеру, у Геродота отмечено, что на исторической территории Азербайджана протекали два левых притока Тигра – Большой и Малый Заб – это была Matien (Матиена), он же указывал внутреннюю Анатолию и оз. Урмия как места проживания матиенских племен.

Возвращаясь к Митаннийскому государству, автор подчеркивает, что Mitan – племена (matian, matien, maytan) оказывали поддержку кавказоязычным хурритам во II тыс. до н.э. в создании государства на северо-западе Месопотамии. Этнической основой этого государства, Митанни являлись субар (митан) – хурритские племена, распространившиеся в те времена от северо-западной Сирии до устья р. Тигр (район Керкука) на востоке.

Племена митан-(субар-эрмен), как и сака-киммерийцы, представляли собой две ветви одного народа. В исторических источниках, описывающих эпоху до н.э. племена митан-(субар-эрмен) постоянно фиксируются в соседствующих регионах, после падения же Митанни, как отмечалось, одна их часть переселилась в Малую Азию, другая – в Азербайджан и Центральную Азию. Таким образом, к эпохе Геродота (V в. до н.э.) племена митан-эрмен встречаются во Внутренней и Восточной Анатолии, в регионах, опоясывающих оз. Урмия с четырех сторон, наконец, в эпоху Страбона (I в. до н.э. – I в. н.э.) на востоке Арминии и западе Атропатены, а регион Матиенны выступал как провинция Мидии.

В последующих тысячелетиях упоминания о митаннийских племенах проходят исключительно как

род тюркских народов (узбеки, каракалпаки, башкиры), а этноним Ermen из племен субар (митан) распространился не только в Анатолии и Азербайджане, но и в Центральной Азии и даже в Забайкалье, вплоть до Эрман-гор и в ареале распространения этого топонима кишлак Ermen (Узбекистан), гора в Казахстане и т.д.

Наряду с распространением через Южный Азербайджан ermen-племен в направлении Сибири, они через Северный Азербайджан посредством переходов Дарьял, Дербентские ворота оказались на Северном Кавказе (Осетия – топоним Erman, дельта р. Самур – Armen-кала, Веди – село Ərmik, башкирское имя Ermin, род волжских булгар Ermi, Ermenli, в России среди сакских племен – этноним armini и т.д.).

Подводя итог изложенному, отметим, что «Armi» как регион дал название стране (краю) «Armini». После падения государства Митанни она являлась мелким образованием в северных областях Двуречья, именуемым «Arme». Несмотря на то, что с конца II тыс. до н.э. – начала I тыс. н.э. в Верхнюю Месопотамию хлынул поток семитов – арамеев, праотцом которых считался Арам, а в ассирийских источниках появились семитские названия мест их проживания, таких как Ageme, Arame, Aramu и этноним Aramaia ahlamaic, находившегося севернее Диярбекира, на юге Мурад-су, на западе бейлика Субар (распространенность семитских названий на север была не далее Кашьярских гор). Поэтому оставшиеся со времен Митанни субар-хурритские племена и проживавшие в регионе Arme (по этнониму Armi), именуемому у урайтийцев Arme, у ассирийцев Arime и в соответствии с т.з. Ф.Агасиоглу именно об этой стране шла речь в текстах из Эблы за тысячу лет до арамеев.

Топонимы и этнонимы типа *armi* / *ermi*, с которыми мы сталкиваемся позднее в треугольнике Азов-Сибирь-Азербайджан, также не имеют отношения к арамеям. Более того, в урартийских царских династиях мы встречаемся с именами *Erimen*, *Aramu*, *Arama*, которые также не связаны с арамеями-семитами. Важно отметить, что в стране *Arme* название протекающей реки *Zebene-su* в древности называлась *Subna(t)* и восходила к праформе *Sub-Ana*, наряду с этим в последующих хай-армянских текстах указывается, что в этой стране размещалось место поклонения божеству Тюрк / Торк.

IV.3. Находясь под давлением нашествий *asur-urartu* регион *Arme*, будучи слабее могущественных соседей, был в итоге подчинен ассирийцам и превратился в ассирийскую провинцию. Однако, на востоке маленькое княжество *Subar* сумело сохранить свою независимость до 673 г. до н.э. После потери независимости *Subar*, на его территории ассирийцы создали два протектората, включив регион *Arme* в западную провинцию. Обе провинции охватили географически нынешние земли озера Муш-Битлис-Диярбекир-Хазар и здесь проживали племена и роды *urmu*, *subar*, *armi*. Выше армийцев на север у Бингёл жили кашкаи. Среди этих тюркских родов с эпохи Митанни были и племена Хурри. До времен падения Ассирийского царства в течении полувека в этом регионе произошли ряд значительных событий: с северо-востока хлынули сако-киммеры, которого теснили Урарту к озеру Ван и истожили Урарту. Ассирийское государство, начиная с границ Манны находилось под страхом. Однако, ассирийцы добились родственных связей с одним из предводителей Сака Партатуа и тем самым продлили

существование своего государства. Потерявшие вслед друг за другом ряд земель Манны и Мидии, ассирийцы, для укрепления ранее разрушенной ими страны Субар, подключили район Агме к ней и создали две большие провинции. Ф.Агасиоглу отмечает, что ассирийцы начали менять этнический состав населения и в силу этой политики с северо-западной Сирии и Южной Фригии переселили сюда арамеев, мушков и др. племена. В их числе могли быть и хай-армяне, поскольку в последующих их источниках имеется информация о размещении в этом регионе. Вытесненные отсюда subar, mitan-armi и urmi племена переместились на север и, присоединившись к сака-киммерам, превратились в новую силу и ранее, где была провинция Урарту, в верховьях Евфрата в конце VII в. до н.э. создали новую малую область Ermen (историч. Երմենիւթ). Воины этой области присоединились к мидийским силам в 615 г. до н.э. в начавшейся большой войне против Ассирии. После разгрома Ассирии мидийский царь Киаксар область Ermen, где были его союзники, сделал провинцией Мидии, но с независимым статусом бейлика и направил туда правителем Parur'a. **Таким образом, царство «Ermen» возникло в 612 г. до н.э. с основным населением тюркского происхождения (armi-mitan, urmi, qaşqay, subar, saqa-qamər) и хурри-урартов.**

Ф.Агасиоглу пишет, что в период распространения христианства, просачивающиеся сюда малочисленные группы хай-армянских племен стали позднее населением этой территории. После мидийцев эта земля была у персов провинцией, затем македонцы-селевкиды, затем арсакиды, Рим-византийцы, сасаниды Ирана, Халифат, сельджуки, до начала XX века Османская империя и ныне территория Турции. Наз-

начаемые сюда сатрапы, наместники иногда наделялись правами управлять и большей территорией, и в определенные периоды страна Ермен не с этнической, а с политико-административной точки зрения представляла собой значительную территорию, что способствовала представлению о ней как о стране (наместничество) и, как следствие, привело к появлению термина «Большая Armeniya». Здесь Երմեն—этноним возник по схеме Եր+մեն, хотя не исключено и субарское происхождение (род митан-арми) этого термина, а именно из названия территории Armi возникло armini (т.е. armili).

В любом случае это не имеет никакого отношения к хай-армянам. И здесь стоит напомнить мысли акад. И.Мещанинова относительно термина «erimen»: «Термин бытует на местной почве задолго до научно устанавливаемого вторжения армян» (И.П.Мещанинов «К анализу имени Yerimena», Язык и мышление, т.1, Ленинград, 1933).

V. Приступим к изложению смешанной этно-топонимической версии и сразу отметим, что наша точка зрения относительно происхождения Arme / Erme / Armi / Arminiya основана на классических источниках и древних текстах, включая Геродота, Страбона, Калисфена, Берроза, Пиндара, библейские анналы, хеттские, ассирийские, египетские и др. надписи, ряде известных в отечественной историографии трудах авторов, таких как И.Шопен, Марр, Р.Б Бёртон, О.Р.Герни, Э.Ренан, А.Н.Сейс, Анати и др., а также слабо освещенных работах Дж. Р.Кондера, А.П.Уотта, Хаммела, Опперта, У.Винклера, Хелцвельда, Роуменсона и совершенно неиспользуемых трудах таких ученых, как А.Т.Глей, Фесенден, Дж.Кэмпбелл, Левис, Б.Патон и др. Малоосвещенные и неосвещенные работы, как правило, не переводились в т.ч. и на русский язык и слабо использовались в советской и позднее российской историографии, существуют в оригинальном виде на английском и французском языках и ссылки на них осуществлены в нашем переводе.

Ключевое положение формируемой точки зрения сводится к тому, что термин Arme / Erme / Armi и Arminiya восходит к хаттам (первобытным, библейским хеттам), является этнонимом одной из племенных их общностей, равно как и сходные топонимы, связанные с ареалом их проживания.

Мы начнем наши доказательства с очень краткой информации о хаттах. Как известно, хатты (English (англ.), Hittites; Hebrew (иудей.), בני חַתּוּי; в Септуагинте: Chettai Χητταῖοι, Χηττεῖν, υἱοὶ [τοῦ] Χέτ; Vulgate (Вульгата), "Hethæi," "Cethæi," "filii Heth"; Assyrian (ассир.), "Khatti"; Egyptian (древнеегип.), "Kh-ta", а также Khitti, Khatai, Kitai и т.д. упоминаются в

библейских анналах, в Египетских, Ассирийских и Урартийских надписях и собственных источниках.

В названии Heth первая буква «Н» являлась гортанным согласным звуком и не случайно Септуагинта (Septuagint) дает это слово как Chettai, что лучше соответствует форме звучания этнонима.

Хатты – библейский народ, поскольку в Библии (Быт. 10:15) Хет приходится вторым сыном Ханаана (название древней Палестины) после Сидона. Согласно Геродоту, хатты – «сирийцы», а следуя Страбону – «белые сирийцы». Вместе с тем, хатты – народ туранского происхождения (J.Campbell “The Hittites. Their Inscriptions and their History”, Montreal, Toronto, Williamson. & Co., 1890; A.H.Sayce “The Hittites. The story of forgotten Empire”, Fleming H.Revell Co. N-Y, Chicago; C.R.Conder “Altaic Hieroglyphes and Hittite Inscriptions”, A.P.Watt “Palestine Exploration Fund”, 1889).

Хатты проживали в Палестине (южная часть) до ее еврейского завоевания (Ветхий Завет, E.Anati “Palestine before the Hebrews”, указанные выше произведения Campbell-a, Sayce и O.P.Герни «Хетты»). В Палестину хатты пришли из Северной Месопотамии (древняя столица Cutha или на языке хаттов Tiggaba) и в последующем расселились в Северной Сирии, Центральной Анатолии, на Кипре и т.д. (Campbell). Известные города хаттов в Сирии – Hammath, Кадеш, Каркемиш (столица хаттов в Северной Сирии). В ареал проживания хаттов входили коммагены на юге, одним из ранних мест их обитания, можно сказать исконным местом проживания были оба фланга гор Taurus (Киликия на юге, до Каппадокии на севере и до Арминии и на востоке: их первичной родиной Mother-Country была территория на севере), чему свидетель-

ствуют сапоги со вздернутым носком, иероглифы на подобие перчатки или гор (Sayce).

Пути первичной миграции на юг хаттов:
оранжевый цвет – путь с Кавказа

Согласно Фессендену, хатты происходили из числа племен Ab-Ur (Солнце – огнепоклонники), мигрировали с Южного Кавказа к долинам р. Евфрат, откуда ушли в Аравию и были известны как сути, позднее, уйдя на север стали известны как гиксосы и хатты (хеты), властвовали на Армянском нагорье, откуда вернулись на Восточный Кавказ и северный берег Черного моря, где стали известны как скифо-саки (R.O.Fessenden, "The Deluged civilization of the Caucasus Isthmus", Ch.I-XI, 1923-1927, Cambridge, Massachusetts, USA, Canada). О родстве саков, сути,

гиксосов и хаттов писал и Э.Реннан в «История израильского народа».

Будучи пришельцами с Кавказа и являясь туранцами хатты имели свой язык. Известно, что туранские языки являются агглютинативными, не лишены агглютинации и нынешние кавказские языки, а по Фессендену, «язык протокавказцев был агглютинативным». Язык хаттов был также агглютинативным. Этот язык был схож с Proto-Medic (протомидийским) и Akkadian (древнеаккадским) языками древних Халдеев (Conder, Campbell), которые, в свою очередь, близки с Ugro-Altai языками – финским, венгерским, тюркским (Lenormant, Conder, Jewishencyclopedia).

Хаттский язык отчасти сходен и с кавказскими языками (Campbell, Sayce), а кавказские языки, как показано, есть яфетические, в той или иной степени агглютинативные и возникли согласно академику Марру, от смешения языков агглютинативного типа и семитских языков.

Отметим также, что хаттские письма близки к кипрским и ванским (урартийским), близки они также и к эламитским (new Elamitic), касским языкам (Cossaen) (Lenormant, Hommel).

Язык хаттов также схож с современным чувашским языком. Чувашский язык (тюркская группа, болгарская ветвь располагался где-то между тюркской и угрофинской группами), как и бакский, этрусский, кавказский (Campbell) является мостом между языками хаттов и кавказских яфетидов (Campbell, Marr).

Да и в целом, отмечалось сходство между агглютинативным языком туранцев и шумеров с чувашским (Marr).

Наконец, хаттские (Hammathite) иероглифы явились источником слоговой азбуки Кипра (Sayce, Conder и др.).

И это очень важно и не боясь повториться, отметим еще раз, ведь именно автор албанской истории Моисей Каланкатуклу, указывая происхождение албан писал: «...От них, от киттийцев – сыновей Иафета, отделились и ушли на языческие острова киприоты, живущие же в северных странах – соплеменники киттийцев, от них и происходят алуанцы» (Кн.1, гл.2).

Более подробно об этом можно почерпнуть информацию в книге К.Иманова: «Кавказская Албания и хатты Малой Азии» (Баку, Агентство по Авторским Правам, 2015-2017), где отмечается древнее название Кипра – Киттиум и миграция сюда хаттов.

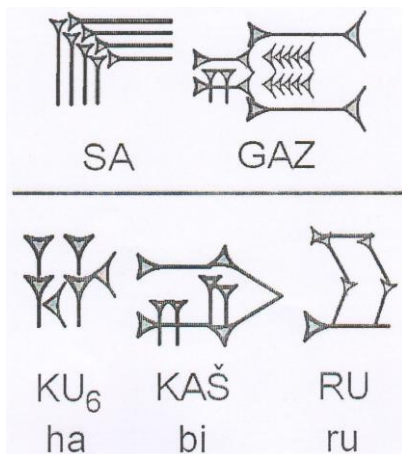
По краткой информации о хаттах, на основании источников и исследований можно сделать выводы о родственных к хаттам племенах Кути, Луллуби, Касситов и Саков в целом. Так Луллуби и Кути, именовались Умман-Манда, они же были саками (Уго Винклер, Хелцфельд), в свою очередь, царство Кути составляли протомидяне, овладевшие Вавилоном (Беррос), а мидийцы были ветвью Кути или Ашгузов – Сака (J.Oppert “On the Median dynasty”, London, 1876, а также Rowlinson).

Или же хатты и касситы (касси) являлись саками (A.T.Glay “Personal name from cuneiform inscriptions of the Cassite period”).

Наконец, известные Chabiri или Ha(b/p)iri, воинственные пришельцы-захватчики из Амарнских писем оказались Саками и записаны в шумерских идеограммах как SA.GAZ, SA.GAZ.ZA, SA.GA.AZ, SAG.GAZ, GAZ (Glay, G.Johannes Botterweck and etc. “Theological Dictionary of the Gold Testament”). При этом отмеча-

лось, что Chabiri = один из народов Hittita – Mittannian (Glay, M.Greenberg “The Ha(b/p)iry”, Americ. Orient. Soc. New Haven, 1955).

Идеограммы Шумеров

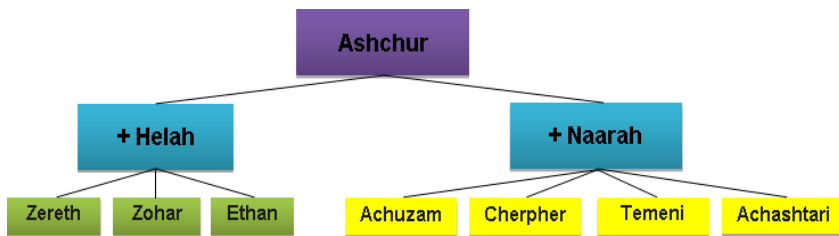
Вернемся к этимологии названия Арми / Эрме – Armini, которое, согласно Кэмпбеллу есть название одного из народов Наири, происходивших от хаттов. При этом Калисфен и Пиндар отмечали, что носители этого имени Арми-ы жили у горы Калика в Киликии и отсюда соседние горы получили название Арим-ы. Кэмпбелл же отмечал, что название Армения / Armini / Arminiya происходит от этнонима Arima / Arimi / Erme, которым и называлась эта часть Наири-Хаттов. Это были потомки библейских Ashteroth (Achashtari). Их египтяне называли Naharain из Месопотамии, а на иврите – Aram Naharaim, ассирийцы же называли их Nairi. Наконец, Геродот считал их Neuri (Невры) из Саков, в Италии, куда они переместились, известны как Naharser (часть Этрусков), а в Испании, в Наварре

– Navarrese. Племя Arimi / Erme из хаттов было тесно связано с народом Khubur – Субарту (субареями).

Согласно Кэмпбеллу, апеллирующему к «Хронике» (ч.I), у истоков суверенитета хаттов был Ashchur, имевший двух жен Helah и Naarah.

Для наглядности изложенных хаттских родственных связей, нам понадобится исходное генеалогическое дерево рода Ashchurites. Мы приводим его в соответствии с изложенным у Кэмпбелла (J.Campbell, “The Hittites. Their Inscriptions and their History”).

7 сыновей Ashchur-a (Zereth, Zohar, Ethan, Achuzam, Cherper, Temeni, Achasthari) являлись основателями различных Хаттских родов и общностей.

Согласно историческим документам Ashchur правил в третьем поколении Хаттского суверенитета в Северной Месопотамии, столица Тесоа. Идентифицируя его месторасположение, Кэмпбелл отмечал, что есть место с таким названием в Иудее и оно связано, видимо с тем, что генеалогическое дерево Ashchur-a имело отношение и к еврейскому колену. Вместе с тем, анализ древних географических списков, осуществленный Кэмпбеллом, показал, что этим городом является Cutha (Кута), расположенная севернее Вавилона, ближе к р. Тигр, именуемое у ассирийцев Kute, имеющее туранское название Tig-gaba-

ki (Tiggaouki в исконном Хаттском виде). Птолемей называл этот город Digona и, по мнению Кэмпбелла, в раннюю пору город имел двойное название Cheth и Тесоа. А.Лео Оппенгейм в работе «Древняя Месопотамия» (М., «Наука», 1980) называл этот город Хита, указывал его месторасположение в том же самом месте.

Древние надписи из Cutha дают возможность представить историю возникновения империи хаттов, и об этом пишет Кэмпбелл со ссылкой на английского ассиролога Дж.Смита (G.Smith, "Chaldean Account of Genesis"), а также на источник "Records of the Past".

Миграция Хаттов из Cutha

Вавилон — важнейшие города

Мари — прочие города

© Martin Greenwald Associates, Inc.

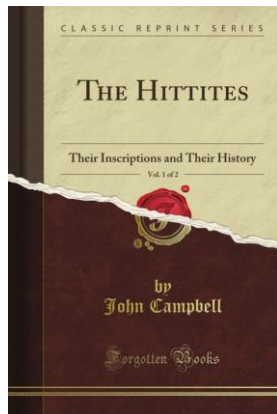
Семеро сыновей от двух браков основателя хаттского дома Ashchur-a позднее ушли из Cutha, расширять жизненное пространство, но возможно их

миграция была связана с переполнением вод в соседних реках и местным потопом и это продолжалось до того времени, как отмечает Кэмпбелл, когда семиты и ассирийцы не изгнали их с этих земель. Но первоначально хатты расширили территорию в союзе с семитами и действовали также совместно против поднимающейся Ассирии.

Мы возвращаемся к хаттской родословной, чтобы показать, откуда роды *Nairi* (Наири) и этноним *Arima / Arimi / Erme*.

Сын *Ashchur-a Cherpher* (от его имени и название острова Кипр) благодаря усилиям своего сына *Chareph-a* завоевал Элам (Сузиана) и его знали как основателя первой хаттской империи Кедорлаомера (*Chedorlaomer*). Согласно проф. Сэйсу эламиты звали его *Arharsites*, их именовали и как «людей *Khubur* или *Субарти*». Заметим, что на эламском имя *Kedorlaomer* звучит как *Кутир-Лагамар*, а по смыслу означает «[Богиня] Лагамар-покровительница». Как отмечает В.Хинц «Государство Элам» (М., «Наука», 1977) в Эламе божественная сила именовалась «*kiten*», а потому многие цари из *Khubur-Subarti* имели в корне своего имени «кут». Отметим также, что эламского царя, заключившего союзный договор с Аккадским правителем Нарам-сином, внуком Саргона Древнего в 2260 г. до н.э. звали Хита (В.Хинц). Стоит задуматься над тем, что кут / гут – известный, древнетюркский теоним, а кутии / гутии – соседствующие воинственные имена с предгорий Загроса, которые в конце III тыс. до н.э. правили не менее ста лет Аккад-Шумером. Что касается населения современной провинции Хузестан (территория исторического Элама со столицей Шуша (Сузи)), то его современное население, состоящее из иранцев и арабов смешано с местными автохтонами,

говорящими на фарсидском, арабском, бахтиарском и лурском языках, а кашкаи говорят на тюркском. Луры и бахтиары ныне считаются иранизированными и полагают, что луры – потомки горных эламитов, а бахтиары – турки (Элизе Реклю «Земля и люди», Всеобщ. география, т.IX, Передняя Азия, СПб., 1987). Хотя этническая классификация эламитов и затруднительна, мы, следуя В.Хинцу, полагаем, что «...эламиты, по-видимому, имели какие-то общие черты с граничащими на северо-Востоке горными племенами лулубеев и так называемыми людьми су». Под последними понимаются субареи. Как отмечает J.Campbell в ранее упомянутой нами работе “The Hittites. Their Inscriptions and their History” и в своей специальной работе, посвященной гиксосам “The Shepherd Kings of Egypt” имя отца Хаттского дома «Ashchur-а практически идентично с именем Shachar (с учетом буквы «алеф»)» и «Sakyas» (саки) или Scyths (скифы) происходят от Sucathites или народа Socho, прародителем которых был Shepher (Herper / Heber)», а совместно с потомками другого брата Achshantari в силу дополнительных родственных уз, от них происходят гиксосы. Из этих соображений следует, что субареи родственны хаттам, сакам и гиксосам, а также в силу кипрской миграции хаттов, этно-киприотам и, как следствие, кавказские албанцы – родня сакам.

Вторая империя, созданная хаттами (арабские ученые полагают, что это – первая империя) связана с именем Temeni. Темениты вместе с яфетидами из

рода Jerachmeelites от Arkam-а завоевали на востоке Синая Хушам (Куш) и упоминаются в Библии как Amalek (J.Campbell). Наряду с правящим в Husham (Хушам) царем из Теменидов, другой из этого рода по имени Jabab правил в Edom. Кэмпбелл указывает, что он был породнен с потомками Авраама, а именно Теменидом был Elon, дед жены Esau (Исаб-а), а тестем Esau был Beerі, предок Beerothites из Hamath, отнесенных к скифам-сакам.

Старший сын от брака Ashchur-а с Naarah – Achuzam, согласно Кемпбеллу, создал самое знаменитое потомство. Он, как и его младший брат Achashtari, был в числе вождей племен, ушедших на восток от Иордана во времена Авраама. В Ham (Хам) была столица аммонитовского (Ammonites) рода Zuzim'es (Зузимов) и эта территория не находилась у Hebrew-а, а была под влиянием Achuzam-а, где он правил. Египтяне называли его потомков Gagama, а ассирийцы – Gamgumi (по ассоциации с еврейской Hebrew) формой Zamzuni. Согласно Кэмпбеллу, сын Achuzam-а Haran явился предком именитых Jahdaites (Adites) Яхдад, а их потомки лидерами гиксосов при вторжении в Египет и одними из создателей истории Египта (сын внука Achuzam-а Gazez-а – Jabez).

Надо заметить, что корень имени Achuzam есть Achuz или без первой буквы «алеф» куз / скуз / шкуз, что совпадает с семитским названием саков или ранних огузов – скифов. Сходно представление и самого имени отца Хаттского дома Ashchur-а, звучащее как Ашхур / Асхур / Аскур / Аскхур, где типичная замена последнего «р» на «з» приводит к Ашкуз и т.п., т.е. имени потомков саков.

Наряду с этим, согласно Кэмпбеллу (“The Shepherd Kings of Egypt”), от имени Achuzam происхо-

дит слово «hak», означающее «лидер», а также более полное «Hyksos». Наряду с этим, имя Achuzam дало название региону Casium (горе и местности), где и были гиксосы, именуемые Sachisu. На наш взгляд, стоит обратить внимание на корневую часть Sac-hisu, т.е. sak (сак) и, возможно, поискать связи с названием «шасу».

Особо мы останавливаемся на сыне Ashchur-а Achashtari, являвшимся младшим от брака Ashchur-а с Naarah. Этот род упомянут в Библии как Ashteroth (Astarte), поскольку они основали Bashah и Ashteroth Karnaim. По мнению Кэмпбелла двое сыновей Achashtari были очень известны: сын Shuah был родоначальником семьи Shurites и их потомки жили в Zuzim. Их именовали Emim, а египтяне переделали на свой лад в Аму, посредством которой они обозначали землю, оккупированную гиксосами. В свою очередь, ассирийцы в форме Ama или Amatu обозначали всех южных людей. Потомки Achashtari по линии Shurites были в родстве с потомками старшего брата Achashtari – Achuzam-а, в связи с чем и этот род отнесен к гиксосам, а сам Achashtari считался величайшим из гиксосов. Кэмпбелл отмечает также, что Achashtari послужил прототипом в местной традиции для образа Ноя. Он пишет, что одна из возможных причин дисперсии хаттов из Cutha – местный потоп и подчеркивает переплетение этих событий с библейским потопом с главным героем Achashtari, представленным у Berosus-а как Sisithus или Xisuthrus, а в Вавилонских таблетах как Hasisadre. Не менее известным сыном Achashtari был Chelub, основавший династию Chelubites. Именно его потомков египтяне знали, как Naharaime в Месопотамии, ассирийцы же именовали как Nairi, а Геродот – Neuri (Невры). Как мы от-

мечали, в Италии они, став частью этрусков, назывались Naharcher, а в Наварре – Navarrese.

Таким образом, из изложенного мы приходим к выводу, что Наири – хатты из рода Achashtari, которые сыграли также большую роль в истории Египта. Как известно, в египетской хронике три самые ранние правящие династии – Auritae, Aegypti и Mestraei. Согласно точке зрения Кэмпбелла, Auritae с Кавказа, Aegypti есть Caphtorim, т.е. копты, а Mestraei – представители рода хаттов. Их представляли, как 7 Cabiri и это были 7 сыновей Ashchur-a.

И в заключение несколько слов о сыновьях Ashchur-a от его брака с первой женой Helah.

Старший сын Zereth являлся основателем рода Zerethites и его потомки, согласно Кэмпбеллу, Jehaleleel, Asareel, инвертированы в El-Assar у евреев. Именно эта линия дала эпоним ассирийцам, а первым царем Ассирии был Arioch. От них произошли Dardanians и они дали название Ilus – эпониму Трои. G.Smith в “Early History of Babylonia” отмечал, что в месте Uruk (Урук) Zirculla в Халдее построил храм, посвященный Sar-ili или царю богов. Кэмпбелл показывает, что этот храм имеет отношение к хаттскому Asare-el, инвертированного на иврите в El-assar, т.е. в Ассара.

Говоря о Zereth, мы не можем не остановиться на связи Субару и хаттов.

Согласно Кэмпбеллу, субары происходили из хаттского рода Zerethites, где Zereth, как отмечено, являлся старшим сыном «отца хаттов» Ashchur-a от 1-ой жены.

Кэмпбелл следующим образом определяет местонахождение Субару: «Subair – страна возле Chaboras, название в честь Heber / Cheber из семьи

Zerethites и эта ветвь семьи Ashchrur-a, которая исключила их после создания империи, оккупировавшей Северную Месопотамию».

В другом месте Кэмпбелл подчеркивает, что «Ветвь Zereth приобрела царскую власть в Ассирии и сохранила ее вплоть до падения Ассирийской державы». Наряду с этим, Кэмпбелл отмечает, что Zerethites все время властвовали в регионе Moabite. Кэмпбелл пишет, что в зарождающейся Ассирии глава Шамши Адад был из субареев, подчеркивая, что он был из хаттов, а его сын Исми-Даган по Кэмпбеллу был связан с домом Beerothites, т.е. с семьей, именовавшей происхождение Исми-Дагана и Gundumu от Chemi-dag, а Beerothites, это – прорвавшиеся в Нильскую долину на востоке Египта. Кэмпбелл связывал Chemi-dag с Амноном, владевшим Халдейским престолом, а сын Амнона Chemidag, называя земли после своего отца как Амману и таким образом Исми-Даган стал первым из восточных царей, которым не гнушался и Тиглат Паласар, именуя себя его потомком [в современных исторических произведениях Исми-Даган = царь Ассирии].

В другом месте он пишет, что история Ассирии и Вавилонии согласуется через связь семей Japhlet и Renob, т.е. через связь Ассирийских правителей с семьей Beerothites.

Отмечая родственные связи и потомков Zerethites Кэмпбелл пишет:

- Zerethites были близкие родственниками и союзниками шумерийцев в Вавилонии и Южной Палестине;
- Касситы являлись хаттами линии Zerethites;
- Потомками Zerethites являлись Алароды (Урарты) и их часто идентифицируют с Tibareni;

- Фригийцы = люди Zerethites, сохранивших имя Gordius для своих царей, а родоначальником их был Berigah;
- Zerethites с древнего времени были союзниками Midianites и потомки фригийцев чередовали правление: Gordius с Midas. Два хаттских племени завладели частью Subair Месопотамской Iberia, но позднее Ассирийский монарх завоевал эти земли.

Асур – Ach-Bal оставил записи о покорении Nairi, Kirkhi и Subari в Месопотамии вместе с землей Nireb.

Средний сын Ashchur-a – Zohar, а его сын Ephron, с которым согласно Библии общался Авраам, чтобы выкупить пещеру Махпелу для похорон усопшей жены Сарры. Род Zohar-a – Zoharites или Tsocharites правили в Shingara (правитель Amraphel, тот, с которым вступил в союз эламский правитель Kedorlaomer, чтобы подавить восстание против его власти). Как свидетельствует Геродот, Tsocharites были в союзе с Cherpherites. Tsocharites называли и Teucrici. Кэмпбелл писал, что троянцы являются их потомками.

Младший сын Ashchur-a – Ethan был первым царем, правящим в Edom. Его потомки Ethamites, проходят у арабов как соответственно Adhan и Adhanites и полагаются потомками Исмаила, сына Авраама от Агарь.

Теперь мы остановимся на связи библейских хаттов и могучего царства Хеттов. С этой целью мы привлечем несколько исследований. Первое из них – работа Garry Beckman-a.

В сборнике под ред. Dieter Kuhn и Helga Stahl (Hg) “Die Gegenwart des Altertums”, являвшимся сборником, сделанных в 2001 г. на форуме в Heidelberg (Гейдельберге) выступлений имеется интересная

статья Gary Beckman (University of Michigan) под названием “Sargon and Naram-Sin in Hatti: Reflections of Mesopotamian Antiquity among the Hittites” [«Саргон и Норамсин в Хатти: размышления о месопотамской древности у хеттов»]. Можно найти косвенный ответ на связи и реминисценции месопотамских событий в письменности Хеттского государства. Автор пишет, что в XVIII в. до н.э. основателем Хеттского государства, как известно, были индоевропейцы, хотя страна по-прежнему называлась Хатти, по имени ее перво-населенников хаттов – народа туранского происхождения, и к 1350 г. до н.э. в империю Хеттов входили многие народы, в т.ч. она доминировала над большей частью Северной Сирии. Хеттский язык, тем не менее, использовался в административных целях, «пока хатты не исчезли в конце бронзового века (около 1180 г. до н.э.), а хаттийский язык более использовался в религиозных текстах и дал много заимствований в языке хеттов».

Автор пишет, что «...хетты нашли культурную модель в выдающейся цивилизации древней Западной Азии, в Месопотамии ... и принятие клинописи от своих южных соседей, адаптация ее для выражений собственного языка в конечном счете, вывело их за пределы Сирии и привели к источнику ее – Ассирии и Вавилонии. Хетты научились писать, освоив словари и выражения обоих основных месопотамских языков в дополнение к образцовой литературе на языке хеттов». Центральная мысль автора сводится к тому, что **«Вавилонские конвенции и практики были настолько преобладающими по сравнению с элементами индоевропейского наследия хеттов, что кажется целесообразнее думать о стране Хатти, как о периферийной месопотамской культуре, нежели**

чем о представителе индоевропейской диаспоры».

В качестве наиболее яркого и чистого примера использования хеттами месопотамского наследия, автор сосредотачивает внимание на древней Месопотамии эпохи Саргона Аккадского и его внука Нарам-Сина (Нарамсуэна), т.е. в периоде примерно середины XX в. до н.э. Как известно, объединив Шумерские и Аккадские государства в единую империю в Азии, Саргон довел его границы до Западного Ирана и Северной Сирии. Империя Саргона пережила более века и пала при его внуке Нарам-Сине, и традиционно считалось, что это следствие «благочестия и успешности» Саргона как правителя и, напротив, «пренебрежения к богам и нечестивость» Нарам-Сина. Так, что считалось, что каждый правитель Ассирии и Вавилонии мог следовать выбору: либо «следовать благочестию Саргона, либо следовать его внуку, сокрушая богов и опустошая его землю». И эти традиции в середине второго тысячелетия до н.э. были широко распространены среди хеттов, дошли до Египта, куда попали от хеттских источников уже в XIV в. до н.э. копии эпоса «Король битвы», прославляющие подвиги Саргона в Анатолии. По мнению автора, хеттские правители тем самым «привязывали местную историю к истории более широкого мира и аналогичным образом хетты переводили и адаптировали месопотамский эпос о Гильгамеше, особое внимание, уделяя к месту обитания героя эпоса – Gedar Forest (Кедровым лесам), входившим, как они полагали в ареал Северной Сирии, находившейся под их контролем».

Широкое использование месопотамских примеров и образцов, в т.ч. и в анналах царя Хаттусили I, где он самоидентифицирует себя с Саргоном и счита-

ет свои достижения превосходящими деяния Саргона, говорит о многом. Можно задуматься о том, что месопотамские традиции достигли Хеттской столицы через посредников из Северной Месопотамии или Северной Сирии или же благодаря тому, что в Хаттусе поселились вавилонские писари, как предполагает автор.

Вместе с тем, автор подчеркивает, что недавно опубликованный текст ассирийской торговой колонии в Канеше (современная Гюльтепе) из юго-центральной Анатолии «даже повышает вероятность того, что память об аккадских царях была как-то сохранена в Анатолии спустя столетие после отказа от ассирийских поселений торговцев после подъема Хеттского государства».

По нашему же мнению, это память исконных хаттов, пришедших в Анатолию из Месопотамии примерно в эпоху Саргона Древнего.

Следующей является работа Trevor Bryce (Тревор Брайс) “The Kingdom of Hittites” («Царство Хеттов (Хаттитов)», Oxford Univ. Press, USA, 2005) – одно из последних исследований, автор которого стремится рассмотреть историю хеттов, опираясь на цивилизации Анатолии и Месопотамии. Отмечая, что в период своего расцвета Хатты – царство Хеттов, благодаря последним данным археологии являлось одной из великих держав позднего бронзового века, «в конечном итоге превосходящая в XIV столетии до н.э. двух самых могущественных своих современников – царств Митанни и Египет». Продолжающиеся последние два десятилетия раскопки и, в частности, в столице – Хаттусе, в региональных центрах царства (Южная Анатолия и др. регионах) приносят столь новую информацию, которая продолжает обрабатываться, что можно

говорить только **о временной истории хеттского мира** (курсив наш). Условно разделяя историю Хеттского царства, именовавшегося Хатти от первоначальных сельников, на Старое царство (с начала царствования первого царя Лабарны в начале XVII в. до н.э.) и Новое царство (по первому царю Тудхалия в конце XV – начало XIV вв. до н.э.), автор исследует раннюю эпоху, предшествовавшую этим царствам. Он пишет, что в раннем бронзовом периоде к середине III тыс. до н.э. в Анатолии имели место важные центры цивилизации (Троя на северо-западе, Бейсесултан на юго-западе и Тарсус в Киликийской равнине на юго-западе). Автор подчеркивает, что «по крайней мере, со времен Аккадской империи Саргона регион, в котором размещались центральные Анатолийские царства, был известен как земля Хатти». Так, известно, что царь Канеша (у нынешнего Кайсери, курган Гюль-тепе) по имени Зипани известен по эпизоду восстания семнадцати местных правителей против власти Аккадского Нарам-Сина (2254-2218 гг. до н.э), царство которого простиралось от Персидского залива до Центральной Анатолии. В числе повстанцев был, и царь Хатти по имени Пампа и это свидетельствует о том, что еще до индоевропейских пришельцев в раннем бронзовом веке существовали организованные царства в Анатолийском регионе, в т.ч. и у хаттов.

Автор пишет, что, по мнению ученых, до индоевропейское население, именуемое хаттами и «хатти-ческая» цивилизация, подтверждена остатками языка «хаттили», идентифицированного из более поздних хеттских архивов в текстах религиозного и культового характера. Есть доказательства, что в некоторых регионах к 2300 г. до н.э. произошли насильственные изменения, особенно на юге и западе, где имеются

признаки крупных пожаров, и ряд ученых связывает это с вторжением индоевропейских пришельцев в Анатолию.

Остановливаясь на индоевропейских пришельцах, автор пишет, что «археологически не предоставлено нам убедительных доказательств относительно даты индоевропейского прибытия, однако мы можем быть уверены в наличии индоевропейского присутствия в Центральной Анатолии к концу III тыс. до н.э., поскольку индоевропейские личные имена появляются в записях ассирийских торговцев, создавших торговые колонии в регионе, в начале II тыс. до н.э.». Причем мы не знаем, появились ли они сразу или постепенно, т.е. «прибытие иммигрантов, независимо захватчики они или мирные поселенцы, происходило ли небольшими группами в течение какого-то определенного периода или в течение нескольких событий, вероятно, они свободно смешивались с местным населением и приняли множество элементов их культуры».

Автор ссылается на известного турецкого археолога и др. ученых с нахождением гробниц в Аладжа-Гоюк, высокие царские стандарты захоронения, свидетельствующих о царских особях, причем захоронения исполнены по индоевропейскому стилю, что свидетельствует об индоевропейских пришельцах.

По мнению автора, иммигранты сосредоточились в Несе, местами проживали коренные жители Хатти, к которым он относит и хурритов (к началу II тыс. до н.э.) и он не исключает конфликтов на этнической почве. Он подчеркивает, тем не менее, что население более идентифицировало себя как «люди Хатти».

Приводимая информация свидетельствует о том, что Хатти находились здесь в Анатолии не позднее 2300 г. до н.э. и созданные ими царство (царства) только с приходом индоевропейцев и укреплением их позиций в начале II тыс. до н.э., стало переходить в руки мигрантов – неситов, создавших в XVII тыс. до н.э. старое царство Хеттов, хотя эта страна, этникон Хатти просуществовал 1500 лет.

И в заключение мы приводим труды известного турецкого археолога Акургала. Один из крупнейших турецких исследователей древних цивилизаций проф. Ekrem Akurgal в работе “Anadolu Kültür Tarihi” (Изд. TÜBİTAK, Анкара, 1997) время цивилизации Хатти оценивает периодом 2500-2000 / 1700 гг. до н.э. Время Хатто-Хеттской цивилизации определяется им на 2100-1700 гг. до н.э., а период Хеттской цивилизации – 1660-1190 гг. до н.э.

Он отмечает, что известное на сегодняшний день самое древнее название Анатолии – «Страна Хатти» и первые сведения о древнейшей цивилизации Хаттов упоминаются в письменных источниках Аккадской династии (2350-2150 гг. до н.э.). Упоминания о хаттах встречались до VII в. до н.э. и это следует из ассирийских источников вплоть до 630 г. до н.э. Тем самым этникон Хатти-страна существовал примерно 1500 лет. И дело в том, что пришлые, начиная с 2200 г. до н.э. в Анатолию, индоевропейские по происхождению Hitit – Хетты, осевшие на Хаттских землях, продолжали употреблять название хеттской страны в форме «страна Хатти». Филологи, первыми прочитавшие таблеты из Хаттуши / Хаттуси (Богазгей), новому племени, использовавшему совершенно другой язык, оставили название Хатти. И снова в силу прочитанных таблет стало известно, что этот индоев-

ропейский народ именуется себя Неситы (говорили на неситском). Однако в эпоху древней истории сменить название «Хатты» для индоевропейских хеттов не представлялось возможным. Что касается самоназвания пришельцев – индоевропейцев – «Неситы», то это было только по отношению к части осевших на этих землях Центральной Анатолии индоевропейцев. Наряду с ними, осели и другие со своими названиями индоевропейские племена, как, например, лувийцы и Palalar (Палайцы).

Филологи, понимая, что для индоевропейского племени название «Хатти» неприемлемо, обратились к названиям в Библии – «Heth» и «Hittim» (по-немецки – «die Hethiter», английски «The Hittites», франц. «Les Hittites», а на турецком сначала «Eti», а ныне «Hitit»).

И здесь стоило бы обратить внимание, как пишет Акургал, на ошибочное толкование при использовании выражений «Прото-Hittit» или «Прото-Hatti». Так, если взамен «Хатти» использовать «Прото-Hitit», то возникает ошибочное мнение, что Hitit – Хетты происходят от Hatti – Хатти, в то время как эти два народа различны по языку и расе (этническому происхождению). Если же племя Hatti – Хатти назвать просто «Прото-Hatti» (Хатти), то возникает абсурд.

Таким образом, анатолийские царства (княжества) Хатти являлись протоисторическими (первобытными) цивилизациями. Видимо у них не было письменности, но они имели свой язык, богов и обычаи и о них нам стало известно благодаря Hitit – Хеттам.

У нас немного информации о языке Хатти, именуемого нередко «хаттили». Согласно таблетам (надписям) из Хаттуши, датируемым XIV-XIII вв. до н.э. выясняется, что Hitit – Хеттские священнослужители в религиозных письменах, порой использовали выра-

жения не из хеттского языка, причем при этом отмечали – «здесь священнослужитель говорит на Hattili (хаттили)». Наряду с этим, из названий «гора», «река», «город», имен богов, ряда религиозных и мифологических текстов, удалось восстановить хаттский язык и самым важным источником для этого, послужил текст «Gökten düşen Ay Tanrısı», написанной билинговой на хаттском и хеттским языках. Тем самым было установлено, что «хаттили» коренным образом отличается от индоевропейских и семитских языков, является самостоятельным языком.

Археолог датирует проход индоевропейцев 2100-1900 гг. до н.э. Он исследует найденные в Алаума Хоюк 13 погребений и показывает, что они сходны с майкопскими погребениями индоевропейцев. Погребения, судя по всему, принадлежат царям и представителям царской семьи, поскольку они похоронены с пышными атрибутами.

Кургал, как и ряд других ученых указывали на значительные различия хаттов и хеттов по внешнему облику. Основанием для этого служили оставленные египетскими хронистами записи, в которых упомянуты длинноносые солдаты Хатти, и совершенно иной вид Хеттских правителей, о чем писал Э.Акургал, как и авторы, на которых мы ссылались в этом разделе. Акургал считал, что «Хатты все еще составляли значительную часть населения в хеттский период (E.Akurgal. "The Hattian and Hittite Civilizations") и, что Хатти на изображениях битвы при Кадеше в египетском храме, представляют собой совершенно иной этнический тип».

В заключении отметим ряд моментов, подразумевающих изначальную общность хаттов-хеттов. Как известно, одного из Хеттских царей звали Хаттусили.

Однако, мы полагаем, что эта – измененная форма хаттского Кхита-сир (Khita-sir), что означает «Хеттский царь». Место обработки металлов именовалось в Хеттском царстве как «ката-патука» и этим занимались племя тиборенов – металло-обработчиков саков. Однако «Тиборены» как термин связаны с хеттским словом «табарна», означавшим титул хеттских царей. А по сути это означает «кузнец».

Таким образом, из выше изложенного ясно следует, что:

- хай-армяне не имеют никакого отношения к происхождению терминов Арми / Арме / Эрме / Армения / Арминия;

- происхождение этих терминов туранское, однако они были присвоены хай-армянами в средние века.

KAMRAN IMANOV

“Clothes may signify and may expose a man”
(M.Cervantes)

**Ancient texts and classic sources
expose Armenian falsifications
and fabrications or about primordial
inhabitants of territory "Armenia"**

Baku – 2019

Kamran Imanov,

Chairman of Board of the Intellectual Property Agency of the Republic of Azerbaijan.

Ancient texts and classic sources expose Armenian falsifications and fabrications or about primordial inhabitants of territory "Armenia". Baku, 2019

This book was prepared on the base of Chairman of Board of the Intellectual Property Agency of the Republic of Azerbaijan Kamran Imanov's welcome speech and presentation "Ancient texts and classic sources expose Armenian falsifications and fabrications or about primordial inhabitants of territory "Armenia", made at the conference "Ancient texts and classic sources expose Armenian falsifications and fabrications" organized by the Copyright Agency on 20 April 2018 and dedicated to the 95th anniversary of the founder of our National Leader Heydar Aliyev and the 100th anniversary of the Azerbaijan Democratic Republic, on the occasion of 23 April – World Book and Copyright Day.

© Copyright Agency of the Republic of Azerbaijan, 2018

© Intellectual Property Agency of the Republic of Azerbaijan, 2018, 2019

Contents

Welcome speech	223
Ancient texts and classic sources expose Armenian falsifications and fabrications or about primordial inhabitants of territory "Armenia"	238

Welcome speech

Dear ladies and gentlemen, official guests and our media friends!

As usual today, we organized this conference on the occasion of 23 April – the World Book and Copyright Day. This year conference was dedicated to the 95th anniversary of the founder of our State, National Leader Heydar Aliyev and the 100th anniversary of the Azerbaijan Democratic Republic as the predecessor of our modern and sovereign Azerbaijan.

The life changes very fast in our country, Azerbaijan changes and becomes powerful. It is due to innovative, reforms-oriented state policy that serves people. These are the creativity-oriented inheritance path of National Leader. The ideas and thoughts of the National Leader have become the most valuable intellectual property, public opinion and revelation of our society today.

Dear Friends!

The history accepts the triumph of difficulties and problems but not the explanation of historical personalities about challenges and problems. It is proved with the victory in the increasing Azerbaijan's reputation today and with the President Ilham Aliyev's achievements over the last 15 years, the achievements of the modernized follow-up policy, the generational succession line, and the people's deepest reverence and faith in Mr. President. The attitude to the leader person sounds as a famous quote like: "True power over people is only achieved by serving them."

It is confirmed also by the Presidential elections. The Azerbaijani people look at their future with great inspiration and confidence, and the path leading to the future is in the hands of skillful leader Mr. Ilham Aliyev

who has talent to govern, and who is aware of the fact that the fate of the state is on his shoulders.

Dear participants of the conference!

The people of Azerbaijan are preparing for the solemn celebration of the Republic Day. This is the 100th special anniversary of Azerbaijan Democratic Republic. While celebrating the Republic Day last year, President Ilham Aliyev said the followings: "...The first Muslim-democratic republic in the world arena was established in Azerbaijan. It once again proved how progressive and talented our people are...". ...The Government of Azerbaijan and the people respect the activities of the Azerbaijan Democratic Republic and the memory of its founders... Unfortunately, the Azerbaijan Democratic Republic did not last long. Two years later, our independence was taken away. If the Government of Azerbaijan could maintain its independence, I am sure that today it would be one of the most developed and richest countries in the world. However, as a result of foreign interference the Azerbaijan Democratic Republic has collapsed".

Dear Friends!

It is no secret that Armenian nationalists-dashnaks, under the so-called communist ideas caused to the collapse of the Azerbaijan Democratic Republic. Due to our not enough strong power and trust in dashnaks that their claims to Karabakh will come to an end, we have become victims of Hay-Armenian hypocrisy. Thus, as our President said, "...in 1918 Irevan was given to Armenia as a gift". Today, trusting our power and will, the President states that *"Azerbaijan will never allow the second Armenian state to be created in our historical lands. The existing Armenian State has already established in our lands"*.

However, the Armenian Government extends the negotiation process with Azerbaijan via artificial barriers. The policy with regard to Karabakh has dragged out because of the inefficiency of the relevant policy and the non-rationality of the status quo. Because the *status quo* is not just a balance in the front or militarily. This is, first of all, a comparison of economic development indicators of Armenia and Azerbaijan, which was admitted by Armenian commentators as well.

Here are the statements made by the head of our state at the New Azerbaijan Party's last Congress: "**...we must not forget our historical lands... Our historical lands are the Iravan khanate, the Zangezur, Goycha districts... We must be more active in this direction in the coming years by organizing exhibitions, presentations in different parts of the world. Because Yerevan is our historical land, and we should return to this historic land...**".

These words are based not on the aggression thoughts, but justice, international law and historical realities. There is no need to misinterpretate by giving them some meaning. Because the essence of the President's speech is to return to those lands, to return to Yerevan and Zangazur. Because in every statement made by Mr. Aliyev it is noted that the Karabakh conflict should be resolved within the framework of international law principles and norms. This means that the boundaries of a new independent state in the CIS region after the collapse of the USSR are recognized by the United Nations as it was in 1991. This is an axiom, and if there are those who refuse to do so, we must show the borders of 1918, that is, the historical Azerbaijani lands of Iravan, Zangazur, and Goyche, and remind them of the millennial place where our ancestors lived.

It would be noteworthy to reiterate the views of the most famous western philosopher-lawyers over and over again. Nobel laureate, founder of liberal philosophy Friedrich von Hayek said: "It is the regulation of their activities that makes people's lives possible, replacing habits with reasonable rules and adhering to legal norms". As other Western scholar, the founder of modern utilitarianism, Ieremias Bentham said, "people who refuse to follow the principles must be subject to power of force sooner or later".

Dear Friends!

The Hay-Armenian historiography having adopted the "Arman / Armanian" ethnonym and the ancient toponym of "Arminiya" not belonging to the Hays began to actively raise theses on the existence of East and West Armenia, even the so-called "Great Armenia" after the Turkmenchay Treaty (1828). What does "East Armenia" mean? This is the territory of our historical lands such as the Irevan khanate, Zangezur, as well as Goycha (Sharur-Dereleyaz) taken away in 1922 to give to Armenia in order to stop Hay-Armenians claims, so, it is an establishment of the landless Soviet Armenia at the expense of such Azerbaijani territories. However, as if that were not enough, with the support of Soviet history science, Armenian historiography began to spread lies and false historical information about their so-called ancient heritage on these territories. Thus, with this regard, first, it was fabricated the hay Tsarist dynasties of these so-called lands and the provisions of the Kurekchay Treaty were started to be distorted in the aspect of the "fusion" of Eastern Armenia into Russia, the history of Caucasian Albania, the material and non-material cultural heritage of the Azerbaijani people, the ancient residents of these lands, and generally everything

that could prove "aborigines" the Hay-Armenians' in those territories was falsified and subjected to embezzlement.

The fictional "fragmented Armenian lands" became actual after the Second World War, and the claims of "Western Armenia" have arisen.

It is no coincidence that the history of Karabagh, Ganja, Irevan, Nakhchivan and Zangezur regions of Azerbaijan is described under the name of Armenian history of XVI-XVII centuries.

In addition, the Hayks began to disseminate ideas in various political and scientific circles that "Western Armenia" still remained within the territory of Turkey. Consequently, pseudohistorians of Armenia try to publicize the imaginary political boundaries of "Great Armenia" that cover the lands of East Asia, Asia Minor (Eastern Anatolia) and the South Caucasus. Here are some examples. Ruben Safrastyan, the director of the Institute of Oriental Studies of the Armenian National Academy of Sciences, orientalist-turkologist recently made a statement that "the Turkish Government hopes to expand own territories at the expense of Nakhchivan...". Moreover, it is R.Safrastyan, who justifies the maintaining by Armenia the status quo in Nagorno-Karabakh conflict and accuses Turkish Government in using illegal Hay-Armenian migrants as a hostage in relation to the official statement of the President of Turkey "Expelling of 100,000 illegal migrants from Turkey is not an exclusion". This is an expert who called Ankara an "aggressor" for the military operation Olive Branch in his fight against terror. He opposes regular Turkish-Azerbaijani military trainings in Nakhchivan and notes that "Azerbaijan and Turkey are looking for ways to further strengthen their positions in this area".

R.Safrastyan's statements with regard to Turkey's "aggressive" intentions against Nakhchivan are considered as provocative, clear lie and manifestation of hypocrisy.

The point is that Nakhchivan is an integral part of Azerbaijan, as the United Nations has accepted. Taking into account the strong allied relations between Turkey and Azerbaijan and the brother hood of two nations as one nation – the question arises: "What is the reason for such information by the Armenian scientist?" Come to the point is that the Armenians, who want and dream about the territory of Nakhchivan, are eager to get Nakhchivan from Azerbaijan, but they do not have the power to do it, therefore, they try to realize this through other actors. Eventually, if Turkey changes the status of Nakhchivan, Treaties of Moscow and of Kars (1921) can be violated and the legal basis for their cancellation will be an issue. In this case, Armenians can gain the opportunity to legitimize their exploit claims in relation to Nakhchivan.

With regard to current Armenia, it is noteworthy to note that during the Soviet period the territory of Armenia was significantly expanded according to the decisions by Soviet Administration at the expece of the territory of Azerbaijan, including the Zangezur and Goycha districts, but the privileges of the Armenians on these territories could not be reflected in the Kars Treaty, signed in 1921. Consequently, this means that at least Azerbaijan has the right not to recognize Armenia's borders as early as 1988, in other words, the borders of Armenia that coincided with the pre-Karabakh occupation. Russian political analyst-historian Oleg Kuznetsov has completely exposed the Armenian provocations.

Let's analyze today's "Western Armenia" provocation to fabrication of the "East Armenia"

provocation and nonsense. As you know, Small Arsak Beylik founded by Parthian Turks was located in Eastern Anatolia, it was a dominion, and it called in Armenian language the Arshakuni Tsar and it was the main part of of Western Armenia as it was claimed by the Hay-Armenians. In 63 BC, I Arsak gave his throne to his brother Velersak and until 428 the descendants and heirs of the Velersak Dynasty have been ruled in this area. While historical documents are quite clear, inform about the origin of the Small Arsaks,

Hay-Armenian historiography is trying to interpretate it in favor of them. So who lived here? – we refer to the publication written by the Armenian scientist Joseph Sandalgian, who was looking for answers to this question, wrote in French "*Histoire documentaire de L'Armenie des ages du paganisme (1410 av - 305 apr.YC)*" which was published in Rome in 1917 ("*The documentary history of the Armenian pagan era "1410 B.C – A.D., 305)*"; "Документальная история Армении в языческую пору (1410 г. до н.э. – 305 г. до н.э.)".

Speaking on the strangers living in the territory of Armania (Sandalgian presents them as aborigens of this area), and lists the names of 13 tribes (peoples) and **most of them are Turkic peoples**. Therefore, a well-known Turkish historian Fahrettin Kirzioglu writes that "Armenian (Hays) does not have space in the land of the Armania" and for 73 years, Armenian chauvinist circles do not recognize the existence of this book ... and when the book was acquired they destroyed its copies and never remind the name of the author in the bibliographies".

Thus, it is quite clear that neither Eastern Armenia nor Western Armenia has been the land of

Hay-Armenians directly, and these are hay-Armenian myths.

A new fact that demonstrates Armenian hypocrisy; in April of this year in Van, Turkey it is planned to open a museum that incorporates the exclusive findings and excavations of the Urartian state (Kingdom of Van). The Ministry of Culture of Turkey has already allocated \$ 10 million to the creation of the Museum and is paying attention to its ancient role in the formation of human civilization, which was previously located in Eastern Anatolia. By misinterpreting the meaning of this noble goal, the Hay-Armenian website (yerkramas.org) dated (15.02.2018) writes that such a museum dedicated to the Ararat (Van) Kingdom – history of Urartu will be opened in Van, Western Armenia occupied by the Turks.

It must be recalled that either the existence of the so-called Ararat Czar or the territory of “occupied” “Western Armenia” are the nonsensical allegations by the Hay-Armenians. If we focus on the noble operation of the Turks, we can see that the Armenian side once again discloses its insidious intentions and exposes its inner face, hypocrisy by propagating the territorial claims. Urartu state-owned and non-material samples made belong to the mythical “Armenia” State.

Armenianism, as we have mentioned repeatedly, is very sensitive to mythic creativity and mythomania. These fabrications connect the myths of the “great lands”, the territorial claims of neighbors and the adoption of their cultural heritage.

Theft methods of our intellectual property under “the assimilation of the Azerbaijani cultural traditions to make them Armenian traditions”, which have become not a secret for a long time. Those methods are as such: a person of Armenian origin says a narration to assimilate

our narrations; singing *Husans* by the Armenian ashugs to steal our *Bayatis* (*folk poetry*), the Armenianization of Turkic and geographical names to own our *Dastans* (*oral story*), translating our proverbs and parables (sayings) first into Armenian and then other foreign languages to armenianize them, transferring song into musical notation or publish it first, then perform it by Armenian singer to own that. In order to steal our kitchen, our "recipes from *piti* to *bozbash*, *dolma* to *lavash*" are exposed to fraudulence, "decorating" from the other side of the ocean for the sake of "originality", as well as making ridiculous explanation to embroidery and knots in our carpets. Sanctification of pomegranates well-known in Azerbaijan, Israel, India and other countries by the decision of the Armenian catholicos and its transformation into the national symbol of prosperity and flourishing of Hay-Armenians and so on. Also, I do not need to talk about the "coffee spread by Hays to the world", "Armenian apricot", "about the country producing the oldest wine" and so on.

How ridiculous would be my words, though, Armenian history seems ineffective in the face of "discoveries". Thus, Armenia is the cradle of civilization and ancestors of Indo-Europeans, the ancient Egyptians have gained knowledge from Armenians and they taught how to construct the pyramids. Vikings are of Armenian origin, they have also moved forward until the British islands, Yerevan is more ancient than Rome, the toponyms like Croatia, Bosnia, Belgium, America, Canada, Sochi, Sukhumi, Odessa and etc. are product of Hay-Armenian creativity as well as countless Hay-Armenian fictitious claims. It would be wrong to approach them seriously. However, the Armenian National

Historical Museum, located in Yerevan, shows that Armenians are 500 thousands years old.

Dear friends!

The name of our conference is not a coincidence. This year's conference is a continuation of the last year's one and is dedicated to the topic of Hay-Armenians' allegations concerning the territory of Armenia and the real inhabitants of this area.

We will study the toponymic, ethnonymic and linguistic origin of the term "Armenia" in a number of presentations based on ancient texts and classical sources based on the ideas of well-known scientists throughout the world. There is an undeniable fact that unites all these approaches, is that these approaches to Armenia have nothing to do with today's Hay-Armenians. It should be noted that the use of the word "Armenia" in the Middle Ages and using it as a synonym of the word "Hayastan" since the twentieth century continues even today.

We justify our approach to put quotation marks while using the word "Arsax" when we talk about the so-called regime – which was not recognized by any institution or any international organization. Interestingly, the word "Arsax", which is supposedly replaced by the word "Karabakh" in Armenian mentality, is also of Turkic origin, and it is rooted from "saka" - the name of the combination of Turanian tribes. The Arsak dynasty is the name of the first and the subsequent rulers of the Parthian State, which is a full-fledged "Er" + "Sak / Saq" (hero, warrior Sak). It is no coincidence that the name of the Arsak was a synonym for Caesar in Rome, as a symbol of the Tsarist rule in the ancient East. The word "Sak / Saq" according to the "Ancient Turkish Dictionary" by M.Gashgarli and "An Ethmological Dictionary" by

G.Canson is termed as "sober", "alert person", "courageous", and thus "Ersak / Ersaq" means sober, warrior (hero), that is, "capable warrior (hero)". The Turks called the sober and alert person "sak er" and the word Ersak its inverse form. Thus, the name "Arsak" means "sober and alert warriors" or "saka fighter". This type of etymology coincides with the opinion of renowned Iranian scientist Richard Frye "The Heritage of Persia" (Наследие Ирана, М., Наука, 1972). Frye believed that "arsän", "ar / әr" meant hero. The second part of the word "Arsän" "sän" is also used in the dictionary by M.Gashgarli as "sak / saq". Hay-Armenians or the word Si-Sakan of Persia's is also associated with Turanian sakas. Because in ancient Chinese texts Su / Se (So / Si) is given as the name the sakas of the Central Asian parent tribal tribe. So, Si-unik = Si + unik (meaning "unik" in the sense of "akan-flowing") = Beylik Si, also Si + Sakan = the Si sakas.

I would also like to point out that our well-known folklorist Mirali Seyidov explained the word "sak / saq" as for "arrow". M.Khorenatsi, who is referred to as the father of Hay-Armenian history, wrote that "Sisak is a skillful archer, and he referred to his own country as Sunik, but the Persians call her more precisely as Sisakan". Here, the word "sak" means an arrow and edge of an arrow, it must be noted the word "Siyuni / Siuni" in ancient Armenian language means the same definition, whereas, the word "Sisakan" of Persians means "Si" ("si") - (three in middle Persian language) altogether "three arrows". This, as it is obvious, was the names of Turk-Oguz tribes – three arrows, nine arrows, gray arrows. A Georgian word Shamshvilde in Azerbaijani Shamsaddil-Shamicholda's inversion to the Turkish language and since the middle Ages, it is composed of three arrows. In

the ancient Mesopotamian cuneiform inscriptions, "sak / saq" was understood as «guiding», "head" maintaining the same meaning. In Russian, the Turkic word "saqaydak" means "quiver" (kolchan). Thus, if we accept the "sak / saq" as an arrow, "Ersak / Ersag" can be opened as "a warrior carrying arrows".

Thus, the word "Arsak / Ərsak" has nothing to do with Armenians.

Coming to an end my welcome speech, I would like to share my thoughts about the peculiarities of the art pieces included and to be included in the UNESCO Intangible Cultural Heritage List with you. As a result of the efforts made by Mrs. Mehriban Aliyeva, the First Vice President of the Republic of Azerbaijan, President of the Heydar Aliyev Foundation, since 2008 up to now, eleven elements belonging to Azerbaijan have been included into the Intangible Cultural Heritage List: musical instruments, carpets and ashug art, elements from our kitchen and so on. We are proud of it. And the number of our elements registered by UNESCO has doubled than our notorious neighbors. Nevertheless, the Armenian side while presenting proposals, from time to time, claims to the material and intangible heritage of the Azerbaijani people, put her eyes on our intellectual property. Although, one of such claims of the Armenians was that Khachkars (Khachkars), which belongs to Caucasian geographical region, her peoples, historical lands and modern borders belong to them irregardless the mentioned already. This provocation was prevented only through our cultural representatives working in the concerned field and the letter addressed to Mrs. Bokova, Director General of UNESCO: the decision was made only on stones located in the territory of Armenia. For several years, it was possible to prevent the dance

"Kochari" (nomadic) to be included into the Intangible Cultural Heritage List by Armenians. But last year, UNESCO allowed Armenianization of the "Kochari" dance to be included into the list. There is no doubt that this dance belongs to Turkic people. It is a dance that embodies the lifestyle of the Turks engaged in sheep raising, migratory pastures and features that are relevant to their actions.

Behind the etymology of the word "Kochari" in the Azerbaijani language stands a definition of "köç" Turkism, that is also a well-known in the scientific circles around the world. Even Russian linguists and Turkologists agree that the word "koçevka" and "koçevnik" in Russian are also derived from the term "(köç) migration".

Nothing could be more absurd than the Armenian plagiarism related to this dance and nonsensical explanation that the word "Kochari" derived from "koch-ari", that is, "a dance of brave aris" and concealing the word "koç" as Turkism.

Regarding the "research and discoveries" related to the "köç" and its derivation "koch-ari" as claimed by the Armenians, I would like to remind you that there are no vowels like "o", "ə" in Armenian phonology and therefore, they must use "o", "a" phonemes instead, while owning Turkic terms, and thus the Azerbaijani "Köçəri" is distorted in the Armenian transcript and made as "Koçari". To get rid of this ridiculous situation, some Armenian specialists associate the dance with "qoç (male sheep)", "koç" and "sheep".

The Armenians celebrate "Koçəri" as a traditional Armenian dance. It turns out that dance has an ancient history and reflects ethnic identities. In this case, it is natural that in the explanatory dictionaries of Armenians there should be information about dance. However, in the

Armenian dictionaries from 1633 to 1944, which have been examined by us; have shown that there is no "koç" root, and consequently, the term "köçəri" in the Armenian language.

Thus, neither phonetic nor semantic, the name of the dance "Köçəri" was not available in the Armenian dictionaries, and in the end, this dance itself and its name were taken in recent years. However, in order to compare if we take the "Divani-Dictionary-Turkish" work by Mahmud Gashgari's of XI century, we can see that the word "köçəri" has two meanings: "migrate" and "ram" (male sheep).

I want to ask Armenian scholars: "How did it come from the 17th century that there were no "köçəri" notion in 7 dictionaries of the Armenian language at all (but there was in XI century Turkish language)?"

In short, "Köçəri" is a kind of "Yalli"s (national dance) of a millennial dance that has been memorized for thousands of years in Gobustan's memory.

At present, Armenians are preparing new provocative proposals for inclusion into the UNESCO list. According to the news of "Sputnik Armenia", Yerevan is preparing the Blue Mosque, the sole remaining in ancient Azerbaijan, to be included to the List of World Heritage Sites. Vandals destroying mosques in the occupied territories of Azerbaijan offer this step as a gift to the Iranians under the name of the Iranian Mosque. Thus, it is a refund of the Armenians to Iran that the latter made includes the three monasteries complexes (Surb Stepannos, Surb Tadevos and Dzor-Dzori) located in Iran to the list of UNESCO. Moreoevr, as if that were not enough, they liked to recapture and use Armenian yogurt (matsun) recipe and its preparation instructions, Armenian fruit vodka (most likely from the occupied

Garabagh mulberry fruit trees), even traditional Armenian (?) Carpets and musical instrument “*tar*” into the UNESCO's list.

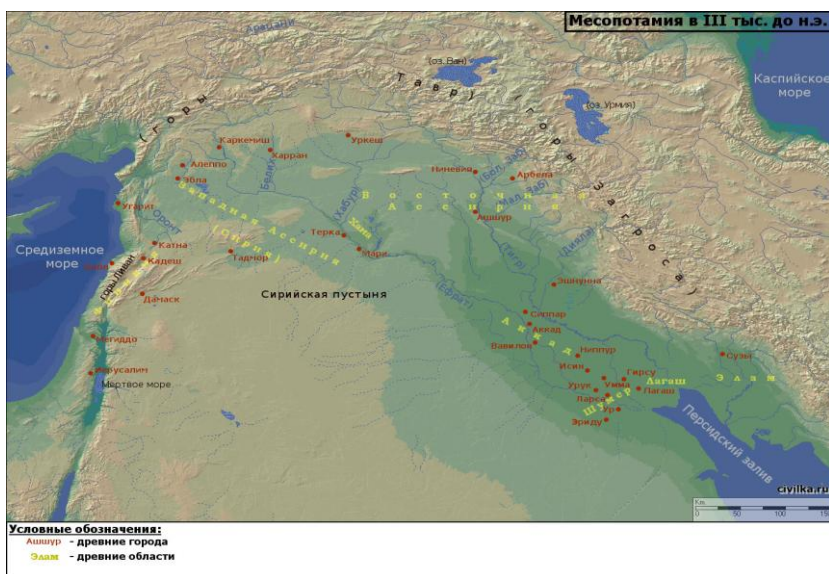
Even if we put aside the stealing of traditional cultural examples and traditional knowledge of other peoples and clear plagiarism, in any way, we must seek answer to one question: when will Armenians present their true intelligence and artistic product rather than what they have learned from others but later privatize that, hypocritical and aggressive irrelevant offers?

It is said that some are telling lies to deceive others but others spread lies because they are deceived. Therefore, we will spare effort to reduce the number of the deceived, being the servant of our conscience, and of our will.

Thank you.

Ancient texts and classic sources expose Armenian falsifications and fabrications or about primordial inhabitants of territory "Armenia"

Mesopotamia in the III millennium BC

Source: <http://civilka.ru/mesopotamia/narody.html>

I. Today's armenian historiography and numerous near-scientific circles along with them accuse us by the fact that only in 1918 in connection with the creation of ADR and even later we began to be called Azerbaijanis, moreover by inning of I.Stalin. Perhaps, this is the most idle thesis of Armanian agitation trying to appeal to our

"immaturity" as a nation. Disagreeing with this thesis in principle let us assume that this is like that. But one may ask that we were calling somehow either being Azerbaijani (Aderbadjan) Tatars or the Caucasian Turks or the Turkish-Azeris and at last just Turks or Muslims. I ask you to pay attention that all these names express our origin, our roots, religion and area of residence specifically the Turks (Tatars) from the Caucasus, Azerbaijan, the Turkic-Muslims. And what about today's Armenians? Self-named Hay, they assigned the name of other ethnic groups and in particular armenians-armenics. Unlike Azerbaijanis living in their geographical area, in a country called Azerbaijan and representing the history of their country as the "History of Azerbaijan" in institutional sources, Armenians maneuver in their historical documents both as Hayes and as Armenians, and presented their institutional history in one redaction or another as "The History of Hayes" or "The History of the Armenian People", substituting the understanding of the country or the name of the geographical area, residence by its self-designation or acquired name of other ethnic groups. It is approach of allochthon migrants, not autochthonous, the inhabitants of one or another territory. This is the view at the history and modernity of those who were fared on this or another earth determine it or at least claim it as original. Unlike us – the Azerbaijanis at whom the high Armenian arrows fly about appropriating someone else's history – it were exactly the hay-Armenians who stole the history of other nations, continue stealing someone else's tangible and intangible cultural heritage and with all possible method and facilities strive to present the world all stolen as their intellectual property.

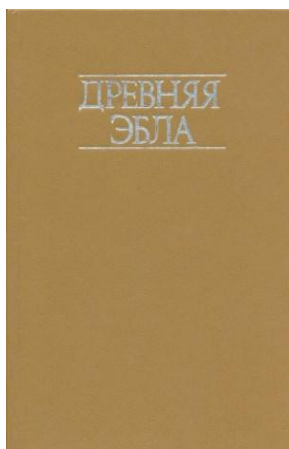
At the presentation "Qədim mənbələr və klassik mənbələr erməni saxtakarlıqlarını ifşa edir" ("Ancient texts and classical sources expose Armenian falsifications and fabrications"), which we made on 28 April 2017 and presented in the form of an appropriate brochure, was emphasized particularly the importance of exposing one of the main theses of Armenian historiography, in which the understanding of geographical area of residence of a number of nations was deliberately mixed named as "Armenia" with the name "Country of Hayes – Hayastan" and on the basis of falsified artificial synonym the identification of their political, ethnic and other histories and thereby the appropriation of the past of the ancient region "Armenia – Ərməniyyə" in favor of hay-Armenians.

In the same our work as in some more earlier researches based on ancient texts and classic sources we will focus on the origin of the term Armenia / Arminiya, its semantic on the basis of historical reports, we will study which ethnos it belongs to and which language its speakers were using. Thus, first of all we will show that the origin of this term has nothing relating with the current hay-Armenians. Then we will stop in details on today's versions handled the term of Armenia / Arminiya. We intentionally will not touch upon the hay-Armenian version of the term relying on the substitution in the Armenian version of the Bible with the phantoms of Hayy, Armen, Aram, etc. introduced here, and for clarification of the details we refer you to our previously published researchs on this issue.

II. We begin with two vivid examples which we see studying the term "Armenia / Arminiya" and its core (the basis) of Armi / Erme; one of these examples leads us to the interpretation of texts found during archaeological excavations in Ebla dated at least 4 millennia earlier, i.e. approximately to 2300 BC, and the second – to the interpretation of one of the mythological subjects which were reported by Strabo and dated at least 3 millennia earlier, before the Trojan era epoch.

II 1. The collection "Ancient Ebla" is dedicated to the historical and cultural monuments of Ebla – an ancient city discovered by the Italian archaeological mission in Syria and it represents itself the collection of specialist's articles. Collection compiled by the Italian scientist, the head of the Italian archaeological mission in Syria prof. Paolo Matthiae with the final article of prof. I.Dyakonov. Discovered archaeological finds belong to the royal palace in Ebla - the end of III millennium BC – i.e. time previously considered to be unwritten. The materials of the collection cannot be circumvented by attention, since in some ancient texts the name "Ebla" is used in parallel with the name "Armanum".

First of all let us stop on P.Garelli's article "Remarks on toponymy from the archives of Ebla" («Древняя Эбла», под общ. ред. И.М.Дьяконова, М., «Прогресс», 1985). The author writes that "there are also a certain number of frequently mentioned names the identification

of which encounters on some difficulties". The example is "Ar-mi" considered by another specialist (J.Pettinato) as a proper name. By his point of view this noun is a "city", "which in some cases means implied by all city, i.e. Ebla". At the same time the author fairly criticizes such an explanation mentioning that in the found tablets there is place for a reduplicated form of "ar-mi" in the form ar-mi-ar-mi in the deterministic toponym... "ki" or without it, and assuming that this is the nominal form, which is representing in itself a plural of the expression "yr" - "city". Garelli writes that the author's approach is wrong, because first of all linguistically "yr" can not be ar-mi (as this toponym is often used), secondly after "ar" follows the anomalous form of the plural "mi" and in addition with the doubling of "ar-mi ar-mi". In this regard, the author suggests understanding Ar-mi^{ki} Ar-mi^{ki} as people of Ar-mi (city), i.e. **armiys**.

Along with this, there is no direct answer to the question about the place of the Ar-mi city. It is only clear that it is close to the Ebla city. The author mentions the common parallel use of the titles of Ebla and Armi in the texts ("Ebla^{ki} wa Ar-mi^{ki}") and **this leads to a consideration of a similar parallelism in the inscriptions of Naram-Suen: "Ar-ma-nam^{ki} and Eb-la^{ki}" or in the form of "Ar- ma-nim and Eb-la^{ki}".** As there is a difference in the outcome of the words, assuming the prolongation of the vowels at the outcome of the core of the words (as in the texts of the excavations from Mari), we can consider the version about the place of **Ar-ma-num in the region of Halep**.

The author discusses the hypothesis earlier expressed by experts, in particular by J.Pettinato, according to which the name "A-du^{ki}" found in the texts is identified with Hattu, the country of Hatti and rejects this

because of the fact that during this period there was not **one** country as Hatti and only many centuries later Anitta (the Hittite king) carried out the unification.

However, we cannot agree with the author, since we can talk about Biblical Hittites who left Mesopotamia for Palestine and Syria was considered their abode both in the early period of their formation and in subsequent chronologic stages.

According to the text it turns out that Marie has a claim to the king "A-du^{ki}", who helped Ebla people, which by our opinion is quite possible. Along with it, this is quite reasonable by the author's opinion to suppose that these two cities were not far from each other, and we agree with this.

Ebla

Source: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ebla>

II 2. In the analysis of the given toponyms, the importance is article "The Meaning of Ebla for History and Linguistics" I.Dyakonov. Dyakonov writes that the "invades" on Ebla are mentioned by two kings of the Low-Mesopotamia dynasty of Akkad: "Sargon the Ancient (2316-2261 BC) and Naram-Sueen (Naramsin) (2236-2200 BC) and apparently, it was Naram-Suen who completely destroyed "Ebla and Armanum" and demolished the Eblaite kingdom around 2225 BC, during its last king Ibbi-Zikir...". Ebla was restored around 2000 BC, but its population, according to I.Dyakonov, was changed, the Amorian West Semitic and Hurrian languages were spread, and Ebla playing some role during the first half of the 2nd millennium BC, was destroyed once again and was not reborn anymore. Dyakonov writes that the texts refer to the Ebla of the early bronze period approximately 2500-2225 BC, when the "original population" had been living here, speaking on newly discovered Eblaitic language. The Amoreis and, moreover, the Hurrites, according to Dyakonov, were living here later. And here we are specifically emphasizing one thought of I.Dyakonov with reference to I.J.Gelb (I.J.Gelb "Ebla and the Kish Civilization", "La Lingua di Ebla", Napoli, 1981): "...The toponymy of the Eblaitic texts is not Hurrian, not Sumerian and not Semitic [we could add - and not Indo-European], but refers to some more ancient ethnic substratum, which is for now is completely mysterious".

Furthermore I.Dyakonov writes that "in some **near-scientific** circles, particularly interest caused the name of the neighboring town of Armanum, as well as usually found in the texts of the toponym (?) or the ethnonym (?) the name "ar-mi^{ki}", - and the hope is appeared - whether it is possible to see here the ancestors of the

Armenians?" With persuasive arguments I.Dyakonov proves that "the assumption of the existence of Armenians in Syria of the III millennium is not possible" and the "myth about Armenians" mentioned in eblaist texts" is doomed to be melt just like the myth of Biblical cities". First of all it is because "in numerous personal names from Ebla, and in toponymy there is no hint of an Armenian or any other Indo-European linguistic element". It is also known that "during own history the Armenians never call themselves like that". The Persian term Arminiya, the Greek Ἀρμένιοι "was undoubtedly created by the neighbors of the Armenians-hayk on some toponym on the southern outskirts of their habitat" and **"there are no reasons why this toponym could not exist here much earlier, thousands of years before the formation of the Armenian ethnos", and the consonance between the name of the ancient Syrian city of III millennium BC, and the name that is given by strangers from the VI century BC, to armenian people is random.**

From our side we can add that this scientifically grounded and clear answer of the well-known scientist to the near-scientific hay-Armenian circles could be even more severe since from VI c. BC, Armenians could be called not as hay-Armenians, but Armenics living on the land toponymically called Armeniya.

"As to the ethnonym ar-mi^{ki}..., it is more possible (as noted by I.Dyakonov) that it should be seen the name of the inhabitants of Armanum city, or the famous Semitic ethnonym armi, arami, arhami, which did not originally refer to the arameas i.e. to the certain, attested from the end of the II millennium BC, group of semites... The fact is that the ethnonym Aramu (from where are the

possessive forms of arami, armi, etc.) is already mentioned in the Amorean genealogies in the beginning of the II millennium BC, and also in the Bible as the epithet of the ancestor of the ancient Jews, the Arameis and Arabs and apparently meant "nomads" in general, as neither Amoreis, nor Jews, nor Arabs have ever spoken in that Semitic language, which is now in science named as Aramaic". Generally accepted the point of view of prof. I.Dyakonov we believe that the question of the origin of the names Arman, Armi which is tied with the pre-Arameys term Aramu is acceptable but not mandatory and requires further research. Moreover, professor F.Agasioglu (Jalilov) in his work "Azər xalqı" advanced evidentiary arguments for the widespread use of the toponym Arman in the onomastics of the Turkic peoples, and there was offered understanding of the similar ethnonym as the name of the Subarean tribe "Yermen" attributed by the author to the Proto-Turkic tribes. Along with this there is a version of the origin of this term from the word "arman-orman" and now it is used in Turkic languages in the understanding of "forest-tree" advanced by the linguist historian E.Alili and also there is a number of remarkable works of deceased Turkish professor F.Kırzioglu with the interpretation of the term Arme / Erme as a geographic conception (For example, in the book "Türk tarihinde Ermeniler"). Finally, in a number of previously published works we have shown that this term dates back to the Turanian Hattians tribe from the Nairi union.

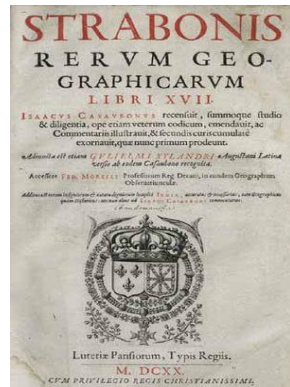
About all above will be discussed later. **This example convinces us that the term Armenia / Arminiya and accordingly Armanum, Armi has nothing related with the present Armenians and their**

origin is not connected at least not with the Semites and with the Indo-Europeans.

In the conclusion of this section, I quote the remarkable thought of professor J.Campbell who noted that "the early history of Arminius and Persia were obtained thanks to the Turanian documents and traditions. Exactly as the most of the stories from Rajatarangini ("The River of Kings") are based on Turanian sources. Thanks to the Turanian Small Asia, not only Greek writers in the West could present their history, but many others gleaned it from the Illyrians, Etruscans and Celts, in virtue of their written traditions. In the oldest records preserved by Celtic and Scandinavian authors these traditions, the traditions of the more civilized Turanian nations were incorporated" (John Campbell "The Hittites: Their Inscriptions and Their History", 1890, in English, our translation).

II.3 Hay-Armenians grabbing any term based on the letter combination of "Arm" as a straw deducing their antiquity could not overpass by the passage from Strabo's "Geography" in which Armen / Armenus was mentioned (It would be appropriate to note here that according to the testimony of one of the Armenian academicians S.Ayvazyan the word "armature" like all the terms that have a root combination of "arm" exclusively of hay-Armenian origin).

Strabo's narrative is also interesting because it allows us to take a fresh look at the etymology of the Aras River's name. Let us remind you that Strabo wrote

relying on ancient Greek mythology when the Argonauts were in search of the Golden Fleece and the group of fessalians led by Armen joined to them. Strabo writes: "According to the legend Jason while travelling to Colchis together with the fessalian Armen entered till the Caspian Sea and visited Iberia, Albania and most of Armenia and Midia and the sanctuary of Jason and some other monuments prove it. **Armen, as it is used to say, birthed from Armenia**, one of the cities lying between Feer and Larissa near Lake Bibeida; his companions allegedly colonized Akilisen and Sisparitida to Calahana and Adiabena. **The name of Armenia remains from the name of Armen as it used to say**" (our accentuation). Without doubt, the above-mentioned passage from Strabo about Jason and Armen has a mythological basis but usually myths reflect echoes, reminiscences of once-existing events. Apparently among the ancient authors of the Macedonian era there was conclusion that the geographical name Armenia is a memory on behalf of the fessalian Armen and therefore we owe this name to the heroes of the before Trojan era – Jason and Armen. Furthermore, Strabo explains the etymology of the name of the river Aras: "As it is supposed Armen and his companions named Aras as one name with Peneius, because of its similarity with this river; as Peneius was named Aras because he "cut off" Ossa from Olympus, piercing the Valley of Darkness" [2. XI, 14. 13]. Here is need to the clarification. The Fessalian River Penay separates the mountains of Ossa and Olympus and breaks out into the Tempei Valley. Then what is the similarity between these rivers? The fact is in ancient times Fessaly was inhabited by Pelasgians, and these nomadic tribes are related to the Turanian tribes of the Hattians and, in their turn, they believe that the Etruscans

originated from the Pelasgians. Therefore, the similarity is in the name of Aras given to the Fessaly hydronyma *Penya* and the Asia Minor Aras. It should be noted that among the known historical texts the name of the river Aras was mentioned before in all sources of the Assyrian king Sennacherim (VIII-VII centuries BC) where it is mentioned that after the victory and capture of Babylon he relocated part of the inhabitants of the city to the shores of river Aras named by him as Arakhti. This information can be revealed from the Assyriologist Austen Layard (Austen Layard "Discoveries at Nineven and Babylon", N.-Y., 1853). Otherwords, the mention of Aras hydronym is at least 2800 years ago. In order to understand that the similarity in the names of rivers is not accidental it is necessary to return to the land of ancient Fessaly. It turns out that really there was the city with the name Armenia / Ormenia on this land inhabited by Pelasgians of Turanian origin, and it was exactly there where the river flowed named as Aras, now calling as *Penya*. So, Fessalian Armen came to the Fessalian city of Armenia, due to his name, where the river Aras and he and his companions named Aras by hydronome born in the mountains of Anatolia. As it is obvious from this myth, outlined by Strabo, neither he nor the subsequent ancient authors linked the name "Armenia / Arminiya" to the Armenian / Armanics ethnos (Armonians), moreover with the current Armenian ethnos (hay-Armenians). **Thus, the appearance of the geographical term Armenia / Arminiya and its mention in ancient texts are not in accordance with the point of view of some modern historians that the hay-Armenian ethnos and the Armenian language originated in connection with the appearance of the geographical name Armenia in the history.** And this was mentioned even by I.Dyakonov

who believed that "this point of view should be considered naive and in no way satisfactory" (И.М.Дьяконов «Предыстория армянского народа». Ер., 1968).

As it turns out, since the appeared term "Armenia" has nothing related with the hay-Armenian ethnos, it is necessary to answer to another question: why the river Aras / Araks is named like that and how this name could be etymologized?

First of all, it should be noted that the early Fessalians did not speak the Greek language, and indeed, in this language there is no word that confirms the etymology of the hydronym, given by Strabo. According to Herodotus, they spoke in the Pelasgian language. Herodotus, who was speaking in lots of languages of the Balkans and Asia Minor did not understand the Pelasgian language and believed that it was "undisputably barbaric". Herodotus wrote: "Which language used the Pelasgians I can not say for sure. If, judging by the present Pelasgians, who live in the north of the Tyrsens in the city of Creston (once they were neighbors of the tribe, now called Dorians, and then lived in a country now called Fessamotidus), and then – by those Pelasgians who founded Plakia and Skillac on the Hellespont and were neighbors of the Athenians, as well as those other cities that were once Pelasgian, and later changed their names. So, if I say, this can lead to the conclusion that Pelasgians spoke in barbarian language". Thus, Herodotus supposed that the Fessalians spoke Pelasgian, strange, barbarian for Hellenics and many Greeks, having Pelasgian origin, spoke the Hellenic name – Pelasgia (Herodotus I, II) in Hellenic language before Hellenization. The same information was repeated by another ancient Greek author of the 5th century BC

Thucydides in his "History" and Strabo in his "Geography" mentioned, "the Pelasgians were the eldest of all the tribes that ruled in Greece. As the Roman author, Plutarch in his "Parallel Lives" also stressed the mobility, frequent migration of this tribe. Romulus, mentioning the movement of the Pelasgians, stressed out that the city of Rome was founded and received the name from the Pelasgians "who circumvented almost the whole world". Finally, many ancient authors informed that the Hellenics dislodged the Pelasgians from Thessaly and the latter, having moved to Italy, formed the Etruscan people whom the Romans called the Tursk and the Greeks - the Turchens. The remaining Pelasgians in Greece were assimilated. Herodotus believed that the last retreat of the Pelasgians was the island of Lemnos where they stayed in the VI century BC. The local stele with Pelasgian records allows completely rejecting the Indo-European imagination of this language and according to the experts establishes the relationship of this language with the Etruscan and Ethno-Cypriot (Ethno-Cypriot).

In the work "Caucasian Albania and the Hattians of Asia Minor" (Baku, Copyright Agency, 2014), we noted in the section "Cyprus migration" that the ancient settlement of Kittim (Hirokitiya) in Cyprus, known from the 4th millennium BC, was colonized in the years 3500-2750 BC by the Hattians, who subjugated the local population and formed the nation of the Kittians or Ethno-Cypriot. And later the Achaeans, who captured Palestine, and after the Hittite state fall, called "the Philistines" (hence the name "Palestine") said that they came from the country of Kittim (i.e., from the island of Cyprus) and from the island of Crete, and the Phoenician merchants and sailors also called Cyprus as Kittium and rebuilt Kittion destroyed by

the Achaeans. We emphasize that by experts' opinion the ethno-Cypriot Kittima language was similar to the languages of the Huttians (Hatties) and the Etruscans. This allows us to assume that the Cyprus migration carried out by the Hattians who were the Turanian tribe had other migration sequel, and the similarity of the language of the Hattians, Ethno-cypriots or Kittians, Pelasgians and Etruscans is not random at all. And this is confirmed by Moses Kalankatuklu himself - the author of Albanian history: "...From them, from the Kittites, the sons of Japheth, the Cypriots have separated and moved to the pagan islands, the people of the Kittians living in the northern countries and the Aluans originated from them" (Book 1, Chapter 2). In the work "Caucasian Albania and the Hattians of Asia Minor", facts are also indicated about the origin of the Hattians-Turanians and the similarity of their language to the Turanian and Proto-Turkic generally and in particular. Furthermore of conversation about the ties of the Hattians – the Kittians – the Pelasgians – the Etruscan, let us share the views of prof. J.Campbell from his history of Hattians – the Hittites (John Campbell "The Hittites. their inscriptions and their history", Montreal, Toronto, 1890). Campbell mentioned that Umbrian tablets with Etruscan inscriptions rely on Etruscan comprised by 3 parts: Tuscere, Naharcer and Japuscer. Those from Tusker or Tuski who were represented in the west and who are from the Hutt people of Tuscha, mentioned by the Assyrians. Naharcer or Naharci is the Hattian (Hittite) Nairi or Naharina from Mesopotamia and they were migrating to the West, to the Basque country where they were named Navarre (Navarans). Finally, the Japuscer or Japusci that were located in the east are the people of Khupuscia / Hupuscia, the Greeks called Thapsacus and they also represented a tribe of the Nairi tribes (About

Nairi, more in K.Imanov's article "Qədim mətimlər və klassik mənbələr erməni saxtakarlıqlarını ifşa edir və ya digər xaqaların siyasi tarixini, tarixi coğrafiyasını və mədəniyyətini özünüküləşdirməklə hay-erməni qədimliyinin qurulma səhdləri", Bakı, 2017, 2018, MHA, in Russian translation «Древние тексты и классические источники разоблачают армянские фальсификации»). Solving the questions about the origin of Armenus, the language spoken by the representatives of his tribe and the origin of this tribe itself, we will try to answer the question of what is the name Aras determined by Armen and his companions.

For us it is obvious that the name of the Aras is of non-Greek origin, but belongs to the Pelasgians, the original inhabitants of Greece, ascending to the Turanian tribe of the Hattians. The river is called like this because it splits or divides certain territories. Fessaly located in the east of Northern Greece topographically represents a series of deep valleys separated from each other by mountain ranges, and the Penye River (modern Pinos, south of the city of Olympus) starting in the high part of Pinda divides the area into 2 parts. Peney, the same Aras, functioning as the separation line was in ancient times just a frontier boundary line dividing the historical Fessaly into two parts. It should be noted that even today Aras is a frontier boundary river and in ancient times, according to theses of some historians the Volga River named Aras separated Scythia from Sarmatia. Wordly, in ancient times the term "Aras" was interpreted as "a dividing boundary river". Strabo mentioned this etymological meaning of the term.

Azerbaijani historian-linguist Elshad Alili first investigated the question of the etymology Aras as a "separator, boundary" and suggested the need to

research for the proto-Turkic roots of this word. Indeed, if we follow the vocabulary of the Turkic language, for us-Azerbaijanians it is quite obvious, that "ara" means "a gap, a segment or a space between something". And in the ancient Turkic language the verb "ar" ("ar") means "to divide, separate" (by the way, the word "ari" is derived from the verb "arıtmaq" – "to separate, purify", for example "düyü arıtmaq", i.e. to clean rice by separating unnecessary impurities). The verb "ar" as a root has many derivative words due to the agglutinative nature of the Turkic language. For example, "aralamaq" – to divide, disconnect or used word combination "ardı var" translated as "to be continue" and meaning as "separated parts".

Exactly the same derivative of the word "ara" – "ara" (gap) is the ancient Turkic term "araqı", i.e. "located in the gap" («Древнетюркский словарь», АН СССР, 1969) and this confirms the Strabo's interpretation of the etymology of the river Aras as a "boundary river". It turns out that Armen's native language was related to the Turkic or Proto-Turkic language since today in all Turkic languages and dialects there is the word "ara" – "ara" – "the gap between". By our opinion, this is natural since the language of the Pelasgians, the descendants of the Hattians – Turanians, naturally had Turanian roots. It is also important that among all of the ancient languages, except for the Turanian, Turkic, only in the Etruscan language was the verb "ars" – "repel, separate" – similar to the "ar-ar" (Paolo Agostino's "Etruscan Glossary"). And this is also not random because Etruscan represented the migrated to Italy pelasgians from Greece. By the way, now the dead ancient language Etruscan has many parallels with the Turkic language and there are numerous foreign and domestic publications about it. It

should be noted also that the Roman historian Appian in his work "The Mithridatic wars" indicated the name of the river Aras in the form of "Arake" which is even more similar to the Turkic adjective "Araqi", and taking into account the presence in Turkic phonology of the rule of alternation of consonant sound "q" at the end of the word by the time with "d" and "z", today's name "Aras – Araz" becomes quite obvious.

Summoning the given source we state that Armen and his companions spoke in the Pelagian language of Turanians, Proto-Turks, and both the name "Armen" and "Aras" related back to the Turanian, Proto-Turkic roots, and therefore, about 3 thousand years ago, at least there were speakers of the Turanian, Proto-Turkic language in that region.

And once more, in conclusion, we present an interesting idea of prof. J.Campbell from the previously cited source. Campbell wrote that "the Turanians were the predecessors of the Arians and Semites in the lands of Asia Minor... and therefore it is justified to look in the language of their representatives the etymology of the most ancient terms, including personal names, geographic or mythologic names within the Turan Empire".

III. About the origin of the term "Armenia / Arminia".

An opinion on the etymology of this term was expressed in the section "Origin of the name Armenia / Arminiyya" of our research "Ancient texts and classical sources expose Armenian falsifications and fictions" (Baku, 2017, 2018, Copyright Agency of the Republic of Azerbaijan) and in previous works like thesis. It was especially emphasized that none of the points of view do not connected with current hay-Armenians.

Of course, by excluding the false hay-Armenian thesis based on Armenian edition of the Bible falsified by M.Khorensky and "creation" of phantoms like Hayk, Armen, Aramaneak, Aram, etc., connecting names like Armen, Aram with origin of Haik.

Explaining the origin of the geographical term Armenia / Arminia in like a toponym and choronym, it was indicated that it was used in the meaning of "upper", "high land-country" and as a synonym of the name "Urartu" (Behistun / Behsutun inscription of King Darius from 520 BC), and in the Urartian inscriptions (VII century BC) the term "Arme" means the "eastern edge" located on the top of the Euphrates and Tigris rivers.

In the ancient Hebrew texts, as well as in the cuneiform inscriptions of Assyria, in the ancient Persian and ancient Greek sources, the semantics of the name Urartu was also used in the meanings "upper", "high", "height", "upper land", "mountainous territory", etc. In Herodot's time, in the era of Achaemenid ruling, this geographical term had the administrative importance and during the Christianity period also had a confessional significance.

It is not accidental that Strabon placed "Armi / Arim" in Cilicia in his "Geography" and the city Yermenak exists

in Karaman province of modern Turkey. We also pointed out that there is an opinion on the origin of the term "Armini" as an ethnonym, and in particular, the ancient authors of Calisfen and Pindar wrote about the tribe "Arim" who were living in Cilicia near mountain Calika, wherein the neighboring mountains named as "Arim". Referring to professor J.Campbell, it was pointed out that the root of the name "Armini" refers to the name of the clan Arima / Arimi | Erme (in Greek Arimai) and this clan included in Hattis "Nairi people" who were descendants of the ancient Turans called Ashteroth (Ashashtari) in the Bible. Just ancient Egyptians considered them as the Mesopotamian Naharain, Hebrew texts – as Aram Naharaim, the Assyrians – Nairi (Nairi) and Herodot considered them as Saki and named as Neuri (Neuras).

Besides, it is not exception that some foreign researchers, including St.Martin connected the term "Armini" with the word "Aram", because of Strabon's supposing of being relative the Armenians to the Aramaic, Syrians and Arabs. Referring to the points of view of I.Dyakonov, I.Shopen, N.Adonets, N.Emina, we noted that in this case it could be about hay-Armenians, not about armenian - inhabitants of Arminia. But, Aram was the head of Sami family of Arameans and their language were used as the tool of communication among the nations of the Middle East and Mesopotamia, was the language of the New and Old Testaments, but the name Aram was "included" in the history of the Hay-Armenians by M.Khorensky, who praises "Hay people" for the shake of them. And this "innovation" of M.Khorensky led to the conclusion that hay-Armenians who were Indo-Europeans also wanted to become not only the ancient inhabitants of Arminia, but also wanted to be nation of completely different origin, Sami-Aramais.

After this short introduction, we will give more detailed information about the versions of the origin of the term "Armenia / Arminia".

There are a number of versions of the origin of the term "Arminia", in condition not taking into account the false hay-Armenian thesis by revising the Byble (Hayk, Armen, Armenak, etc.). Although all these versions are different, they completely exclude that Armenia has Hay origin:

So:

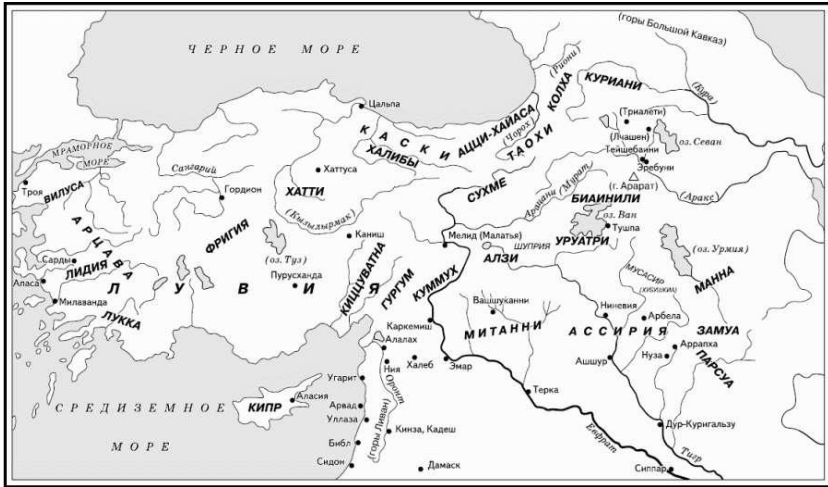
1. Professor F.Kirzioglu's version that means geographical territory in the sense of "high country", which in some cases matches with the point of view of the Russian researcher I.Shopen;
2. Professor F.Agasioglu's (Jalilov's) version of representing the term Ermene as the name of the proto-Turkic clan of the subarees;
3. Our version is similar, in some cases, with the position of the Canadian professor J.Campbell (Armie / Arme / Erme the name of the clan from the Nairi clan union, which refers to the Hattams, which also based on the name of the Arima area in Cilicia);
4. E.Alili's version based on Turkic term orman / arman, i.e. that means forest, village.

These versions can be conditionally separated into a number of categories: toponymic, ethnical, mixed (toponymic-ethnonymic) and linguistic. Let's begin from the presentation with a toponymic version, which is more fully described by professor F.Kyrzyoglu.

III.1. Before understanding what a semantic meaning the historical term Armenia / Arminia had itself, it is necessary geographically outlines the area to which

this term was applied. Generally, these are the lands of Eastern Anatolia, and let's pay attention to the characteristics given about them by famous historian and inhabitant of Kars (Eastern Anatolia) Fakhraddin Kirsioğlu in one of his last works (joint) under the name "Türk Tarihinde Ermeniler" ("Armenians in the history of the Turks") published in Ankara in 1995. The lands, bounded in the north by the Caucasian ridge and the Black Sea, in the south by Kyzyl Ozen, Kerkuk and Sinchar-dag, in Syria, in the west – Malatya-Shukurova and Asian Irma, and in the east – up to the Caspian Sea, were remarkable with its river waters flew down into four seas. Exactly that is why, since ancient times these lands were called "Yukharı-Eller" or "Yüksek-Ülke" ("Upper Lands" or "High Country") i.e. the land from where the water was flowing in different languages. Even in 1280 BC the Assyrians, the lands in the north of the Greater Zaba and the upper reaches of the Tiger, including the district near Lake Van, described in cuneiform texts in their Semitic language as Uru (high, yüksək) - Atru (country, ölkə), which in abbreviated form was represented as Ur-Artu (Ur -Artu).

Anatolia and the Armenian highlands in antiquity

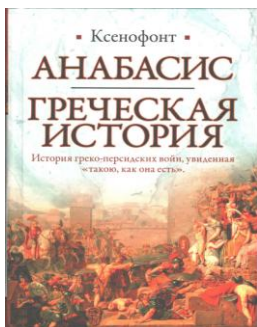
Source: *M.D.Bukharin, I.A.Ladynin, B.S.Lyapustin, A.A.Nemirovsky "History of the Ancient East"*

The record in which they are using as geographic term the land that brings water to Assyria, the name Nairi (Nairi), i.e. Nehirler (Irmaklar) or "river, water" (Later they began to present Nairi in different meaning, to be exactly as "enemy") also belong to the Assyrians. This was written by the Turkish professor Shamsaddin Gunaltay (Ş.Günaltay "Yakın Şark II Anadolu", Ankara, 1946). The name "R-R-T" without vowels indicating these lands and taking place in the part of Genesis (Genesis VIII, 4) in earlier versions of the Bible, has been announced in subsequent editions and was presented as "Mount Ararat" or "Land of Ararat / Ararat" (the place where Noah's ship) by adding new vowels.

The Semite-Arameans arrived from the southern deserts in the first millennium BC and located on the lands of Diyarbekir, began to call the upper northern lands of the Tigris in their language as "Ar-Mina" / Har-Mina / Har-Min-yab, which means "Upper Land / Country" (here "Ar" = "high, upper," and "Mina" = "land, country"). This term was appropriated during its ruling period and was gained by Persians as the aramei speaking language applied to the nations living at the sources of the Tigris and top of the Euphrates. This was the basis for King Darius I to mention these lands as Ar-Mina and Ar-Minia (geographically the current Elazig-Tunceli region) on Behistun / Behsutun (Bisutun) rock writings in 515 BC This was noted by the Armenian Catholic historian Joseph Sandalgian in his book "Histoire Documentaire de l'Armenie des Ages du Paganisme" (Rome, 1917), as well as by the French historian Rene Grousset in his book "Histoire de l'Armenie (des origins a 1071)" (Paris, 1947) (both books are in French) like this. Later, the inhabitants of Western Anatolia, the Ionians (the ancient Greeks) Hecataeus of Miletus (549-486 BC) and Herodot (484-425 BC) used the term "Armenya" ("Upper Land, Country") in their works by taking the Semitic geographic name (Armini, Arminia) from the Persians and they called the inhabitants of this land like "Armenioi" (Armenlør, Armens, Armeniys). And it became a tradition in subsequent Greek and Roman sources.

The conclusion of above mentioned is that the terms "Yuxarı Ellər / High, Upper Land, Country", "Urartu", "Ar-mina / Ar-Minia", "Armenya" also have a certain semantic identity by reflecting a geographically approximately similar territory, because they have the same meaning in different languages. It should be noted that Herodot called the east of Galis (Kyzylirmak) as

"Yukarı-Asiya" (Upper Asia), before and later, including the witness of the conquest of Constantinople (1453), the Byzantine Christobal supported the same opinion, and even in the "Anabasis" of Xenophon, march of ten-thousands was understood as a march to "Yukhari Ellər" (Upper lands).

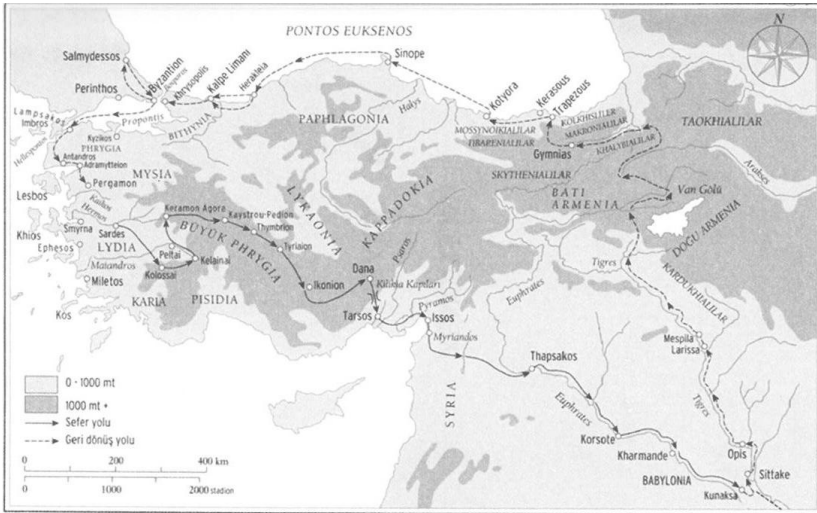

As we have already noted that "Armeniya" as a geographic term, meant the division both administrative and the confessional belonging to the inhabitants at certain historical period of time. Academician Nikolai Marr, a connoisseur of Grabar, explained the origin of the term "Armenya / Ermeni" by dividing the Christians after the Chalcedonian Council in 451 on orthodoxes (orthodox) and Gregorians, who produce pork and bred these animals and those who were banned, i.e. he believed that this term is used not in the ethnic but in the geographic sense, and Armenlis implied the inhabitants of the geographic range of the term "Armenya / Ermeni (Ermenli)" meaning the same as the terms Anatolians, Balkans, Caucasians, Syrians. There is no need to remind that the present Armenians call themselves hayyas and their country – Hayastan – as before.

The way of ten-thousands

The path marked by Xenophon in the IV century. BC

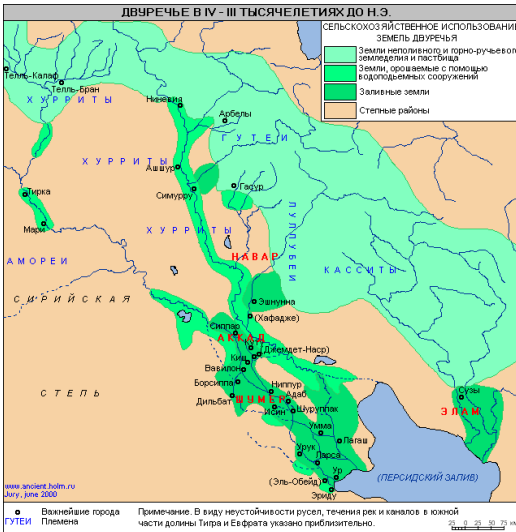

Referring to the Armenian source of Grant Andreasyan, Fakhraddin Kirzioglu quite fairly notes in his above mentioned work that Hayy appropriated the name "Armenian / Ermeni" much later and it is far away from coincidence that the Armenian-Gregorian priests, such as Grigor from Ahlat, narrating about Timur (events of 1393) calls Eastern Anatolia as "Yukhari-Məmləkət" ("Upper Country") or Grigor of their Kemakh (West Erzinjan), referring to the Jelairids, calls these lands "Yukhari Əyalətlər" ("Upper Edges").

Talking about the inhabitants of these lands F.Kirzioglu notes that the Subars, related to the Sumerians, dwelled in the Yukhari Ellər (Urartu / Armenia) and in the south. According to the information coming from the texts Sumer-Akkad belonging to the third

millennium BC, the Subars spoke in an agglutinative language, which had relation with neither Semitic nor Aryan languages. The name Subaru means "Sub-Aru" (where "Su" has two rivers - Euphrates and Tigris + "Aru" means "between" – "ara"), and this semantics corresponds to the term "Mesopotamia (interfluve)".

Mesopotamia in the IV-III millennium BC

Source: http://xn--c1acc6aafa1c.xn--p1ai/?page_id=17045

According to the Kirzioglu their northern neighbours, even probably their northern branch were the Hurrites and their capital by 2350 BC was the city at place of the current Urfa. Hurrites were known as Kharri, the ancient Egyptians called them Kharru, and the Jews called Hor as in the Bible (Horit, where the ending "t" characterizes the plural). In the XVIII-XVI centuries BC the Hurrites powered in Aleppo and Northern Syria.

The excavations in the capital of the Hittite state, Hattus (Bogazkoy), Mari and Tel-Amarna in the region of Kerkuk, proved that the language of the Hurrites was agglutinative and on this basis German philologist E.Forrer expressed his opinion about being the Turanian origin of their language, more precisely belonging to the Turkic type of language. Their lifestyle and engagement in horse-breeding created additional basis on being Turanian origin of Hurrites. According to F.Kirzioglu the Urartians (Yuxarı Ellilər) were mainly descendants of the Hurrites and also used their agglutinative language, similar to the languages of the Ural-Altai group.

In the next period Cimmerians lived in these lands, as F.Kirzioglu wrote, many researchers consider them as prototurks who were living in a vast territory between the Volga and the Carpathians, in the south of the Caucasus and at the around of the Don near the Black Sea, and who were also horsemen and bearers of the barrow culture from 2000 to .e. to 800 BC They were replaced by Saks (Scythes) who had the similar lifestyle and who were ethnic relatives of the Cimmerians.

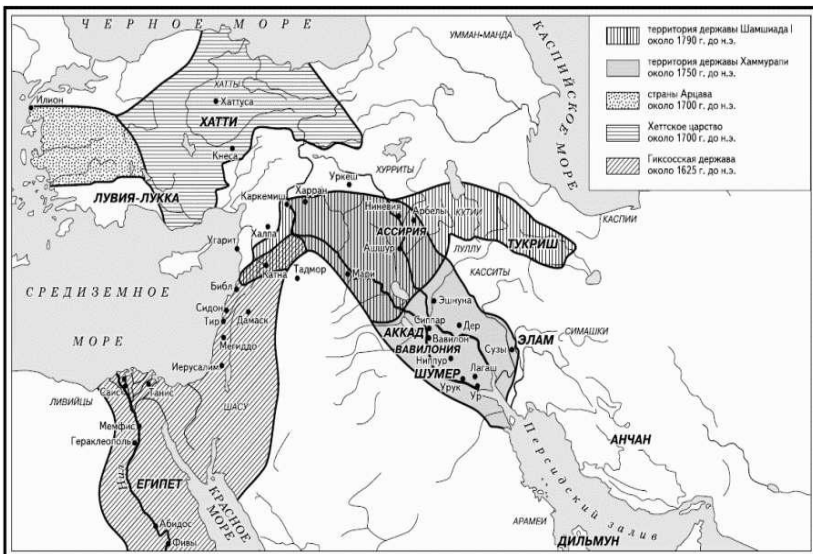
As a result, a significant part of Western Cimmers, who did not wish to obey to Saks, moved from the inhabited areas and went to the Balkans and Central Europe, certain part of the eastern of Cimmers spread to

Anatolia, crossing the bank of the Kur-Araz and Chorukh rivers.

In 750 BC Homer called these clans Kimmerioi (Cimmerians) in the north of the shore of Black Sea, and he called the country as "Qaranlıqlar ölkəsi" ("Country of Darkness") and many Greek sources used this name.

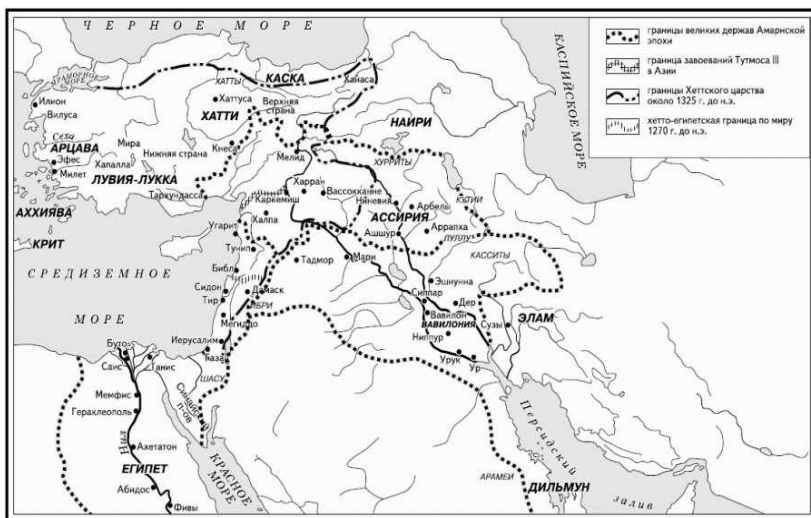
The eastern wing of the Cimmerians pursued by Saks, entered the territory of Urartu through the upper side of the Kur passing the Caucasus. King Urartu Rusa I against them (Rusa = Ursa, 735-713 BC) was defeated and committed suicide, hitting himself with a dagger somewhere in the area of the lake Urmia.

The Middle East in the II millennium BC

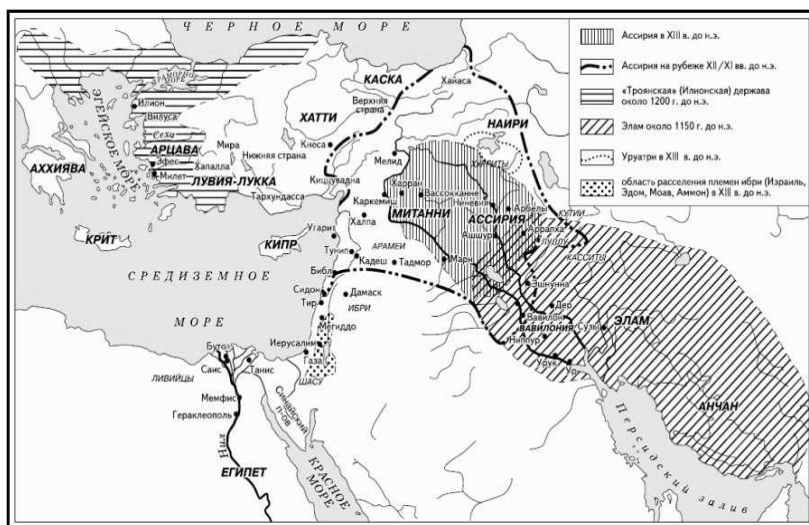

Source: M.D.Bukharin, I.A.Ladyinin, B.S.Lyapustin, A.A.Nemirovsky "History of the Ancient East"

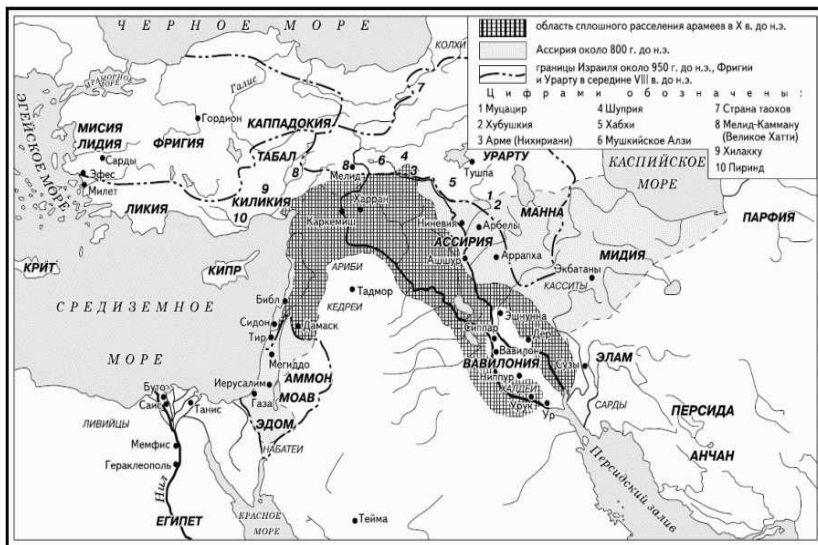
The Middle East in the 3rd quarter of the II millennium BC

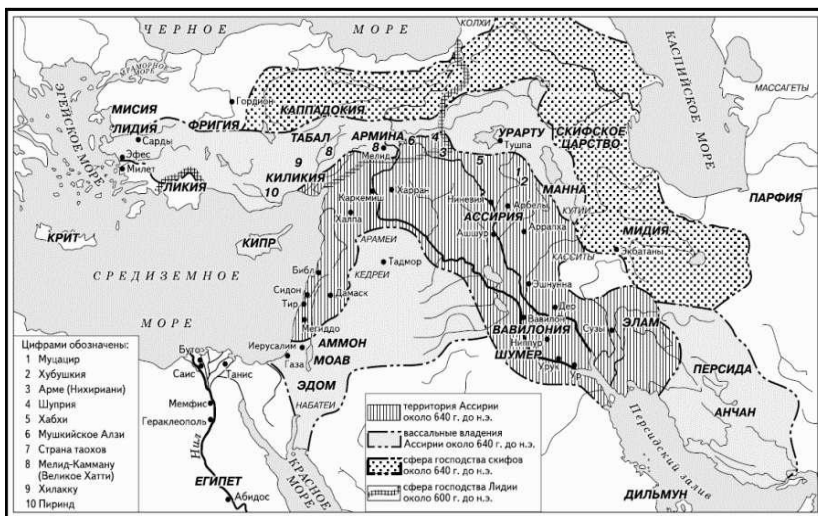
The Middle East at the end of the II millennium BC

The Middle East in the early I millennium BC

The Middle East in the VII century BC

Source: M.D.Bukharin, I.A.Ladynin, B.S.Lyapustin, A.A.Nemirovsky "History of the Ancient East"

The Kimmers were called "Gimirri" in Assyrian; the kimmers were mentioned as the elder son of Japheth, "Qomer" in the Old Testament.

Analyzing the Turkish and Iranian epics, as well as the biblical Prokopius (end of 550 BC), professor A.Zaki Validi Togan, a prominent scientist in history, showed that Kimmers are the ancestors of the Caspian and Bulgars (that is they are Eastern European Kipchaks). At the same time, he distinguished western Kipchaks called "Kimari / Kumar" in Turkic epics, according to Ptolemy's Geography (150th BC), he showed that there were "Kumars" in the south of Fargana.

As F.Kırzioğlu noted, although the last East Kimmerians were expelled in 680 B.C by the Saks, in 676-675 B.C, the Kimmers demonstrated their power by collapsing the Phrygia Kingdom. The Kimmers left many toponymic tracks in the area they settled. Evaluating the role and significance of the Saks' inheritance in these lands F.Kırzioğlu wrote: "The Kimmers who are the ancestors of Khazars and the Bulgars (they are referred as the Kipchaks in Georgia-Kartli history), as well as the ancestors of the Turkmen / Oghuzs, lead to the usage of the term "Turk". The names (ethnic and geographical) of the clans until the occupation of the Seljuks in these lands have been mentioned in prehistoric sources and works and we come across these names. In this regard, the names of Hay / Hayk and Hayastan are not mentioned in the Biblical area of the Mediterranean, between the Black Sea and the Caspian Sea, where the Anatolian (Azerbaijan and the Caucasus) are located, and the ancient Urartian country was presented as the "Ararat region". At the same time, it was noted Togarma (in Gospels translated into Armenian and other sources), Torkom / Torkomyan, in the history of Kartli – Targamos

– Turk, Meshek (Masaket / Massaget) towards the northward of Kur, in the Kartli history "Moskhi" (the Ahiska Turks deported during the Stalin period from Akhalkalaki and therefore called the Meskhetian-Turks, the Muslim-Turks), "the Gomer" (Kimmerians) along Sakarya and the Gulf Coasts, and the country "the Askenaz" (Saka) from the Northwest to the Sea of Marmara. F.Kirzioglu notes that the term "Armina" in the meaning the ancient country Urartu appeared in these territories during the ruling of the Achaemenid Empire in the inscriptions of Behistun by Darius I, and there was no information there about clans, ethnos and hay-Armenians but it is only about geographical terms.

While writing about 20 satraps of the Darius Era, Herodotus (III, 93-94) refers to the term of "Armina" as a geographic meaning. It is emphasized that the dress and appearance of the Armans were similar to those of the Midians, and thus did not correspond to the type of hay-Armenians of the Phrygian colony. The Hecateus of Miletus (549-486 BC) as Herodotus means (Armans, Armanians) the population of Urartu, under the name of "Armenioi".

Based on the descriptions of the period of Herodotus (VII, 73, 78, 79) and the successor of Darius, I Kserks (486-465), F.Kirzioglu rightly states that if the Hay-Armenians had migrated from Euphrates to the East as the Phrygians colony, why do they appear under the general command, together with the Phrygians, but not with the Armans in the Persian armies (ancient Urartu) and their northern neighbours along the Black Sea? Meanwhile, it is important to note that Herodotus (III, 93-94) gave information on the number of satraps of that period and the amount paid by the Satraps to the Achaemenians.

Strabon (XI, XIX, 16) noted that all beliefs of armens as similar as of Persians and Medians (the Persians seized power from them). However, Akilisena (Erzincan, western Eastern Anatolia), the Arabs / Armenians, worshiped Anahit as the Lydians, mentioning that Herodotus (I, 93) noted that prostitution was warshiped in the sacred temples there.

According to F.Kirzioglu, this was the land where hay-Armenians lived. As noted by us in the “What does Armenian / Arminian mean from historical point of view and in which language do the people speak here?” part of the work "The ancient texts and classical sources expose the Armenian falsifications and fabrications, or establishing attempts of hay-Armenians by appropriating the political history, historical geography and culture of other peoples” it is shown in the work "Anabasis" by Xenofont, the people of both the Armenia of Persian satrap Orontid and the Western Armenia of other persian satrap Tiribas consisted of different peoples and tribes speaking in the persian language.

According to the Caesarian Prokopiusa (III “Book of Constructions”), their neighbours were the relative clans coming together Saks – carduks, taoks, khalibs, hesperites, skitins as it was thousand years later in the

Kamran Imanov

**Qədim mətnlər və klassik mənbələr
erməni saxtakarlıqlarını və
uydurmalarını ifşa edir
və ya
Digər xalqların siyasi tarixini,
tarixi coğrafiyasını və mədəniyyətini
özününkülaşdirməklə hay-erməni
qədimliyinin qurulma cəhdləri**

Baki - 2018

ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ
ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΟΥ ΑΕΘΡΟΤΟΥ
ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΕΚΤΙΣΜΑΤΩΝ

PROCOPII CAESARIENSIS
DE AEDIFICIIS DN. IUSTINIANI

LIBRI SEX.

Audientes quae ante & emendatae.

Interprete CLAUDIO MATEO ANTONI
Lusitano Regio.

TOMI II. PARS PRIOR.

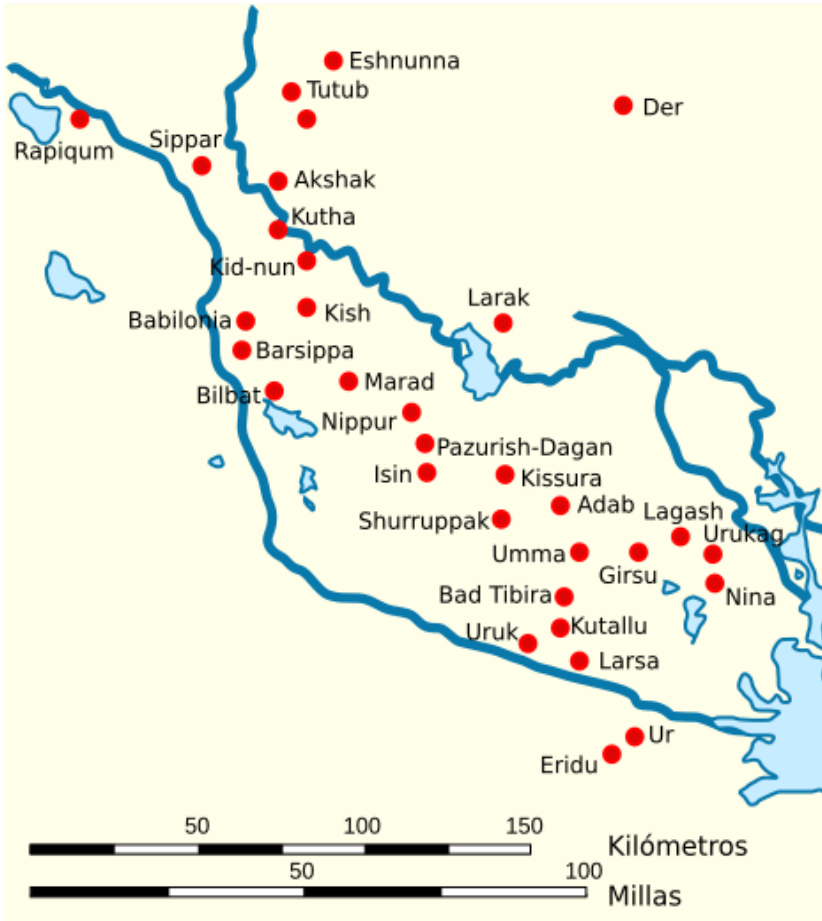
PARISIIS.
E TYPOGRAPHIA REGIA.
M. DC. LXIII.

fifth century AD. There were many ethnos living here as in the past, and there was no information about Hay-Armenians as a titular nation.

All the said prove that the term "Armenia" is primarily used as a geographical concept.

III.2. An explanation of the ethnonymic version requires to base on ethnos, peoples and tribal communities in the area of our interest, so we need an excursion to the history of the ancient East to move forward, and we will call it "**Important stages of the history of Mesopotamia.**"

Ancient Mesopotamia

Source:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ciudades_de_Sumeria.svg

III.2.1. It is accepted that Shumers were transformers of Uruk culture (the great part of the IV millennium). Ubeyd culture existed before Uruk culture. Many authors consider that the shumers were also their transformers. But new cuneiform writing style of the same culture on ceramics and changings in burial, and also existence of attained words from any other more ancient language make suspiciously approach to this. So they assume that transformers of Shumer culture were subars living in the Subar country in the north from Shumer, the same culture and the language called “banana” belong to them. It seems that because of this, shumers considered that their history began from 2 tribes – Eeredu (absolutely shumers’ dwelling) and Subar. According to this, it is assumed that Shumers appeared in Lower Mesopotamia in the IV millennium BC, they accreted with their predecessors – subars or subareans, thus the first shumer period – Uruk began, its predecessors – subars continued to live in the north. Shumers called their norhten land as Subar, them as subars.

After Uruk period, culture of Cemdet-Nasr (the end of the IV millennium BC) and later, the earlier period of dynasty of Mesopotamia history (XXX-XIV centuries BC) began, and the city-countries of shumers established in this time. Just in this time mountaineers from Zagros – akkadians appeared.

The earlier period of dynasty has been divided into 3 periods by the researchers belonging to the III millennium (early the 3rd millennium BC and the second part of the 3rd millennium BC). Traumatic disaster on the memory of mesopotomians like “great flood” happened at the beginning of the 1st and 2nd period (approximately in 2900 BC). The unification of Shumer and Akkad happened in the Lower Mesopotamia at the end of the

XXIV BC, despotism of Akkad dynasty (XXIV-XXII BC), after its collapse restoration of Ur dynasty happened (XXII-XXI BC). Ur state collapsed by attacking of nomadic amorrheas approximately in 2003 BC.

III.2.2. Some questions arise here. Firstly, who were the Subars and Akkads accepted as Oriental Semities? Secondly, who were the Sutis and the Amoreys accepted as Western Semities?

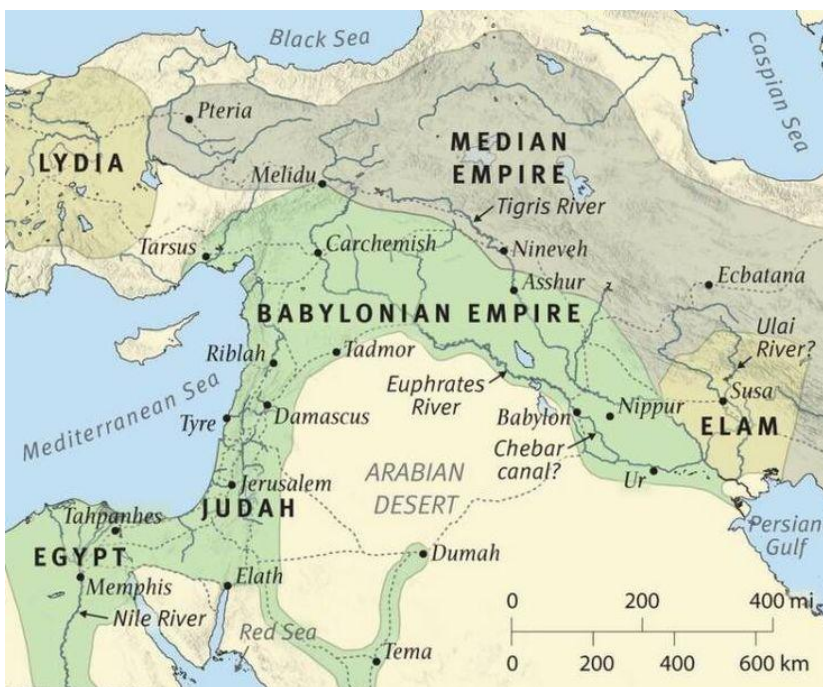
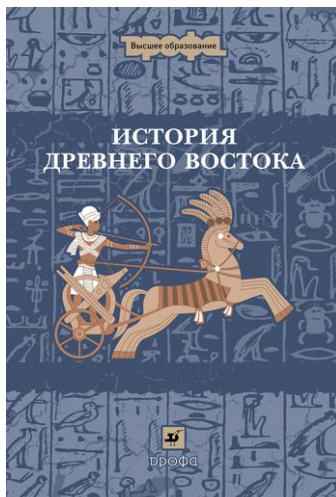
In order to answer these questions let's return to the historical chronology. It is obvious that Mesopotamia (mainly the territory of current Irak) was divided into two parts, Lower and Upper. The area where Tigris and Euphrates rivers are very close to each-other and flow to the Persian Gulf, which later flow to the Shatt al-Arab was considered; but the area where those two rivers flowed quite enough separate was considered as the Upper Mesopotamia. In ancient times the Lower Mesopotamia was also referred to as Sumer, which was mainly southern part of the Sumer (Seaside), and the northern part – Ku-Uri began to be called Akkad by the end of the 2nd millennium BC, based on the name of arrivals. The referral to the name of Lower Mesopotamia as "Sumerian and Akkad" has started from here from the end of the 2nd millennium BC. Later, this area was called Babylonia, but Upper Mesopotamia was called referred to as Assyria (I millennium BC) and ancient historians also followed this rule. In essence, Upper Mesopotamia-Assyria is a vast exposition of those lands, as its western part was depicted by Greeks as Syria (derived from the word of Assyria), and the rest part was considered as Mesopotamia. One fact must be considered that the name Mesopotamia was originally only referred to as Upper Mesopotamia, and **Nakharaim / Hebrew Bible /**

Mikra (as above mentioned), was referred to as Upper Mesopotamia (was not referred to Lower Mesopotamia as it is in modern languages today).

In general, historians are supposed that, in particular, in the fourth millennium BC, the eastern Sumerians who had received the name of the "Akkads" (Ki-Uri province's Northern Province) who came from northern Arabia, also inhabited in Middle Tigris, that is, in the Upper Mesopotamia). The ethnic background of the first group assimilated with the Sumerians was the Babylonian, and the second group was Assyrian people. So, consequently, the languages of Babylonia and Assyria are various dialects of the same as the Eastern Semites (Akkadian) language, which were separated from each other in the third millennium BC. The same Eastern Semitic language was referred to as Akkadian after the creation of the Akkadian Empire which was founded through the unification of Sumerian and Akkadian at the end of the III millennium. It is believed that the Sumerian-Akkadian speaking population of the Lower Mesopotamia (the ancestors of Babylonians) and the Akkadian speaking populations of the Middle Tigris (the ancestors of the Assyrians) perceived themselves as a single bilingual super-ethnos. The Sumerian language became the dead language of science and religion after the complete assimilation of the Akkadians only at early years of the III-II millennium BC and they were merely turned to Babylonians at the II-I millennium BC, whereas the fortified Assyrian state separated itself from them. Here we are talking about the Assyrians and the Babylonians opposed one another until the fall of the Assyrian Empire in the 7th century BC.

The above mentioned is also complied with the accepted version of Sumerian history, in particular we

have referred to one of the most influential Russian history textbooks – "История Древнего Востока" ("History of Ancient East", Moscow, 2009. "Drofa", written by B.S.Lepustin, A.A. Nemirovski and others). The author of the part we referred to is well-known professor A.A. Nemirovski. However, let's explore to what extent the justiciability of the discretions in relation to the character of the original Akkadian language, but not that one which was semitized (arameytized) later.

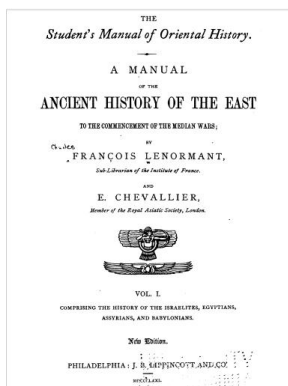

III.2.3. With this purpose, it would be better to approach the work “Первичный язык Халдеи и туранские идиомы. Филологические и исторические этюды, следующие из аккадской речи (словаря)”, Париж, 1875) / (“The Elementary Chaldean and the Turan idioms. Philological and Historical Essays, Next to Acadca Rechts”, Paris, 1875) written by the well-known linguist-historian François Lenormant.

In the second part, the author argued his views against other researchers, first of all against M.Halevia (Alevi), discussing a question whether "Does Akkadian be considered Turanian language?", "If the question was about whether Akkadian sayings were specifically related to some of the Finno-Ugric or Turkic-Tatar language group is similar or not? Then my opponents would be right". However, the author confirms that the Akkadian language should belong to the "rich family of Turanian languages" or "the Altai family" (which we would like to call them). However, according to Lenormann, despite the similarities between the Akkadian sayings / proverbs and the Turkic and Mongolian languages, they are more similar with the Finno-Ugric languages and to the non-ariyan language of the Midian inhabitants.

The author points out an important feature of protomedian and Akkadian language similarities and it is based on the possibilities of the Achaemenian trinity. This became possible thanks to the studies conducted by Westergaard, M. De Sauley, Norris, and finally M.Oppertin and M.Mordtman. They identify similarities with the family of Turks

and Altaic languages with the Protomidian language, namely, the Media is neighboring with Xaldée.

Then the author shows the "oude" language as an example. According to the author, this language, which is threatened with being dissapeared, has remained the spoken language in several villages located between Lezgistan and Georgia. Brilliant dissertations are dedicated to this language. One of them belongs to M.Schiefner (Schiefne), where the classification of this language is carried out and it is presented as the only part of the existing Turanian sayings. In ancient times, this language was mainly spoken in a large part of Asia, from Suziana and Xaldea till the Persian Gulf ("Les Memoires de l'Academie Imperiale de Saint-Petersbourg", volume VI). The author writes, "...even in our times, this family of languages was indeed beyond geographical borders and many erudites were within today's geographical borders of turanian peoples (translated from French by K.Imanov). "Compared with the Akkadian language, we can see very well-researched and important analogies here. If today "oude" used the word "kalkala" (very big), it means that the word "galgal" is used not only in the same grammatical style, but even centuries ago in Akkadian language. Also, in the "oude" language, "katzkatz", that is, "divide, divide into pieces", it means "xasxas" in Akkad, that is, very often "homogeneous" – "stop, give up" (see: the verb "kəsmək" and its "derivation" "kəs").

According to the author of the third part of the book "Xaldea's Ancient Turan People: Has a Track of His Being in Traditions?" "The Turanian people of the Xaldea maintained own scripts inventioned by them, which were used by the subsequent Semities people. The existence and characteristics of this language have

been studied on the basis of the events described here, and finally the rich literature that was copied by the Assyrian writers during the Ashurbanibal times, and by means of these works, information was disseminated and translations were made... And this language was preoccupied with the Euphrates and Tigris basin although it was enough for a large area".

Standing on the difference between the origin of Assyrian and Akkadian words, the author draws attention to the name of the God of "Assyria". "The Assyrian" God was unique to Assyria but he was not worshiped in Babylon and Xaldea. It would also be the name of Akkad. The Assyrians were geographically expressing their own God as [𐎶𐎵𐎲], which an etymologically meant "good God". Some (eg, M. Halevy) predicted that the root of this word is an Akkadian term but it was not used in the Semitic texts of Babylonian origin. Only once the name of the Assyrian God was sounded in the anthem of Lithium (Mus. Brit. K 4624) and it was phonetically used as a loanword in the form of "Ausar" and this form is exactly the same as in the oldest texts known to Assyria, and no one has the right to say that it is of akkadian origin".

By referring to "Babylonia," the author points out that the ancient Akkadian name "Din-Tir" was later called the Babylonia as "Ka-dingira" by the late Xaldean tsars, and in the Assyrian language, it was sounded like "Bab-ilu", it meant the same religious meaning. The author considered that in general, the cities of Babylonia and Xaldea, located in the Euphrates and Tigris basin, reflected the inhabited localities of the Turanian and Semities peoples, living in the area, and this was an indicator of the growth of Turanian people in the northern part of Mesopotamia.

In the Akkadian language two foreign forms were adopted to call neighbours: "Martu", that is, "West" – Syria, "Nimma", that is, the upper country" – Susiana. The Assyrians called one of these countries "Aharri," that is, "The land behind" (relative to the West), and the other Elam. The name Elam is used in the Bible, but this name never existed in Susian's writings.

"It is especially interesting to mention that Kute in the Assyrian language, Tiggaba in Akkad and Tiggab-one city, which is located in the neighborhood of Babylonia and considered to be the center of the Nergal God". In the Bible, this city is called on the basis of the Assyrian form. But classical geographers do differently, as Pliny gives "Digba" in Ptolomey Διγούα. But it is indicated in the form of "Diqubis" in the Peutinger's map. All of these forms originate from the Akkada origin – Tiggaba, which corresponds to the tradition that is dated back to the time of the Roman Empire. We will specially focus on in this geographical location because, as mentioned below, it is related to the Xatt's capital.

Another example shown by the author is related to one of the ancient settlements of Southern Xaldea – Our (Ur), Ouruk (Uruk), or Larsa – the sacred city of the God Ea. The same as the center of the God Moul-ge Nipour, assimilated by the Bel God of the Semitic people. The Assyrians settled far away from the sea, calling it Eruti in their own documents, but in the Akkadian texts Rat-b. But Ptolemy notes that as Patta, whose name is in use for acadic form and as in spoken language. Let us bring two examples to prove that the Akkadian geo-nomenclature is parallel to the nominative of the Semitians and, as a result, to some extent, it has been used until recent times.

The author notes that Assyrian commanders (captains) were titled as "sak" and high-ranking officers were called "sud-sak", which indicates that they were derived from ancient Xaldean times. This is pure Akkad's words, because "sak" means – "leader" (head, chef), "sud-sak" – "the chief of captain", "stronger", is superior to the "sud" captain. Here, hybrid composition may arise from the definition of Assyrian "Rab-sak", that is, "le grand sak" ("The Chief of Sak") that it would be possible only after the colonization of the name "sak" by Assyrian language. The author points out another example of the "dubsar" – means "author", existing in Xaldea and Assyria. This is not a semitic expression but a pure Akkadian combination because "dub" – means "tile" and "sar" means to write.

Another example is related to the word "sakkanakku" used in Babylonian documents. This word is derived from the term "vicaire" ("vicaria"), which means "foot" and "servant" consisting of two geographical signs. This term implies the highest rank of the sacred kingdom in Babylonia. For example, the king (czar) was regarded as a "sakkanakku" of the God of the Bel. The word "Sakkanakku" refers to the idea of sovereignty, the idea of governing, as well as the exact name of the Saks or the Asian skif leaders, who were called in the form of "iskunka" and in the protomedian language in Behistun inscriptions as it sounded "sakuka" in persian. In addition, the susien (suzian) "sinki" means "imperial" and "sunki-k" means (sovereign), which is expressed in the Protomedian language as "sunku-k" that means sovereign. The phrase "Sakkanakku" was used in the southern part of Babylonia for a long time.

In some cases, the name "Patesi" used by the Assyrians, which is often used in the semitic language

but substituted with the word "nuab," in Arabic is not part of the Semitic language. The word "Patesi" are found in early Akkadian writings, which mean vice-kings, sardar, who rule large cities under the rule of the king (e.g. Urda). Moreover, when Sargon, who won in Samaria, spoke about himself as "the Pates of the Assyrian God", which is equivalent to "nuab Assur."

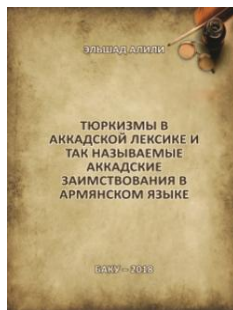
In the end, the author emphasizes that the non-Semitic people of ancient Xaldea belonged to the Turanian languages, which were deeply differentiated from the Semitic language. Grammatically and lexically, this language resembles the Finno-Ugric, Samodi, Turkic, Mongolian and Tunisian languages, namely the specific Turanian language family.

This non-Semitic people of Xaldéa left a trace in many geographical names of Tigris and Euphrates, their archives, cuneiform scripts of subsequent writers and classics, and in the Gospel. "Ancient sources identify the existence of two races in Babylon and Xaldea".

Referring to Berosa and Yevsev, F.Lenormann shows that the Xaldea-Babylonian Empire was created by non-Semitic tribes. According to Beros, the first inhabitants of Babylon, who were mainly based on Xaldea, were foreigners. Those aliens were the representatives of other races personally brought by the Oannes God. Obviously, it is about the Babylonians who lived in Beros's time, that is, it is about aliens from the perspective of people of Semitic origin to whom Beros was belonging. This once again proves that the creators of civilization were not Semitians. The monuments of the Early Salavism era, and the texts collected from holy books as well as from texts of the undeniable period of the Turanian languages, confirm it.

The author believes that the political interpretation of the ethnographic duality of Sumerians and Akkadians is a wrong point of view, and this fact, in fact, is in ethnographic and linguistic meanings. The author also writes that "the duality of Sumerian and Akkad is essentially based on two reasons and the Assyrians understood it from the very beginning".

I would also like to add that relevant information on Turkic words in Akkadian in the book titled "Turkic words in the Akkadian and Akkadian words in Armenian" written by historian-linguist Elshad Alili on the basis of his research and which has published by the Copyright Agency in 2017.

III.3. We should continue with this short historical presentation and return to the topic of subaris. Following the formation of the Sumerian society in Lower Mesopotamia, the territories inhabited by Subaris covered Upper Tigris, lands across the North and Central Zagros mountains, and later began to be called the Subaru State, which was sounded in the Akkadian language as Subartu / Şubartu. In addition, it is supposed that during the transforming from III to II millennium BC the Subarians were assimilated by their northeastern neighbors Huris that was known as the "Xorey" in Bible. Since that time they have been called "subaru / şubartu" in Mesopotamian sources.

Historical research suggests that the southern-western area ranging from the lower parts of Euphrates and Tigris and bordered with North Arabia, where the Ubays were settled, were the Eand Mountains; suti-

semitian tribes have resided from the west to the northwest, from Euphrates to Central Syria, which were western borders of Sumer. Northern semitians or Eblas (in the name of Ebla city in Syria) were located north-west of Sumer. The Ebla territories were called Martu (in Sumerian) and Amurru (Akkad) by the Sumer-Akkadians, and in both cases that meant "north-west" (from geographical point of view, indeed, from the Lower Mesopotamia to this direction).

Territories from the Aman Mountains to Northern Zagros in northern Syria, namely, the majority of the Upper Mesopotamia were called the State of Subarians-Subar. The Eblan and Subarians had once again been able to subordinate to other cities in these territories, and according to the excavations carried out in Amurru (Syria and surrounding areas), in the mid-3rd millennium BC, was part of the state under the ruling of Eblan. It is estimated that on the other side of Eblas, it was living Western-semitian ancestors of the Finikias / Elamites (Biblos, Ugarit, etc.); the Hirri tribal tribes were living from the Subarians to the north and east, between the lakes of Van and Urmia; and the Kutis / qutis were inhabited in modern Iran, Azerbaijan and the northern-east part of the Zagros mountains. At present, the qutis are considered to be the relatives of the East Caucasian vaynaxs / wombs, and Kutis are relatives of the Dagestan (let's note that these are versions, which require additional scientific evidence). Later on, to the east there was an area where the Dravids were spread out, but in the territories from the south-west of Iran, from Persian borders to Mesopotamia, were inhabited by the tribes called Elam (Akkadian "high, mountainous country"). Central Iran was also an ancient state of Aratta, which had a connection with Sumer. In particular, it must be noted that the Zagros

Mountainous region, where Elam, Mesopotamia, Subarians and Kuti's settlements were located was called the "Mountainous Ciderland" by the Sumerians and later there was the land of the Lullubids, a relative of the Elamites.

Now, there are a few words about the relations between the tribes and states listed. The Akkadian State, founded by the ancient Sargon (2316-2261 BC), collapsed during his grandson Naram-Sini (2236-2200 BC). He overthrew the primitive "northern barbarians" (the semi-nomadic tribes of Kuti and Lullubis that called the "Umman Manda, the warrior manda"), but then Kutis defeated him and led the country under own rule. After the collapse of the Akkadian Empire, there were changes in Upper Mesopotamia during the reign of the Kutis. In the XXII century, BC (mid-second half) the Hurrians were attacked this area from the north and the Sutis from the south, which was the basis of the population of that region.

Mesopotamia during the ancient Babylonian era

As noted in many historical sources, the Hurrites assimilated Subarians and then performed under their name. While the Sutiis assimilated the Eblas / Elamites (northern Semitians), but the Mesopotamians began to be name the Sutiis as "Amurru" (Amoreys, Amorits), formerly that were used for northern Semitians. There were a number of tribal unions of Sutiis, including Sutiis themselves, Xaneys, and others. At the end of the third millennium and then, they were called **Amoreys or Suti-Amoreys**.

Approximately starting from the XXII century BC, Subari-Hurrites are called as the symbiosis of Subarians, and Emblait-Sutiis symbiosis - Amoreys (Suti-Amoreys). However, in the first case the ethnonym was, saved by the assimilated part, and in the second case, a new ethnonym was emerged. These events took place in the period of dynasty of Isis (2017-1794 BC) that

was from Ur that replaced the Ur dynasty and came to power after the reign of the Kutis.

Thus, Suti-Amorians lived in Mesopotamia together with the local population. Due to their semi-nomadic lifestyle, their leaders settled in tents, and ordinary amoreys settled in suitable places for pastureland near the towns. Each Amorey tribe (Suti) had its own ruler and tribal leader, and in time, they turned into centers of power, establishing rulership over other provinces of Mesopotamia. Lars kingdom (1800 BC) of Yamutbala tribal alliance dominated, which claimed the heritage of the Ur dynasty in the south, in the center, which was the capital of the Amnanu tribe, Babylon, and in the Middle Euphrates, the capital of which was Mari-Xaneys tribal union. Shortly afterwards, all the Upper Mesopotamia, including the former Mari kingdom, and the Assyrian state, that became a part of the great state called "magnificent" as in the ancient Subartu by the Xaney king Shamshi-Adad (1824-1777 BC).

In the eighteenth century, the famous Babylonian King Hammurapi (1792-1750 BC) reunited Mesopotamia and period after this started to be called as Ancient Babylonian era (1895-1595 BC). Hammurapi first accepted the Shamshi-Adad (until 1790 BC) and his tribe subordinated to Subarta in Mesopotamia, but after the death of the latter his country was divided into the parts, and the first of the power started to be Cedarlaomer, king of Elam (in particular, Kutir-Laqamar, 1770 BC).

And there is such a story in the Bible that Elamian King Cedorlaomer united a number of other 7 Mesopotamian leaders, including Sandraard Amrafelia (the name of Babylonia and Hammurapi in ancient Hebrew), moving forward to Transiordia, obeyed himself the most of the Mesopotamian kings (we will talk about

the origin of Cedorlaomer). In 1764 BC Hammurapi in the alliance with Zimril, the king of Mari had overthrown the Elam ruling and then obeyed the territories of the remains of Subartu, whose ruler was Ishmi-Daqa, the son of Shamshi-Adad, afterwards defeated his allies and occupied Elam and founded the Mesopotamian Empire which capital was Babylonia in 1755 BC. During the reign of Samsunlu, heir of Hammurapi (1749-1712 BC), the State of Hammurapi was destroyed by the "kass" (in Akkadian "kassu", nowadays –universally accepted the Kassids). Some authors suppose that "kass" sounded like "kasspe" and they were Kassids. Under the leadership of Qandam, the Kassids divided Babylonia into two parts, and continued to settle in Middle Euphrates and together with the local Amorites created the Kassite-Amorian Kingdom State, with the capital of Terqa. Upper Mesopotamia split from Babylonia and became part of smaller political units, including the Assyrians.

In 1722 BC the southern Seaside kingdom from the weakened Babylonia, at the end of the XVIII century BC, the Elamites returned to Susa (Shushan) and started marching to Babylonia, and later the Amorite part of Upper Mesopotamia was seized by the Hurrites coming from the north and north-east. The Hurrites created a state called Hanihalbat, which consisted of the former lands of the Amorite-Hurrites. The name of this State means "cut off from the Hurrites" and starting from the XVI century BC during the new dynasty here was called Mitanni.

As a result of all this, in 1595 BC Hittite King I Mursili marched to Babylonia and ended the Hammurapian dynasty. Then, in Babylonia, the power passed to the Mountainous Kassids. In the Middle Babylonian era (approximately 1595-1150 BC), the State of Kassids was called Karduniash in Babylon.

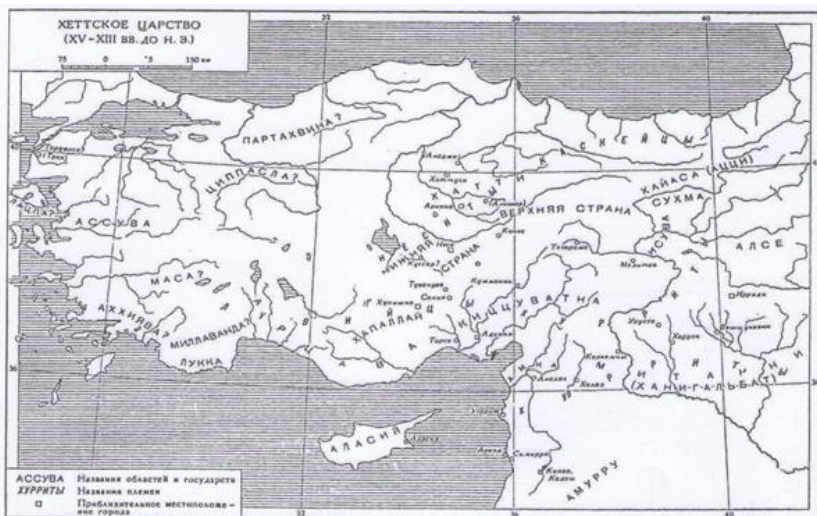
The Kassids united Babylonia, subjugated Seaside, and took the Mid-Euphrates from the Mitani. Their historical lands "Kasshu country"s southern Center was in the Zagros Mountains. The Kassids dynasty was overthrown as a result of the attacks of the mountain-Elamites and The next period until the end of II millennium BC, was called the New Babylonian period until the persian invasion. During the reign of the Cassitid dynasty in Babylon (XIII century BC), Asshur / Assur, located in the northern province of Sumer-Akkadian area, went on the rise, becoming one of the powerful states in the ancient East – Assyria through obeying the surrounding areas. As a matter of fact, that State is a nominal title in middle Tigris, with the center of identical name as the city of Assyria was existed from the III millennium BC. According to scientific publications, they were the so-called "Assyrians" who had been smashed from the main mass of the tribes of the Akkadian language speaking tribes. They have still settled in these places since about 3000 BC. Assur was included into Akkad and Ur states as one of the administrative centers in the XXIII-XXI centuries BC. Following the fall of the Ur dynasty, the Assyrians conquered the Hurris, and the Assyrians began to calculate their statehood historically from that date. It is important to note that the history textbooks suggest that, in approximately 1970 BC local ashurs (Assyrians) seized a dynasty and for six centuries the self-government community became politically independent. The XIX and XVIII centuries BC are exceptions, that the Assyrian lands were occupied by Shamshi-Adad and Hamurapi kingdoms. The history of that State dates back to the ancient Assyrian (XX-XVI centuries BC), Middle Assyrian (from XVI-XV centuries

BC to XI-X centuries BC, until the Aramis arrival) and New Assyrian (from the XI-X centuries BC to the VII century BC, until Assyria was destroyed Babylonia and its allies).

IV. In this chapter, we will explain the concept of the "Armi / Arme / Erme" term and the origin of the name "Armini". This approach was based on the findings of Professor F.Agasioglu (Jalilov) and the books titled "Armenians in Turkish History" (Basic Book), Ankara, 1995, as well as the research "Armenian Penguins and Pseudo-Armenian Hays" (Turkish-Armenian relations before Christmas) published in the book "Azeri People", Baku, 2005.

IV.1. The author emphasizes from the very beginning that the Hays that today are called as "Armenians," are Indo-European origin, and their ancient homeland is the Balkans. Similarly, the ancient land of the Proturks is not Altai, but the Asia Minor and the South Caucasus, and only after the IV-III millennium BC due to change of nature conditions and the migration of semitians flow influx, Turks started to migrate to the Altay region. The Prototurks tribes that migrated to the Altai created their second home there and some of them under different names such as Saka, Hun, Subar (Sabir), Oguz, Qipchaq and others returned at different times. We have to point out that the same approach was developed by **J.Campbell** in relation to the Hatts in the Asia Minor, in his book titled "The Hittites: Their Inscriptions and Their History".

Hett Kingdom in (XV-XIII centuries BC)

According to Aghasioglu, the Turkic tribes and tribal associations that remained in the Middle Asia were Hindu-Europeans (Hetts, Persians, Hays, etc.), immigrants from the north, living in within the surroundings of Semitic tribes and their derivatives (Akkadians, Assyrians, Aramids and Arabs) coming from south as well as Hurri-Urartu caucasian language speaking tribes. The Sumerian, Akkadian, and Urartian sources of that time reflect that there were the subars, kumans, kuluk, arme (ermen), urtu, gashgai, turuk, as (azer), mitan, sanqi, barsil, qarqar, kenger, kimmerians, saka and other tribes of Turkic origin in the northern and neighboring regions of Mesopotamia. Archaic Turkic expressions in the language of the Hays are important information for the restoration of the history of the Western Asia, and even the attention of German scientist Mortman focused on those 140 years ago. The author

also notes that the pre-Islamic entalinguistic history of the Western Asia confirms that the Sumerian, Akkadian, Arami, Hatt, Pers, Hürrit and Urartu languages were not the autocondes for Asia Minor, and it was shown the history of foreing tribes that spoke in those languages. Turkic, and especially the Turkic-hatt, Turkic-Sumerian, Turkic-kassit, Turkic-elam, Turkic-Hurrit, Turkic-Semitic names, expressions, idioms and sayings, anthropological, and archaeological information existed in the language of neighboring peoples proves the traces and locality of Turks returned from Mesopotamia and Middle Asia in this region.

Ancient Arme-Subar Beylik was one of the oldest prototurkic existences facing with the Hays, migrating from the Balkans (the author called them pseudoarmenians) during the first millennium BC In the South-eastern Anatolia, deeper contacts of the Hays with the Turks were found in the upper parts of the Euphrates when Christianity began to spread, and that the Hays associated with the Armenian tribe called Ermens / Armens of Turkic origin in the province called Armini. The argument based on the above mentioned is that **the name Arme – is an ethnonym of the Subar tribe in south-western Anatolia (the Arme toponym is derived from here, whereas the Erman is ethnonym of one of the Turkic tribes living in the north of the Euphrates, and the Ermeni / Armini toponymes (country) was developed from her.**

Later, the author states that the name of the ethnos itself, the name he knows, lives within a society that carries this name for thousands of years, which can be erased from his memory very rarely. What about how the neighboring peoples have called this ethnos, as a rule, character, lifestyle, habitat, and even clothing, or

anything, that is, specific to that ethnos, can lead to a change of this ethnonym in accordance with historical-political conditions. When talking about the language of two peoples of the same language group (for example, Saka-Kimer, Khazar-Barsil, Mitanni-Ermen, Kuman-Kipchak), the language is usually called as the language of that ethnic group. As a result of the assimilation of ethnoses speaking different languages, one of the languages melts and disappears, subjected to assimilation, and eventually one of the two ethnic names becomes a common name. For example, as a result of the Bulgarians-Slavic assimilation, the name of the Bulgarian language called as the name of the assimilated people or the language of Etrusk-Latin assimilation, Latin as a common language became a language of the people assimilated.) F.Agasioglu emphasizes the rule about ethnicity of names with regard to the name of "Armenian", stating that as it was repeatedly indicated, the Hays never called each other as Armenians, but called Hay.

In addition to that this name was given by others, that after the arrival of the Hays they have been called Armenians. The Armenian term is of Turkic origin, and therefore it is necessary to distinguish the Armenians from the Hays. (F.Aghasioglu called them pseudoarmenians, but in this study, we use the term Hay-Ermens or Hay-Armenians). The names "Arman", "Armi" as place names, since the third millennium BC, indicated as "Arman", especially in the notes by Sargon Qedimi and Naram-Sini (Naramsuena, circa 2236-2200 BC). According to F.Agasioglu, the name "Arme" is not the same as with toponym "Arman", although both are located in one region. The name "Armi" is also mentioned in the Eblait archive, as Professor I.Dyakonov points out,

it does not have anything to do with Armenians (see this presentation). F.Agasioglu notes that the name "Arman" was widely distributed among the Turkic people as a whole and especially among the protoazeris widely. For example, Arman is a toponym in Bashkortostan, as well as the name of the village near Ashgabat, and the mountain near the Duala river located near Kirkuk, It would not be right to name this name as pointed out by I.Dyakonov, as it was known thousands of years before the aramis were appeared.

IV.2. Thus, according to the author, Arme is not in the north of Syria, but rather upper the Tigris River, in Zabana-water region, that is, the central part of the State Mittani, where the Subarians was living, but the geographical name Armenia was located a bit in the north, in a neighborhood. In this regard, the author notes that the word "Ermeni" was the first time mentioned here as "Armini" in the 6th century BC, and explores the ancient history of the Mitanni State. He writes that the numerous Hurrians lived with the local subarians up to the place of Urartians in the upstream of the Tigris until the name of Armini appeared. For centuries, the coexistence of the Hurri-subarians led the way for the establishemnt of a confederation of different nations. According to the author, the Hurrians assimilated with the mitani tribes, mainly derivated from subarians. It is no coincidence that Mitanni was a state of Hurrits, but it was more known under the name of "Mitanni". It was discovered in the upstreams of the Khabur and Balix rivers by the western Hirrit tribes, with the capital of Vashshukani (XVI-XII centuries BC) and it was used as Hanigalbat in the Semitic language (the definition of this term was mentioned above), and Naharain ("the state

between two rivers") in the Egyptian sources. However, due to the fact that some of the eastern tribes of the Hurrians moved to the central area of Tigris' and have come to the left bank of the present Kirkuk, their trail reached to Palestine, and to the east – to the borders of South Azerbaijan. The Hurrians spread out in smaller distances from Asia Minor, used the help of local subarians that were under the pressure of Assyrians. It is no coincidence that according to in the sources of the Hurrits it is possible to see the ancient Turkic subar names (Arigen, Dasuk, Kaltuk, Siluk, Ikita and others). In addition, F.Agasioglu pointed out the fact that it was created Arman and Ermen toponyms in the places where the mitanians lived and migrated.

For summarizing the abovementioned the Hurri-Subar ethnic unity form the basis for Mitanni reign. After the collapse of the Hurri-Mitanni state, mitanians and suborians created smaller states in different regions that were in vassal dependency on the larger state structures.

Then part of this moved to Central Anatolia, and some of them migrated to Middle Asia through Azerbaijan, and in later periods, mitanian families could be seen in these lands (for example, Kumush-Uzbeks, as well as Karakalpaks, Midian Matan). The Herodotus and Strabo stated that mitanian families were living in Anatolia and Azerbaijan, and this information dates back to about the 5th century BC (V-I century BC). For example, Herodotus notes that in the historical territories of Azerbaijan there were Matien (Matiena) in the area between two branches of the Tigris – in the Greater and Lesser Zab, representing the Anatolia and Urmia Lake as the place where the Matien tribes lived.

Returning to the Mitanni state, the author stresses that the Mitan (matian, matien, maytan) tribes, helped the Caucasian-speaking Hurrians to create a State in the north-east of Mesopotamia in the II millennium BC, and became the ethnicity of that State. In those times, the Mittanians were considered subarians (mitan) – hurrit tribes spread to the north-west of Syria from the east to the Tigris River (Kirkuk region).

The tribes of Mitan – (Subar-Ermen) reflected the two branches of one nation like Saka-Kimmerians. In the historical sources that describe the preceding era, the tribes of mitan – (subar-ermen) are always mentioned in the neighborhood areas. After the fall of Mitani, it was noted that some of them moved to Asia Minor and the other part to Azerbaijan and Middle Asia. Thus, during the era of Herodotus (V century BC), the mitan-ermen tribes could be seen in the Central and Eastern Anatolia, in the four surrounding regions of the Urmia lake, but finally at the time of Strabo (I century BC – I century AD), they could be seen in the east of Arminia and west of Atropatena, and the Matienna region was the provincial state of Midian.

In the next millenniums, the tribes of the Mitani are exclusively referred to as Turkic peoples (Uzbeks, Karakalpaks, Bashkirs), but the Ermen toponym from subar (mitan) tribes were indicated not only in Anatolia and Azerbaijan, but also in the Middle Asia and even until the Erman mountain in Baykal, and the range of this toponym covers Ermen Kishlag (Uzbekistan), Mountain (Kazakhstan).

The Ermen tribes, along with spreading to the Siberian region through South Azerbaijan, and arrived in Northern Caucasus (in Ossetia – Erman toponym, in Samur River delta – Armen fort, Ermik village – in Vedi,

Bashkir name Ermin, tribe Ermi, Ermenli of Volga river bulgars, and Armini ethnonym among the Saks tribes in Russia, etc.) through crossing the Darial Gorge and Derbent Gates through Northern Azerbaijan Erman toponym, Vedida, Volga the descendants of the bulls, the Ermeni, the ethnicity of his arm among the Saxon tribes in Russia, etc.).

Summarizing the results, it must be noted that Armi has named the region "Armini" (the land). After the collapse of the Mitanni state, it was a small structure called "Arme" in the northern provinces of the Mesopotamia. Although, at the end of the 2nd millennium BC – from the beginning of the 1st millennium AD it has begun the influx of semitic-aramis derivated from the Aramis to the Upper Mesopotamia, according to Assyrian sources, there were spread out the toponyms as Aramaia axlamaic in the name of their places Areme, Arame, Aramu and to the north of Diyarbakir, to the south of Murad-sudan, to the west of the Subar Beylik, (those semitic names did not spread out beyond the Kashyar Mountains).Therefore, Subar-Hurrids, who survived the Mitanni era and lived in the Arme region (Armi ethnonym), were called Arme in the Urartulus, and Arime in Assyrians and according to F.Agaglioglu in the texts of the thousand years before the arrival of the Arams, it was talking about this country.

With regard to the latests periods there has nothing to do with the Arams the Armi-Arme-type toponyms and ethnonyms that we encounter in the triangle Azov-Siberia-Azerbaijan. It must be noted that the name of the Zaban-Su River flowing from the Arme State was called Subna (t) in the ancient times and then inverted to Sub-Ana proforma, as well as according to the latests Hay-

Armenian texts there was a Turk / Tork place of worship in this country.

IV.3. Under the pressure of Assyrian-Urartian raids, the Arme region was weakened by the sublime neighbors, and finally subjugating by the Assyrians and turned to the province of Assyria. However, the small Subar princely state in the east has maintained its own independence, until 673 AD. After Subar had lost its independence, the Assyrians involved the Arme region in the western provinces by establishing two provinces in its territory. Both provinces were geographically covering the present-day Mush-Bitlis-Diyarbakir-Khazar lake lands, which were inhabited by urmu, subat, armi tribes and roots. In the northern part of the Armies, it was living the Gashgays near Bingol. Among those Turkic peoples, since the Mitanni era tribes of Hurri have had living there. During the semi-long period until the overthrowing, the Assyrian kingdom a number of significant events took place in this region: it has begun the influx of sak-kimmerians from the northeast that dislodged Urartu to Van Lake, and weakened the Assyrian state starting from the Manna borders. However, the Assyrians succeeded in establishing relationships with one of the Saka's leaders, Partatuta, that prolonged the term of their state reign. The Assyrians, who lost several lands Manna and Midia after one after, joined the Arme district to strengthen the Subar region they had previously destroyed and created two great provinces. F. Agasioglu notes that the Assyrians began to change the ethnic composition of the population and, therefore, due to its policy, the Arams, the Mushks and other tribes were transferred here from the North-west of Syria and southern Phrighya. There could be Hay-Armenians among them, as according to their latests

sources there was information on their subsequent placement in the region. The Subar, the Mitan-armi and the Urmu tribes, which were dislodged from here, moved to the north and joined to the Saka-Kimmerians and became a new force and in the upper part of the Tigris, where previously Urartu province was located, established a new small state – Ermen (historically Ermeniya) in the VII century BC. The warriors of this state, in the war against Assyria in 615 BC allied with the Midian forces. Following the destroying of Assyria, the Midian king Kiaksar granted the Ermen province with the independent Beylik status where his allies were living, turned to the province of Midia and sent Paruru here as governor. **Thus, “the Ermen” kingdom was established in 612 BC, of which the majority of its population was of Turkic origin (armi-mitan, urmu, gashgai, subar, saga-gamer) and Hurri-urartuans.**

F.Aghasioglu writes that when the Christianity spread, few Hay-Armenian tribes infiltrated here became residents of the area where they came later. After the Midian, these lands became the province of the Persians, then the Macedonians-Selevkids, the Arsacids, the Roman-Byzantine, later the Sasanids, the Caliphate, the Seljuk and until the early twentieth century of the Ottoman Empire and currently is a territory of Turkey. The satraps, governors assigned here, sometimes had the authority to lead the larger territories, and in certain periods, the Ermen country not from ethnically but from political and administrative point of view, covered significantly large area that led to the conception of the country (governorship) and consequently this led to the formation of the term "Great Armenia". Here, Ermen ethnonym was formed on the basis of the scheme Er + men, although it can not be exclude that the term is of

subar origin (mitan-armi tribes), which is derived from the name of armini (that is, armili).

But in any case, it does not have anything to do with Hay-Armenians. And here it is necessary to remind the views of academician I.Meshaninov on the term "erimen": *"The term existed long before the Armenians had been scientifically established on the local ground"* (I.P.Meshaninov "Analysis of the name of Yerimena", language and thinking, Volume 1, Leningrad, 1933).

V. Starting the description of the mixed ethno-toponymic version and, first of all, let's note that according to our point of view Arme / Erme / Armi / Arminia originates from classical sources and ancient texts, which include Herodotus, Strabon, Kalisfen, Berros, Pindar, Bible, Hett, Assyria, Egypt and other inscriptions, I.Shopen, R.B.Byorton, O.R.Henry, E.Renan, A.N.Seys, Anati and other well-known historians such as C.R.Konderin, A.P.Uott, Xammel, Opperta, U.Vinkler, Helsweld, Roumenson, and the completely unused A.T.Qaley, R.O.Fessenden, **J.Campbell**, Levis, B.Paton and others' works. Some scientific studies of the mentioned authors were used very rarely in Soviet and later in Russian literature and were not translated into Russian and existed in English and French languages, so, that we translated and refer to them.

Based on the resulted point of view, the Arme / Erme / Armi and Arminia terms dates back to the Hutts (primitive Hetts, Biblical Hetts), and the toponym of one of these tribes' communities is similar to the name of the area that they live in. We would like to start with our brief information about the Hutts. As it is known, the Hutts (English: Hittites; Jewish: Hebrew); **בְּנֵי־הַתַּיִם** it is mentioned also in the Septuagint: as Chettai LXX **Χετταῖοι, Χεττεῖν, υἱοὶ [τοῦ] Χέτ;** Vulgate, "cetheai," "Heth", Assyrian, "Khatti", Egyptian (ancient Egypt), "Kh-ta", as well as Khiti, Khatai, Kitai and etc. as well as in the Bible annals, Egypt, Assyria, Urartu and their sources.

The first letter of Heth is the throat vowels, and it is not accidental that Septuagint (Septuagint) gives this word as Chettai, which corresponds to the form of the ethnonym. The Hutts are ancient people of the Bible, and in the Bible (Ruth: 10: 15) Hett is the second son of Hanaan (the name of ancient Palestine) after Sidon.

According to the Herodotus, the Xatts are "Syrians", but according to Strabo – "white Syrians". Along with this, the Xatts is a people of Turanian origin (J.Campbell, "*The Hittes, Their Inclusions and Their Histroy*", Montreal, Toronto, Villiamson Co., 1890; A.H.Sayce, "*The Hittites, The Story of Forgotten Empire*", Fleming H.Revell Co. NY, Chicago: C.R.Conder "*Altaic Hieroglyphs and Hittite Insights*", A.V.Watt "*Palestine exploration Fund, 1889*").

The Hutts lived in Palestine (in the southern part) until his Jewish invasion (Old Testament, E.Anatti, *Palestine before the Hevrews*, Campbell, Sayce's works mentioned above – as well as the work of "*Hittits*" by O.Henry). The Hutts came to Palestine from North Mesopotamia (ancient capitals Cutha or Tiggaba in Hutt's language) and later settled in North Syria, Central Anatolia, Cyprus, etc. (J.Campbell). There were famous cities of Xatts in Syria – Hammath, Kadesh, Karkemis (the capital of the Hittites in North Syria). The Kommagens was included to the south area of Hutts, the earliest inhabitants of which were almost settled on both fronts of the Taurus Mountains (Cilicia in the south, Cappadocia to the north, and Arminia until to the east: their first homeland Mother-Country – was areas in the north) that was evidenced by herogloifs (Sayce) in the shape of steep meadow nose, gloves or mountains.

The initial migration routes of Khatts to the south:
The road from the Caucasus – given in orange color

According to R.O.Fessenden, the Hatts originated from the Ab-Ur tribe (the Sun and fire worshipers), migrated from the South Caucasus to the Euphrates valley and then to Saudi Arabia, and later known as the Sutis. Afterwards, returning to the north and was known as the Giksos and Hatts (Hetts) established their reign in the mountainous part of Armenia, from where they returned to the East Caucasus and the coasts of the Black Sea and was known as the Skif-saks (R.O.Fessenden, "*The Deluged Civilization of the Caucasus isthmus*", Ch. I-XI, 1923-1927, Cambridge, Massachusetts, USA, Canada). E.Rennan on the Kin Relationships between the Saks, the Sutids, the Giksos,

and the Hattans also wrote in the work "*The History of Israeli Nation*".

The Hatts coming from the Caucasus and being of Turanian origin had their own language. It is obvious that Turanian languages are agglutinative and modern Caucasian languages are also agglutinative. According to Fessenden, "*the Proto-Caucasian language was agglutinative*". The language of the Hatts was also agglutinative. This language was similar to the Akkadian (Older Akkadian) languages which were similar to Proto-Midian and ancient Chaldeans (Conder, Campbell). These languages are primarily close to Ugro-Altai languages – Finnish, Hungarian, Turkic (Lenomant, Conder, and Jevishensislopedia).

The Hatt language is partly similar to the Caucasian languages as well (J.Campbell, Sayce), and the Caucasian languages are of Yafet languages which are agglutinative to some extent. Academician Marr believed that the Hatt language was formed from the mix of agglutinative and Semitic languages. Also it should be noted that ancient Hatt writings were close to the Cypriot and Van (Urartu) writings, the same as the Elamite (New Elamitic), Cassit (Cossaen) languages (Lenormant, Hommel). The Hatt language also resembles the language of modern Chuvashian. Chuvashian language (Turkic group, Bulgar branch, is located nearly between the turkic and ugro-finnic language groups) as bak, etrusk, caucasian languages (J.Campbell), and is a bridge among the Hatts and caucasian yafetids (J.Campbell, Marr).

In general, the similarity is mentioned between the agglutinative language of the Turanians and the Sumerians and the Chuvashian language (Marr). Finally, the Hatt (Hammathite) hieroglyphs were the source of the

syllabic Kupr alphabet (Sayce, Conder, and others) and that's very important. Let's reiterate that Albanian historian Moisey Kalankatuklu pointed to the origin of the Albanians: "...of them, from kittis- the Cypriots were separated from the sons of Japheth; they went to the pagan islands and those who deriviated aluans and live in the northern countries are the same tribe ass kittis". (Book 1, chapter 2).

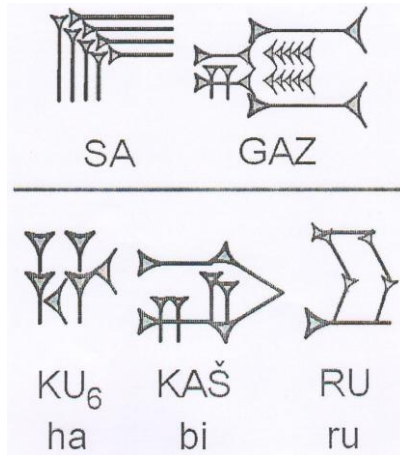
Further relevant information can be found in K.Imanov's book, "*The Caucasus Albania and the Hatts of Minor Asia*" (Baku, Copyright Agency, 2015-2017), in which there was information about migration of the ancient name of Cyprus – Kittum and Hatts.

Based on the sources and studies on the Hatts, it may conclude that the Hatts are kins of the Kuti, Lullubi, Kassids and Sak tribes. Thus, the Lullubi and Kuti were called Uman-Manda, and that they were Saks (Ugo Vinkler, Helsingfors), and the Kuti tsarism was consisted of Protomideans, who conquered Babylon (Berros), and the Midians were a branch of Kuti or Ashquz - Sak (J.Oppert "*On the Median dynasty*", London, 1876, as well as Rowlinson).

Or the Hatts and the Kassits (kasses) were the Saks (A.T.Glay, "Personal name from cuneiform inscriptions of the Cassite period").

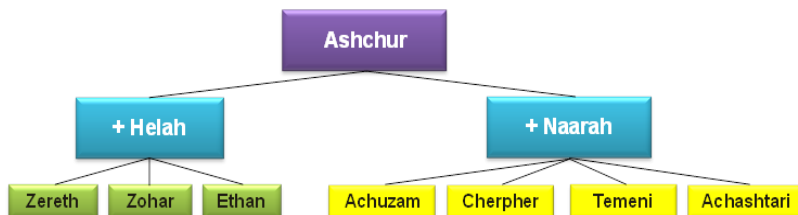
Finally, according to Amarn letters, well-known Kabiri or Ha(b/p)iri, are depicted as martial – alien invaders the Saks and in the Sumerian ideograms is written like SA.GAZ, SA.GAZ.ZA, SA.GA.AZ, SAG.GAZ, GAS. Moreover, it was noted that Kabiri Hittit was one of the Mittannian peoples (Glay, G.Johannes Botterweck and others. *Theological Dictionary of the Old Testament*, Glay, M.Greenberg, "The Ha (b/p) iry", Americ. Orient. Soc., New Haven, 1955).

Shumer ideograms

Let's continue to the etymology of the Armi / Erme-Armini names, which, according to J.Campbell, it is the name of one of the Nairi peoples, derived from Hatts. At the same time, Kalisfen and Pindar noted that the Armi bearing that name lived around the Kalika Mountains in Cilicia, and therefore the neighboring mountains were named Arim. Campbell also noted that Armenia / Armini / Arminia originated from the Arima / Arimi / Erme origin and was also the name of a part of the Nairi-Hatts. These are the descendants of the Ashtheroth (Ashashtari) reflected in the Bible. The Egyptians called them Mesopotamian Naharain, in the Torah – is called Aram Naharaim, and the Assyrians called them the Nairs. Finally, Herodotus considered them Neuris (Nevrs) originating from the Saks, whereas those who moved to Italy considered as Naharcher (some part of Etruskans), but to Spain, and Navarre were called Navarres. The Arimi / Erme tribes, originated from Hatts were closely associated with the Hubur-Subartu (Subareys) peoples.

According to J.Campbell, referring to the "Chronicle", Ashchur was the ruler of the Hatt's sovereignty, who had two wives, named Helah and Naarah. We need to look at Ashchur's genealogical branch to clarify the kin relationships that have been interpreted. We can show it according to J.Campbell's description.

Ashchur's 7 sons were the founders of various tribes and alliances of the Hatt.

According to historical documents, Ashchur headed the third generation of Hattian dynasty in northern Mesopotamia, with the capital Tekoa. J.Campbell, identifying the district of the city of Tekoa, noted that there is a place with the same name in Judea. Campbell associated it with the Hebrew origins of the Ashchur genealogy. At the same time, an analysis of ancient geographical lists conducted by J.Campbell shows that this city was Cutha Kuta / Quta, located in northern Babylon near the Tigris River, and it was in Assyrian as Kutenin, the name of Turan was like Tig-gaba-ki (in the form of ancient Hatt - Tiggaouki). Ptolemy called this city Diqoua, and, according to Campbell, the name of the city in ancient times was consisted of two words Cheth and Tekoa. A.Leo Oppenheim, in his work titled "The Greatest Mesopotamia" (M., "Nauka", 1980), referred to this city as Hita, and also showed the place where it was.

The oldest texts coming from Cutha gave the opportunity to present the history of the establishment of the Hatt Empire, and J.Campbell writes about this referring to the British assurologist C.Smith (C.Smith, "Chaldean Account of Genesis") as well as to "Records of the Past."

Hatt Migration from Cutha

The Ashchur's, the founder of the Hatt Dynasty, seven sons from two marriages, went out of Kuta to expand their dwelling places, but it was possible that their movement was due to the floods of nearby rivers and the floods in the soil, and as Campbell noted, this process continued until the semitic people and Assyrians had expel them out of those lands. However, the Hatts first expanded their territory with the alliance with Semitic people, and acted against rising Assyrian.

Let's return back to Hatt's generation in order to show the descendants of the Nairi roots and where Arima / Arim / Erme names came from.

The son of Ashchur, Cherpher (according to J.Campbell the name of the island of Cyprus originated from his name), with the efforts of his son Charep, had invaded Elam (Suziana) and he was known as Chedorlaomer, the founder of the 1st Hatt empire.

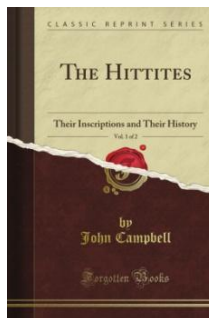
According to professor Seys, the Elamites call it Apharsites (Apharsites), as well as "Hubur or Subarti people". It should be noted that the name of Kedorlaomer in the Elamian language sounded as Kutir-Lagara, and meant "[goddess] Laqamar – a female guardian". As noted in "State of Elam" ("Nauka", 1977) by V.Khints, Elam was called divine power "kiten", therefore, there was the word "kut" in the root in the name of many kings from the Khubur-Subarti. Let's also note that Elam ruler who signed unity agreement with grandson on Ancient Sargon, Akkadian king Naram-Sin in 2260 BC, was called Khita (H.Hints).

Kut / qut is an ancient Turkic theonym, while the kutis / qutis are warrior tribes coming from the foothills of Zagros, which ruled 100 years in Akkad-Sumer at the end of the 2nd millennium BC

Modern Khuzestan province population (the historic Elam territory with the capital of Shusha (Suzi)) was a modern-day Persians and Arabs speaking in Persian, Arabic, Bakhtiar and Lurian, and assimilated with the locals, but the Gashgais lived here were speaking in Turkic language. Today, the Lurs and Bakhtiars are considered people assimilated with Iranians, and are believed to be the descendants of Mount Elamites, but Bakhtiars are considered to be Turks (Elize Reklyu "*Earth and people*", *Geophysics*, IX, Old Asia, 1987). Ethnic

classification of Elamites is difficult, but according to V.Hinsin, "*It is possible that the Elamites had common characteristics with the Lullubi mount tribes and with the tribes called "water people" bordering them to the northeast. "Water people" are considered "subareys"*".

In the scientific works written by J.Campbell "*The Hittites. Their Writings and Their History*" and "*The Shepherd Kings of Egypt*," it was noted that the name of the Hatt dynasty's father is "Ashchur" (the letter "aleph" must be considered), which is practically identical to the name "Shachar" and "Sakyas" (Saklar) or the Skyts (Skifs) the great father of Cipher (Herper / Heber) are derived from the Sucathites or the people of Socho. The ghiksots were originated from his other brother, Achishantari, as a result of additioanl kin relationships. It has seen from these considerations, Subarians are kins of the Hatts, Saks and Giksos, as well as with the Caucasian Albanians – the Saks as due to the migration of Hatts from Cyprus.

The Second Empire created by the Hatts (Arab scholars believe that it is the First Empire) is related to the name of Temeni. The Temenians invaded the Sinai Husham (Hush) in the east in allies with the Jafethites descendants the Jerachmeelites who came from Arkam and it was mentioned in the Bible as Amalek (J.Campbell). Another ruler of this generation, Jabab, reigned in Edom, along with the ruler of the Temanites who ruled in Hosam. J.Campbell notes that this ruler was a relative of Avraham's family, namely was Temenid Elon, the father of Esau's wife (Isava), but Beerli of Skifs-saks, the great-grandson of Beerothites born from Esan's father-in-law Hamath.

According to J.Campbell Ashchur's elder son born from the marriage with Naarah, Achuzam, has created his own the most famous generation. Like his younger brother, Achishtari, he was among the leaders of the tribes who went to Jordan eastward during the time of Abraham. It was the capital of the the Zuzim (Zuzins) coming from also the Amonites (Ammonites), and this place was not located in Hebrew; it was under the influence of Ahzam's rule. The Egyptians called his descendants Qaqama, but the Assyrians – Gamqumi in the form of Zamzuni (associated with Jewish Hebrew). According to J.Campbell, Aghuzaman's son Haran was the great father of the famous Jahdatisin (Adites) Yahdad, whose descendants were the leader of the Giksos when he occupied Egypt and the creator of the Egyptian history (the son of Gazez's son Jabez).

A similar concept and the name of Ashtour, the father of the Hatt dynasty, sounds like Ashhur / Ashur / Askur / Askur, the last "r" is changed to "z", Ashgur etc. sounds like the name of the descendants of Sak. It should be noted that there is Achuz in the root of the name Achuzam or the first letter of "alef" is the kuz / skuz / shkuz, which corresponds to the names of the Saks or the first Oghuzs – Skifs samiik names. A similar concept and the name of Ashchur, the father of the Hatt dynasty, sounds like Ashkhur / Askhur / Askur / Askkhur, the last letter "r" to the letter "z" Ashkuz and so on. It sounds like the name of the descendants of Sak.

At the same time, according to J.Campbell ("*The Shepherd Kings of Egypt*"), the word "hak" but more completely also the word "Hyksos" are derived from the name Achuzam, which means "leader". In addition to this, the name Achuzam was given to the region of Giksoses – Kasium (Casium), which was called Sachisu (mountain

and country). In our opinion, it is important to pay attention to the root of the word Sac-hisu, and to look for the connection with the names of "sak" and "shasu".

We especially focused on Achashtari, the younger son of Ashchur born of his with Naarah marriage. This generation is mentioned in the Bible as Ashteroth (Astarte), because they have laid the foundations of Bashah and Ashteroth Karnaim. According to J.Campbell, two sons of Achashtari were very popular. These are the descendants of Shuah, Shurites, and their descendants lived in Zuzim. They are called as Emmim, but the Egyptians called the Shurites as Amu and they also marked the lands occupied by the Gyksos. In turn, the Assyrians, however, pointed to the all southern people, either through Ama or Amatu. The descendants of Achashtari through the Shurites line and, his elder brother were kin of each other, and therefore they belong to the Giksos. Achashtari, himself was considered to be one of the greatest Giksos. Even as noted, J.Campbell, according to local traditions, Achashtari was part of Noah's prototype. He writes that one of the possible reasons for the collapse of the Hatts from Kutha (Cutha) is the local flood and the disaster in the Gospel flood is related to Berosus's main hero Achashtari, identified as Sisitus or Khisutrus, and Hasisadre in the Babylonian tablets. The other famous son of Achashtarin was Chelub. He founded the Chelubites dynasty. The Egyptians who only the descendants of the Chelub generation were known as Naharaime in Mesopotamia. The Assyrians called them Nairi, but Herodotus called them Neuri (Nevri). As we have noted, in Italy they were called Naharcher as part of the Ethus, and in Navarresse in Navarre.

Thus, according to what we have said, the Nairi are the Hatt from the Achashtari descendants and they have played a major role in the history of Egypt. As you know, the earliest rulers in Egyptian history are Auritae, Aegypti and Mestrae. According to J.Campbell, Auritae is from the Caucasus, Aegypti Caphtorim, that is, the Coptic, but and Mestraei is the representatives of the Hatt tribe. They were presented as 7 Cabiri and they were seven sons of Ashchur.

And finally, a few words about Ashur's sons from his first wife, Helah. Their eldest son, Zereth, founded the family of Zerethites, and according to J.Campbell, his descendants were Jehaleleel, Asareel. Asarel was changed by the Jews as El-Assar. This line has given the Assyrians their name. The first king of Assyria was Arioeh. Dardanians have emerged from them. They gave the name Llus to Troja eponym. It has noted in Early History of Babylonia, by G.Smith that in the area called Uruk, Zargulla Xaldehyd builds a temple dedicated to Sarli or the Tsar of the Gods. J.Campbell shows that this temple was changed in the Hebrew language as Al-Assar, that is, was associated with the, the Hatt Asare-el called Assara. By talking about Zereth, we can not avoid to talk about Subaru and Hatts' relationships.

According to J.Campbell, the Subarians came from the Zerathites of the Hattite family. As noted, Zereth is the eldest son of Ashchur's first wife. J.Campbell identifies the location of the Subaru: "*Subair is a country near Chaboras. This name was put in the honor of the Zerethites family, Heber / Cheber, and this family of Ashchur abandoned by him after the Northern Mesopotamian occupation and empire was created. On the other hand, J.Campbell notes that "Zereth's line seized power in Assyria and maintained his power until*

the fall of the Assyrian reign". Along with this, J.Campbell notes that the Zerithites were always dominating in the Moabite region. J.Campbell wrote that Shamshi-Adad was a leader suborian in newly-established Assyria, and emphasized that he was from the Hatt, but his son Ismi-Dagan had ties with the Beerotites. That is, the family name was caled Dagan and Gundumu, and Chemi-dag. The Beerothites are the ones who entered the Nile valley in the east of Egypt. J.Campbell linked the Chemi-dag-i with Amnon, the owner of the Khaldey throne. "After Amnon's son Chemidag's father, he called the lands Ammanu. Thus, Ismi-Dagan was the first of the eastern tsars that even Tiqlat Palasar did not afraid of him, as he called himself his follower" (In modern-day historical works, Ismi-Dagan is the Assyrian czar).

In another part, the author states that Assyria and Babylonian history are based on the relationship between the Japhlet and Renov families, which is associated with the Beerothites family of Assyrian rulers.

Having noted the kin relationships and followers of Zeretites, J.Campbell writes:

The Zerithites were close relatives and allies of the Sumerians in Babylonia and South Palestine;

The Kassids were the Hatts of the Zerethites line;

The followers of the Zeretites were Alarodians (Urartu) and they are often identified with the Tibarens;

The Frigians were the representatives of Zerethites. They preserved their name as Gordius for their tsar; they were the descendants of Berigah;

The Zerithites were allies of Midianites from ancient times, and the followers of the Frigians replaced each other in power: Gordius and Midas. The two Hatt tribes acquired the Subair portion of the Messopotamian

Liberian, but later the Assyrian ruler conquered these lands.

Asur-Ach-Bal talks about the conquest of Nairi, Kirkhin, Subar and Nireb in Messopotamia. Ashchur's middle-aged son is Zohard, his son is Ephrando. According to the Bible, Abraam contacted with him and asked the cave of Maxpel for his died wife, Sarah. The family of Zohar-Zoharite or Tsargarite was in power in Shingar (ruler Amraphel was an ally of Elam's ruler Kedorlaomer to rebel against him). According to Herodotus, the Tsocharites were allies with the Cherefites. The Tsocharites were also called Teucri. J.Campbell wrote that the Trojans are their followers.

Ashchur's youngest son, Ethan, was the first tsar to rule in Edom. His descendants Ethamites were noted in the Arabs accordingly as Adhan and Adhanites and are considered as descendants of Abraham's son Ismail. Now let's focus on the relationship between the Hatts in Gospels and the mighty Hatt dynasty. To this end, we will refer several studies. The first of them is Garry Beckman's work.

There is an interesting article "Sargon and Naram-Sin in Hatti: Reflections of Mesopotamian Antiquity among the Hittites" by Gary Beckman, in the compilation titled *Die Gegenwart des Altertums*, edited by Dieter Kuhn and Helga Stahl in 2001, by University of Michigan. In the writings of the Hittite state, it is possible to find an indirect answer to interlinks among the Mesopotamian events. The author writes, that in the XVIII century BC, the founder of the state of Hatt, as it is known, was the Indo-Europeans, though the country was formerly called Hatti in honor of the Hatts, who first settled and of Turanian origin. Before our era, in 1350, many peoples were included to the Xett Empire, and at the same time, it

governed a large part of North Syria. The Hitt language was used for administrative purposes, until the Hatts disappeared at the end of the bronze century (1180 BC). The Hatt language was used more frequently in religious texts and was widely used by the Hettis in many ways.

The author wrote: "...*The Hittites found a civilization model in Mesopotamia, the most prominent civilization of ancient West Asia... And accepted the written inscriptions from their southern neighbors, adapting them to the structure of their own language, made went beyond Syria, towards their origin - Assyria and Babylonia. The Hittites learned expressions of two main Mesopotamian languages and learned to write additionally to the exemplary literary text in the Hittian language*". The main idea of the author is that "*Babylonian conventions and practices were so superior to the elements of the Hindu-European heritage of the Hittites that Mesopotamia it is more appropriate to think of culture of the Hatts as a representative of the Indian-European diaspora*".

As the bright and transparent example of the Mesopotamian heritage used by the Hittites, the author draws attention to the time of Akkadian Sargon and his grandson Naram-Sin (Naramsuena), that is, to the ancient Mesopotamia, which coincided with the mid-20th century BC. As it is known, Sargon, who united the Sumerian and Akkadian states, created a whole empire in Asia, conveying its borders until the Western Iran and northern Syria. The empire of Sargon existed more than a century and it collapsed at the time of his grandson Naram-Sin. Traditionally, it is believed that this is the result of Sargon's "honor and success" and vice versa, Naram-Sin's "indifference and injustice to God". "It was thought that every ruler of Assyria and Babylonia could have made a chose: "either to go with Sargon's glorious

path, or to destroy the gods as his grandson, and to destroy the land". These traditions were widely spread among the Hittites in the middle of the second millennium BC and reached Egypt. According to the sources of the Hitt, there were also copies of the "War King" epic in the 14th century BC. This saga commends the victories of Sargon in Anatolia. According to the author, the Hittian rulers thus "bound the local history to a wider world, and similarly, the Hittites translate and adapt the Mesopotamian epic about Gilgamesh. **Here it has paid a special attention to the place – Gedar Forest (Sidr forest) where the hero of the saga lived. They thought that this forest was part of their Northern Syria that was under their control**".

The widespread use of Mesopotamian specimens, as well as in the chronicles of I Hattusili, who identifies himself with Sargon and overcame his work with Sargon's deeds, speaks about a great deal. It can be thought of that Mesopotamian traditions have come to the capital of Hett from North Mesopotamia or North Syria with the help of mediators, or, as the author supposes, because of the fact that the Babylonian authors settled in Hattush.

In addition, the author stresses that the recently published text of the Assyrian trade colony in Kanas, Southeastern Anatolia (modern-day Gultepe), "has increased the likelihood of the Akkadian chariots remains in Anatolia 100 years after the rise of the Hittite state and the repatriation of Assyrian merchants".

In our opinion, this memory is the memory of the ancient Hittites, who came from Mesopotamia to Anatolia in the Ancient Sargon period.

The next work is Trevor Brays's 'The Kingdom of Hittites' (Oxford University, USA, 2005). This work is one

of the latest investigations by the author, which reviews the history of the Hittites based on the Anatolian and Mesopotamian civilizations. The author notes that, thanks to the latest archaeological data, the Hatti – Hett state was one of the great states of the Bronze Age and consequently, she was during its flourishing period in the 14th century BC, she had surpassed Mitanni and Egypt, the two most powerful contemporaries". As a result of ongoing excavations over the last two decades, mainly in the capital Hattush, in the regional centers of the state (South Anatolia and other regions), so many new information is added that only the temporary history of the Hitt world is possible (*italic is ours*). From its first inhabitants, the history of the Hittite state, called the Khatti, was conditionally divide into the ancient Tsarism (beginning of the early XVII century BC from the beginning of the first I Labarnan's reign period) and to the New Tsarism (based on the first Tsar Tuthali, the end of the 15th century – the beginning of the 14th century BC) the author explores the preceding period. He writes that during the Ancient Bronze Age, in the mid – 3rd millennium BC, there were important civilizational centers in Anatolia have (Troya in the north-west, Beysultan in the South West and Tarsus in the southwestern Cilicia). The author notes that "at least the region where the central Anatolian states wwere located was known as the Land of the Hatt's of the Sargon era from the time of the Akkadian Empire". It is known that the Zipani, the tsar of Kanesh (the present-day Gultepe Kurgan in Kayseri) reign was known by the rebellion of the seventeen local rulers against the rule of Akkad Naram-Sini (2254-2218 years BC) spread from Persian Gulf until Central Anatolia. The Hatt's tsar, Pampaya was among the rebels, which shows that there was an organized tsarism

in Anatolia during the Bronze Age before the Indian-European arrival. The author notes that according to the scholars, the pre-East Indo-Europeans called Hatts and the "Hatti" civilization have been confirmed by the remnants of the language and cultural texts that were identified from the oldest archives.

In some regions, there are evidences about drastic changes are made up until 2300 BC, mainly in the south-west, which has signs of great fires. Some scholars link it with the invasion of Indo-European visitors to Anatolia.

Focusing on the Indian-European foreigners, the author writes that *"we have no convincing archeological evidence on the arrival of the Indo-European people, but, we can be sure that there is an Indo-European presence in Central Anatolia at the beginning of the III millenniu BC Because in the beginning of the 2nd millenniu BC, Indo-European personal names appear in the writings of Assyrian merchants who create trade colonies in the region"*. However, we do not know that they have suddenly or gradually emerged, that is, "regardless the immigrants arrival, whether they are occupiers or civilians, or whether it occurred in small groups are within a certain period of time or during a series of events, and they assimilated with the locals and accepted many elements of their cultures".

The author refers to the famous Turkish archaeologist and other scholars with regard to the location of the graves in the Alaca-Goyuk, the graves belonging to the dynasty and their Indian-European style confirms the existence of Indian-European arrivals.

In the author's opinion, immigrants are concentrated in Nes, where the local population of the Khatti, which the author relates to the Hurris (the beginning of the 2nd millennium BC), lived sporadically. Also, the author does

not exclude ethnic conflicts. Nevertheless, he emphasizes that the population identifies himself as a "People of Hatti".

This information indicates that the Hatts existed in Anatolia, no later than 2300 years BC, and the states, they created despite the fact that at the beginning of the 2nd millennium BC it has occurred the arrival of the Indo-European as well as the power passed to immigrants – nesids, Ancient Hittian state, formed in the XVII century and Hatti ethinicon existed for 1500 years.

Finally, we present the works of famous Turkish archaeologist Akurgal. Akram Akurgal, one of the prominent researchers of ancient civilization, wrote in his book "*Anatolian Culture History*" (TUBITAK, Ankara, 1997) that 2500-2000 / 1700 years BC was considered the period of Hatti civilization. 2100-1700 years BC was considered the period of the Hatt-Hitt civilization but 1660-1190 years BC was considered for the period of Hitt civilization.

He notes that the most ancient name of Anatolia – "Country of the Hatti" and the first information about the ancient civilization of the Hutts are mentioned in the written sources of the Akkadian dynasty (2350-2150 BC). Memories about the Hutts were encountered until the 7th century BC and this follows from Assyrian sources up to 630 BC Thereby the ethnic as Hatty-country existed for about 1500 years. And the fact is that the Indo-European by origin Hitit – The Hittites – newcomers to Anatolia – starting from 2200 BC settled on the Hutt lands, continued to use the name of the Hittite country in the form of "Hatti country". The philologists, who first read the tablets from Hattushi / Hattusi (Bogazgei) left the name Hatti to the new tribe which was using a completely different language. And again thanks to the readings from

the tablets it became known that this Indo-European people called themselves Nesits (they spoke on nesitic). However, in the era of ancient history, it was not possible to change the name "Hutts" for the Indo-European Hittites. As to the self-name of the newcomers – Indo-Europeans – "Nesits", it was only related with part of Indo-Europeans settlements in these lands of Central Anatolia. Along with them, other Indo-European tribes settled with their names, for example, the Louviers and Palalar (Palais).

The philologists realizing that the name "Hatti" is unacceptable for the Indo-European tribe, referred to the names in the Bible – "Heth" and "Hittim" (in German – "die Hethiter", English – "The Hittites", French "Les Hittites" and on Turkish first "Eti", and now "Hitit").

And here it would be worth to pay attention, as written by Akurgal, to mistaken interpretation in usage of the expressions "Proto-Hittit" or "Proto-Hatti". So, if to use proto-Hittit instead of Hatti, then the mistaken opinion arises that Hittit-Hitts come from Hatti-Hatti, while these two nations are different by language and race (ethnic origin). If to call the Hatti tribe simply as Proto-Hatti (Hatti) – the absurdity arises. Thereby Anatolian kingdoms of Hatti were protohistoric (primitive) civilizations. Apparently they did not have writings but they had their own language, gods and customs and we became aware of them thanks to the Hittit-Hetts.

We have a little information about the Hatti's language sometimes named as "hattili". According to the tablets (inscriptions) from Hattushi dating from the 14th-13th centuries BC it turns out that Hittit – the Hetts clergymen sometimes used expressions not from the Hittit language in religious writings, but noted at the same time – "here the priest speaks to Hattili (hattili)".

Along with this from the names "mountain", "river", "city", names of gods, a number of religious and mythological texts it was possible to restore the Hutt language and the most important source for this was the text of "Gökten düşen Ay Tanrısı", written in bilingual Hutt and Hittite. Thus, it was found that "Hattili" is radically different from Indo-European and Semitic languages and it is the independent language.

The archaeologist dates the passage of Indo-Europeans from 2100-1900. BC He researches 13 burials found in Alauma Hoyuk and presents that they are similar to the Maikop burials of Indo-Europeans. The burials, apparently, belong to the kings and representatives of the royal family, since they are buried with magnificent attributes.

Akurgal as well as a number of other scientists indicated the significant differences between the Hutts' and the Hetts' appearances. The reason for this were the records left by the Egyptian chroniclers in which were mentioned the long-nosed Hatts soldiers and an entirely different kind of Hetts kings, as wrote E.Akurgal and other authors we referred to in this section.

And finally, let's note a number of points that considers initial generality of the Hatta-Hett. As is known, one of the Hetts kings' name was Hattusili. However, we believe that this name is a modified form of the Hutta Khita-sir (Khita-sir) which means "the Hetts king". The place of metal processing was named in the Hetts kingdom as "kata-patuka" and this was the occupancy of the tiberenes tribe – Sak's handlers of the metal. However, the "Tiborenes" as a term is associated with the Hetts word "tabarna" which means the title of the Hetts kings. And in fact it means "smith".

So, what we say clearly shows that:

- hay-Armenians have no relation to the origin of the terms Armi / Armé / Erme / Armenia / Arminia;
- Analysis shows that the origin of these terms is Turanian and they have been misappropriated by hay-Armenians in the Middle Ages.

Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyində
hazırlanmışdır.

Подготовлено в Агентстве Интеллектуальной
Собственности Азербайджанской Республики.

Prepared in the Intellectual Property Agency
of the Republic of Azerbaijan.